

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Forlaget Historia

Nye strømninger i dansk lokalhistorie

*Nye strømninger i
dansk
lokalhistorie*

*Forlaget Historia 1
Århus 1981*

Omslagstegningerne illustrerer et lokalsamfunds udvikling, og er udført af stud. mag. Elisabeth Nyborg efter fotografisk forlæg.

Forside: Vestergade i Grindsted 1918

Bagside: Vestergade i Grindsted 1876

Rygmotivet er forlagets bomærke: En bogfinke.

Bogen fås ved bestilling på forlagets adresse:

HISTORIA - Lokal Pub

Box 1082

8200 Århus N.

Kopiering af denne bog eller dele heraf må ikke finde sted uden forlagets tilladelse.

Trykt i offset af
Arthur Hvilsted, Århus.

1. udgave 2. oplag

Copyright 1981: HISTORIA - Lokal Pub.

ISBN 87 - 88052 - 02 - 8

Indhold.

Knud Prange: Leicesterskolen - nogle indtryk af engelsk lokalhistorie	7
Niels Windfeld Lund: Annales-skolen og dansk lokalhistorie	19
Annette Vasström: Etnologien og studiet af lokal kultur	37
Henrik Fangel: Forskning i byhistorie	77
Margaretha Balle-Petersen: Budskab og fællesskab	109
Jørgen Burchardt: Arbejdererindringer og lokalhistorie	143
Verner Bruhn: Lokalhistorie og lokalsamfund	155
Claus Bjørn: Om Lokalhistorie og lokalhistorie	169
Flemming Mikkelsen: Dagliglivsdokumentation og historieformidling - på vej mod en ny lokalhistorie?	185

Forord:

Udgiveren af »Nye strømninger i dansk lokalhistorie« er foreningen HISTORIA, der blev oprettet i foråret 1977 af en gruppe historiestuderende ved Århus Universitet. Formålet dengang som nu i foreningens femte år er - »at være forum for kontakt og debat omkring faget historie«. I bestræbelserne herpå lægges vægten på:

- (1) At tage nyskabende problemer op *indenfor* historiefaget.
- (2) At inddrage områder *udenfor* historiefaget og lade dem mødes med historiske synsvinkler.
- (3) At tage dagsaktuelle emner op til behandling.
- (4) Samt at være med til at udbrede alt dette til en større kreds.

Det er disse principper, der er styrende i foreningens aktiviteter. Disse udgøres således af *foredrag, debataftener, ekskursioner* og som det nyeste *publikationer* - indtil videre en specialebibliografi udarbejdet i samarbejde med tidsskriftet »1066«(Kbh.1979), og nu »Nye strømninger..«. Ud over at vi påtænker at udgive interessevækkende specialer og prisopgaver, ønsker vi også i fremtiden at tage initiativ til at indkredse områder, der er oppe i tiden som f.eks. her med lokalhistorie.

Denne bog må ses i forlængelse af HISTORIA's virke. Det var arbejdet med en debataften om »Lokalhistorie i dag« (3.okt.1979), der gav anledning til publikationstanker. Under debatten kom mange forskellige syn på lokalhistorien til udtryk og vi fandt, at der netop *nu* indenfor lokalhistoriens område var mange nye strømninger og angrebsmåder, der fortjente en nærmere uddybning. Bogen er således et forsøg på, at strukturere og opsamle et udsnit af disse mange strømninger, der ikke kun er opstået *indenfor* historiefaget, men også *udenfor* i etnologien.

Bogen er opbygget som en tematisk artikelsamling bestående af ni enkeltstående tekstbidrag: Den *engelske Leicester-skoles*, den *franske Annales-skoles* og den *svenske etnologis* opfattelse af, hvordan studiet af samfundets mindre og mindste enheder kan og bør foregå. Herefter en gennemgang af tre nyopdyrkede emneområder i dansk lokalhistorie: *Byhistorie, forskningen i de folkelige bevægelser og i brugen af erindringsmateriale*. De sidste tre artikler betragter bredt lokalhistoriens rolle i dag og fremover - *i forhold til lokalsamfundene som sådan, overfor faghistorien og endelig om hvordan man selv har skrevet lokalhistorie ud fra det daglige liv*.

Det skal her nævnes, at vi oprindeligt havde påtænkt en artikel om arbejderklassen og arbejderbevægelsen i lokalhistorien, men da »Årbog

for arbejderbevægelsens historie 1980« netop brugte temaet »Lokalhistorie« fandt vi ingen grund til at tage emnet op igen, da det jo allerede er så udmærket dækket.

For at lette tilgangen til de forskellige emner har vi som udgangspunkt redaktionelt tilstræbt, at de enkelte artikler kommer til at bestå af, metodisk stof, konkrete eksempler samt en fyldig litteraturliste, som en hjælp til videre beskæftigelse med emneområdet. Af hensyn til artiklernes anvendelse har vi ønsket, at holde noter indenfor et minimum, ved at lade litteraturhenvisninger optræde i parenteser i selve teksten. Disse parenteser henviser til litteraturlisterne efter hver artikel, hvor alle de bibliografiske data er medtaget. Hver artikel vil naturligvis være præget af den enkelte forfatters personlige arbejde og selve emnets karakter.

Bogen vil især henvende sig til folk tilknyttet historie, etnologi, seminarier eller andre beslægtede uddannelser, samt almindeligt lokalhistorisk- og historisk interesserede. Således håber og tror vi som udgivere, at »Nye strømninger...« vil få vide anvendelsesmuligheder: *Som inspirationskilde, som håndbog, som udgangspunkt for undervisning og som debat-skaber.*

HISTORIA ønsker at bringe Den Hielmstjerne-Rosencronske Stiftelse samt Sammenslutningen af Lokalhistoriske Foreninger en tak for den økonomiske støtte, der har muliggjort nærværende udgivelse. Også en tak til de mange, der har hjulpet med praktiske råd og vink. Sidst men mest en tak til de ni forfattere, som beredvilligt har villet bidrage til bogens realisering.

August 1981. Redaktionsgruppen: Cand.mag. Ole W. Q. Bay
Stud.mag. Inge T. Bundsgård
Stud.mag. Sidsel Eriksen
Stud.mag. Flemming Just
Stud.mag. Mogens Melchiorson

Leicester-skolen - nogle indtryk af engelsk lokalhistorie.

Knud Prange

Knud Prange, mag.art. i historie (Århus) 1956, arkivar 1957-70, lektor i historie ved Københavns Universitet og leder af Lokalhistorisk Afdeling siden 1970. Har været sekretær i Dansk Historisk Fællesforening samt redigeret Fortid og Nutid. Bøger og artikler om bl.a. lokalhistorie, personalhistorie og heraldik.

»Denne helhed, som lokalhistorikeren - bedre end en hvilken som helst specialist - er kvalificeret til at genoprette, kan udmærket kaldes menneskelig økologi. Jeg har overvejet om man kunne kalde den mikro-historie og således følge velkendte fortilfælde ved at etablere nye fagdiscipliner, men jeg har en instinktiv modvilje mod sådanne opfindelser. Mod slutningen af en akademisk karriere indser man fuldtud hvor vigtigt det er at opfinde en ny betegnelse som denne og at anvende en esoterisk jargon hellere end at prøve at skrive almindeligt engelsk. (Jeg skrev engang en bog der slet og ret hed: Tilblivelsen af det engelske landskab, men for at få mest muligt ud af det, burde jeg have kaldt den Det kulturelle miljøes morphogenese). Og man bør endelig gøre brug af en computer: en ny betegnelse for fagområdet, en samling specialistglosser og en computer - så har man den mest fatale baggrund for en akademisk fremgang, som tænkes kan«. Disse ord stammer fra den forelæsning W.G. Hoskins holdt, da han i 1966 tiltrådte som professor i lokalhistorie ved universitetet i Leicester. Hele tiltrædelsesforelæsningsen er trykt i et lille hæfte: *English Local History* (Hoskins 1966, spec. s. 21), som jeg var så heldig at få i hænde et par år før jeg selv tiltrådte som eneste medarbejder ved den nyoprettede Lokalhistorisk Afdeling ved Københavns Universitet. Netop

i denne situation var det en oplevelse og en inspiration at gøre bekendtskab med de tanker der er udviklet på Hoskins arbejdsplads: Department of English Local History, og som ofte sammenfattes under begrebet »Leicester-skolen«. Den var blevet introduceret ganske kort i Danmark nogle år tidligere gennem en artikel af John Higgs i *Fortid og Nutid* 1960. Her kunne man læse den efterhånden tit citerede bemærkning af H.P.R. Finberg (den første professor i lokalhistorie i Leicester) at »vi ved ikke, hvad vi forstår ved lokalhistorie, og det bekymrer os i virkeligheden lidet, men vi er fast besluttede på at arbejde videre med den«.

Selvransagelse

Ytringen var selvfølgelig meget opmuntrende, men den var ikke til stor hjælp, når man vidste at mange andre havde en mening om lokalhistorie - og at den ikke var særlig smigrende for dette fagområde og dets dyrkere. I virkeligheden er bemærkningen en gevaldig understatement fra Finbergs side. Hans og V.H.T. Skipp's bog: *Local History. Objective and Pursuit* er en i høj grad inciterende og charmerende redegørelse for, hvad man kan forstå ved lokalhistorie. Hoskins forelæsning trækker imidlertid disse synspunkter op i en meget stram form. På 20 små sider indkredser han lokalhistoriens emneområde, anviser arbejdsopgaver og arbejdsmåder og gør opmærksom på de svagheder der har præget en væsentlig del af ældre lokalhistorisk litteratur. Ikke mindst det sidste forekommer væsentligt, for uden selvransagelse og selvkritik kan et fagområde næppe forvente nogen frugtbar udvikling. For en dansker vil det være naturligt at se Hoskins' selvransagelse i lys af den debat som startede med Albert Olsens og Johan Hvidtfeldts foredrag i 1942 (1). Det er ikke svært at finde fællestræk, men mens den danske debat - i 1942 - først og fremmest mandede ud i et ønske om »at fremme den videnskabelige udforskning af dansk lokalhistorie for derigennem at underbygge og uddybe studiet af rigshistorien« - således lød formålsparagraffen i det Institut for lokalhistorisk Forskning, som blev oprettet i 1943 og som aldrig kom i funktion - så drog Hoskins en ganske anden konklusion.

Han tog sit udgangspunkt i en sammenligning med andre - nu akademisk respekterede - områder som botanik og zoologi. Ligesom de var lokalhistorie næsten helt, om ikke udelukkende, skabt af generationer af amatører, i dette tilfælde godsejere og præster, siden læger, sagførere og lærere. Botanik og zoologi begyndte, ligesom lokalhistorie, med amatørernes indsamling af »mærkelige« (curious) fakta. Men medens de to første discipliner i 1600-tallet tog det spring ind i systematisering og klassifikation, »uden hvilket ingen videnskab er mulig«, mislykkedes dette for lokalhistorien, den er stadig for en stor del på det stadium, hvor man indsamler kendsgerninger.

Den lokalhistorie der behandlede grevskaberne (county history) var hovedsagelig skrevet »by gentlemen for gentlemen«, med alle de begrænsninger det indebærer. De interesserede sig hovedsagelig for den klasse der ejede jord samt for præsten og kirken. Lejlighedsvis kunne der tilføjes en side eller to om »arbejderklassens arbejdsforhold«. For byhistorierne gjaldt, at de hovedsagelig var skrevet af »the official class«, som ikke interesserede sig for at skildre det store flertals historie (Hoskins 1966, s.3ff.).

I denne baggrund så Hoskins hovedårsagen til at engelsk lokalhistorie ikke fik samme udvikling som botanik og zoologi. Der er ingen sociale klasser eller grupper blandt planter og dyr. Når man ser på hvor snævre interesser lokalhistorikerne i generationer har haft, er det som om botanikere for århundreder siden ville have besluttet sig til kun at studere liljer og orkideer (Hoskins 1966, s.9).

Hoskins anden hovedindvending mod lokalhistorisk litteratur udspringer direkte af den første : den har været for stærkt optaget af kendsgerninger, for lidt af problemer. Antikvaren indsamler kendsgerninger, historikeren diskuterer problemer. Alt for mange lokalhistorikere er blevet på indsamlerens stude, og selv de der prøver at gå videre er ikke altid klar over hvilke fundamentale problemer de skal tage op. Trods alt det gode arbejde der er udført - skriver Hoskins - har lokalhistorikerne stadig ikke ydet de massive bidrag, som de kunne have ydet den almindelige historie (Hoskins 1966, s.10). Denne understregning af at mange vigtige historiske spørgsmål kun kan besvares gennem mikroskopiske undersøgelser af enkelte lokaliteter betyder imidlertid ikke, at lokalhistorien *udelukkende* er en hjælpevidenskab for den almindelige historie. Tværtimod understreger Hoskins - ligesom sin forgænger Finberg og sin efterfølger Alan Everitt - at lokalhistorien *også* har et mål i sig selv. Det er nok denne opfattelse af lokalhistoriens dobbelte funktion, der mere end noget andet er baggrund for betegnelsen Leicester-skolen (2). Og det er dette synspunkt som det åbenbart er svært at hævde uden at blive misforstået (3).

Koncentriske cirkler

Finberg skelner mellem hvad han kalder lokalhistorie i sig selv og lokaliseret nationalhistorie. Han, og Leicester-skolen, understreger, at lokalhistorikeren ikke skal beskæftige sig med særlige geografiske områder som sådan, men med sociale helheder (social entities). Lokalhistorikeren opgave bliver derfor at genskabe i sit eget sind, og at skildre for sine læsere: oprindelsen, væksten og eventuelt nedgangen og opløsningen af et lokalt fællesskab (local community)(Finberg 1973, s.32 og 38). Her blev Finberg mødt med den indvending, at den enkelte lokalitet ikke kan

studies isoleret, man må til stadighed huske at den er del af en større helhed. Men, siger Finberg, den samme påmindelse har også nationalhistorikeren brug for. Englands historie bliver uden mening, hvis man ikke husker at England engang var en del af en fælles vesterlandsk kristenhed (sic), og at det i dag er medlem af Nato. Men at erkende det, er sandelig ikke at sige at Englands historie kun har interesse som et kapitel af Europas historie. »Vi kan illustrere familien, det lokale fællesskab, nationalstaten og det overnationale samfund som en serie af koncentriske cirkler. Hver af dem må studeres med stadig hensyntagen til cirklen udenom; men de indre cirkler bliver stadig ved med at være hele cirkler, selv om de er omgivet af og indesluttet i de ydre« (Finberg 1973, s.39). Det er fordi nationer er forskellige, at hver af dem har sin egen historie, og det samme gælder for andre fællesskaber, enten de er større eller mindre end nationen. I det lokale, det nationale og dets overnationale fællesskab har vi tre vidt forskellige manifestationer af socialt liv med forskellige udstrækninger i tid og rum, med andre ord: tre vidt forskellige studieområder for historikeren (Finberg 1973, s.59) . En enkelt bys historie er ikke blot og bart et brudstykke af Englands historie, den behandler en social helhed, som man med fuld ret kan studere for dens egen skyld (Finberg 1973, s.37). Finberg vedgår gerne, at for eksempel Barchesters historie ikke kan forstås isoleret. Vi ved således, siger han, at den latinske messe, som blev afholdt i byens domkirke fra den blev bygget, ophørte i 1500-tallet af grunde som i den sidste ende skal søges, ikke i Barchester selv, ikke engang i London, men i Prag og Wittenberg og Rom. Men selv så fik reformationens gennemførelse i Barchester et andet forløb end den fik i Stockholm eller Amsterdam (Finberg 1973, s.9 jvf. s.59f).

Historiker kontra antikvar

Det er nævnt ovenfor at lokalhistorie ikke i første række skal beskæftige sig med geografiske områder, men med et lokalt fællesskab eller et lokalsamfund (local community). Herved forstår Finberg en gruppe mennesker der lever på et geografisk afgrænset område, og som er så forenet i tænkemåde og virksomhed (thought and action), at de har en følelse af samhørighed i modsætning til de mange udenfor, som ikke hører til gruppen - dem man kalder fremmede (Finberg 1973, s.33). Lokalhistorikeren skal bære sig ad lige som landskabsmaleren, der ude i naturen skal til at gå i gang med et billede. Han må vælge en afgrænsning, eller med andre ord bestemme, at netop disse fænomener, der begynder her og ender der, vil udgøre et tilfredsstillende motiv. Det er denne opgave der adskiller historikeren fra antikvaren (Finberg 1973, s.129). Lokaliteternes afgrænsning skal heller ikke knyttes snævert til administrative inddeling-

er. Hoskins bebrejder således historikerne, at de næsten altid har betragtet byerne som retslige institutioner (legal institutions) og ikke som fysiske strukturer. Han minder om aforismen: byer gror ikke, de bliver bygget, og siger, at hermed er begge ben plantet solidt på jorden. Man må spørge: hvem byggede byen, hvad bestemte gadenettets mønster, hvem finansierede byggeriet, og hvorfor udvidede en by sig i én retning og ikke i en anden? (Hoskins 1966, s.16f.).

Hermed er allerede antydnet nogle af de temaer, der er lokalhistorikerens. Alan Everitt - den tredje og nu fungerende professor i lokalhistorie i Leicester - har udbygget disse synspunkter i *sin* tiltrædelsesforelæsning. Først og fremmest skal man så vidt som muligt studere *hele* lokalsamfundet, og ikke blot en enkelt klasse eller industri eller en del af det. Dernæst skal man studere lokalsamfundets struktur, så at sige som en organisme, der har sin egen mere eller mindre tydelige udvikling. Der kan bl.a. være tale om at undersøge de skiftende mønstre i lokalsamfundets topografi, bygningernes konstruktion og udseende, befolkningens struktur, hvem der ejede jorden, udviklingen i erhvervs sammensætningen, lokalitetens familieliv, dens religiøse liv og dens kulturelle liv. Endelig, og lige så vigtigt er det også at spore forbindelserne mellem disse forskellige aspekter af det lokale samfund. For eksempel den betydning ændringer i befolkningsudviklingen har for erhvervsstrukturen, erhvervsstrukturens betydning for det religiøse liv, familielivets betydning for kulturel aktivitet og sammenhængen mellem det økonomiske liv og lokalitetens bygninger og landskab (Everitt 1970, s.6).

Everitt understreger også, at man i Leicester lægger vægt på et sammenlignende studium af lokalsamfundene. Forskelle og ligheder i samfundsopbygning, befolkningsudvikling, økonomi og topografi er en frugtbar arbejdsmark. Sammenligninger eller klassifikationer er dog ikke lokalhistorikerens eneste, endsige endelige opgave. To lokaliteter er aldrig identiske. Det er præcis på det punkt, hvor det enkelte lokalsamfund adskiller sig fra den blotte type, at emnets tiltrækning ligger. »Med ordene fra G.K.Chesterton's digt kan vi betragte dette land som »en ø der - som en lille bog - er fyldt med tusind historier«. For lokalhistorikeren vil hver af disse tusind historier være noget for sig selv og hver eneste af dem vil være et studium værd«. (Everitt 1970, s.22).

Heller ikke Everitt mangler blik for at lokalhistoriske undersøgelser kan være til gavn for, eller måske være nødvendige for nationalhistoriske værker. Byhistorier vil - siger han - selvfølgelig kaste lys over generelle emner. Når de engelske byers og landsbyers historie er blevet skrevet som den bør skrives, vil studiet af selve Englands historie muligvis blive revolutioneret. At studere en eller anden lokalitet blot for at illustrere

almindelige udviklinger i nationen som helhed vil give et meget fordrejet billede af hvordan livet virkelig var det pågældende sted. Og det er dette vi ønsker at vide. Det er ganske vist et stort krav at skulle studere lokaliteter som helheder, og der er da også rigeligt rum for studiet af mere begrænsede emner. Det ville være absurd at benægte værdien af at undersøge en lokal industri, en institution eller en familie, men efter Everitts mening er det bedst at se et sådant emne i sammenhæng med hele lokal-samfundet. Hvis tiden er begrænset, er det i almindelighed klogere at studere et helt samfund (complete community) i en afgrænset tidsperiode, end at isolere enkelte dele af dets historie og undersøge dem fra deres oprindelse, måske i jernalderen, og frem til det tyvende århundrede (Everitt 1971, s.5f.)

Det hele menneske

Denne opfattelse af, at man ikke skal splitte sit emne op, men arbejde med helheder og lede efter sammenhænge, præger også Leicester-skolens syn på det enkelte menneske. Da Finberg tiltrådte som professor i 1964 holdt han en forelæsning, i hvilken han lidt drillende gav en oversigt over, hvordan man havde organiseret de historiske studier ved universiteterne i Storbritannien. De fleste steder synes man at tro at historie kan inddeles i tre kategorier: oldtid, middelalder og nyere tid. Det må tilføjes, sagde Finberg, at oldtidshistorien i Edinburgh synes at være skotsk oldtidshistorie, at moderne historie endnu ikke er opdaget i Bristol, at Kent ikke synes at have brug for andet, og at Oxford ikke har nogen lærestol i middelalderhistorie. Der er imidlertid også inddelinger, der går på tværs af kronologien. Økonomisk historie fører, men åndelige materier forsømmes ikke; kirkehistorie og kunsthistorie forekommer. I London undervises i den politiske tænkings historie og i Manchester (rimeligt nok) i økonomisk tænkning. Fred synes at være overset, men krigshistorien har sit professorat i Oxford. Endelig er der sådanne rariteter som socialhistorie og forretningshistorie. Alt dette udgør en broget verden, og man kan spørge om den genspejler en rationel og klart defineret opfattelse af hvad historie egentlig er. En anmelder af en kunsthistorie har spurgt, hvad man egentlig skal forstå ved kunst i denne sammenhæng og har udtrykt tvivl om, hvorvidt der findes nogen tilfredsstillende måde hvorpå man kan skrive dens historie. Økonomisk historie drejer sig om et påfund, kaldet det økonomiske menneske. Det vil sige at man antager, at mennesket, der er beskæftiget med at tjene sit udkomme, af studiemæssige grunde kan adskilles fra det samme menneske i færd med at male, studere på et universitet, spille cricket eller synge salmer i kirken - og at det er intellektuelt nyttigt at isolere det. Ingen af delene er selvindlysende sande.

Nu kan ting imidlertid godt se besynderlige ud på papiret og dog fungere godt i praksis. Finberg tvivler ikke om, at de forskellige specialister overskrider de snævre grænser for deres forskellige fagområder. Han tilslutter sig imidlertid Marc Blochs bemærkning om, at homo religiosus, homo oeconomicus, homo politicus og lignende abstraktioner kun er nyttige, så længe de ikke hæmmer os. Hvis vi koncentrerer vores opmærksomhed om disse og andre brudstykker af den menneskelige erfaring for deres egen skyld, så vil det ikke blot mislykkes for os at forstå mennesket som helhed, men vi vil heller aldrig komme til virkelig at forstå brudstykkerne. Så længe vi kan følge menneskets historie, har det levet i grupper, og hvis vi ønsker at forstå den art vi tilhører, må vi studere disse fællesskaber. Hvad man end mener om de øvrige opdelinger af historien, så kan man i hvert fald sige, at studiet af lokale, nationale og overnationale fællesskaber er teoretisk retfærdiggjort (Finberg 1973, s.47ff.).

Det er i fortsættelse heraf at Hoskins erklærer, at lokalhistorikeren forsøger at genoprette den enhed i menneskets historie, som er opdelt i specialdiscipliner. Som historikere må vi studere mennesket og menneskelige fællesskaber som de viser sig i reaktioner på omgivelserne og deres skiftende påvirkninger (Hoskins 1966, s.21f.). Men dermed følger også at lokalhistorikeren må være lidt af hvert: geograf, geolog, klimatolog, botaniker osv., men da ingen virkelig kan være alle disse ting, må lokalhistorikeren søge hjælp hos kolleger fra en række fagområder. Både Hoskins og Finberg understreger, at meget af lokalhistorikerens tid må tilbringes udendøre. Det er af største betydning og værdi at kende lokaliteten af selvsyn, enten det drejer sig om studiet og dateringen af gamle stendiger eller den viden man kan få ved at se på bygninger, der så at sige »taler med lokal dialekt«. Kirkegårdens gravsten vil ofte på ét øjeblik fortælle, hvad der ellers vil kræve dages arbejde med skrevne kilder (Hoskins 1966, s.18ff.). Det vigtigste enkeltokument er og bliver kortet, både som arbejdsredskab og til at viderebringe oplysninger (4). Finberg har skrevet en vidunderlig vejledning i, hvordan man skal undgå at skrive god lokalhistorie. Det hedder her: Bring ikke noget kort, og hvis du alligevel gør, så sørg for at det ikke er tegnet af en professionel kartograf. Tegn det selv, eller få en af dine venner, der kan lide at tegne kort, til at gøre det. Pyt med at din eller hans evne til at tegne bogstaver ville være en skændsel for en underskoleelev. Vær sikker på at adskillige af de lokaliteter, der omtales tiest i teksten, ikke forekommer på kortet. Lad så bogtrykkeren sætte kortet så meget ned i format at de fleste af navnene bliver ulæselige, og lad til sidst bogbinderen anbringe kortet sådan, at det går i stykker hver gang du åbner bogen (Finberg 1973, s.78).

Det mest avancerede

Først og sidst understreger man i Leicester-skolen, at lokalhistorikeren skal stille spørgsmål. Alt for megen lokalhistorie er for snæver i sit syn på hvad historie egentlig er. Man serverer mere eller mindre ufordøjede uddrag af kilderne - materialet til historie i stedet for historien selv, de rå kartofler i stedet for det færdige måltid (Hoskins 1972, s.22). Lokalhistorie skal nemlig også *skrives* godt. Den fuldenkte by- og sognehistorie skal kunne læses med fornøjelse, selv af folk som aldrig har sat deres fødder på stedet (Finberg 1973, s.43). Man kan let kritisere for umådeholden indsamling af detaljer, men det er de rigtigt udvalgte detaljer, som i det lange løb belyser generalisationerne: skattegrundlag og sociale klasser, løn-niveau og prisbevægelser. Man må aldrig glemme at historie handler om mennesker (Hoskins 1972, s.122). På den måde bliver lokalhistorie langt fra noget enkelt og ukompliceret fag. I sin videste udstrækning udnytter det de andre historiske discipliner, og Finberg mener derfor at man med god grund kan betragte det som det mest avancerede af dem alle. Det er måske derfor det endnu ikke er kommet længere i sin udvikling. Lokalhistorie er ikke blot en udfordring til den der har den bedst mulige uddannelse i historisk arbejde, det er også det sidste tilflugtssted for ikke-specialisten (Finberg 1973, s. 43f.). »Men jeg er helt sikker på, at hvis man kun - eller hovedsagelig - værdsætter lokalhistorien for dens propædeutiske værdi, så undervurderer man den; og at betragte lokalhistorie som en introduktion til, eller bidrag til rigshistorien, er at vende op og ned på den sande sammenhæng mellem dem. Vi må indrømme at Meryton's eller Mellstock's historie kan hjælpe os med at forstå Englands historie, ligesom Englands historie kan hjælpe os med at forstå den vestlige kristenheds historie; men det står fast, at et studium af det hele giver os mere viden om hver enkelt mindre del, end omvendt. Med andre ord, når vi er tilstrækkeligt inde i Europas fortid til virkelig at forstå Englands historie, og når vi fuldt ud er hjemme i Englands historie: da - men først da - kan vi begynde at tænke på at skrive Liverpool's eller Lydiard Millicent's eller Saffron Walden's historie« (Finberg 1973, s. 12f.)

Påvirkning af danske historikere?

I denne redegørelse er der lagt vægt på at præsentere en række af Leicester-skolens tanker i en bred sammenhæng. Der har derimod ikke været plads til at komme ind på det eksempelmateriale, hvormed ikke mindst Finberg, Hoskins og Everitt har underbygget deres synspunkter. Det har ikke været opgaven at undersøge, hvordan disse synspunkter er opstået - jeg vil umiddelbart tro de er baseret på erfaringer fra praktisk

lokalhistorisk arbejde samt på inspirationer fra den franske Annales-skole (bl.a. fra Marc Bloch) - eller at skildre hvordan de har udviklet sig siden Department of English Local History blev oprettet i 1947. Derimod kan der måske være grund til ganske kort at se på Leicester-skolens (eventuelle) betydning for dansk lokalhistorie. Første gang jeg har fundet den omtalt i dansk litteratur er som nævnt i John Higgs artikel fra 1960 i Fortid og Nutid. At det skete netop her, er ikke mærkeligt. Fortid og Nutid er Dansk historisk Fællesforenings tidsskrift for kulturhistorie og lokalhistorie, og i kredsen omkring Fællesforeningen kunne man træffe synspunkter der er nært beslægtede med Leicester-skolens. I Johan Hvidtfeldts artikel om samarbejdet mellem rigshistorikere og lokalhistorikere (Hvidtfeldt 1941-42, s.219f.) møder man således den anke mod mange lokalhistorikere, at de ikke har udnyttet og bearbejdet deres møjsommeligt indsamlede materiale, og at de har forsømt at stille spørgsmål til det. Det er også Johan Hvidtfeldt der, i Fællesforeningens store Håndbog for danske lokalhistorikere, understreger, at nok kan lokalhistorien yde den historiske videnskabsmand en værdifuld hjælp, men lokalhistorien er dog mere end en hjælp for videnskabsmænd. »den har sin værdi i sig selv« (Hvidtfeldt 1952-56, s.7). Hvidtfeldt var her sikkert påvirket af en dansk tradition, måske også en særlig tradition inden for dansk arkivvæsen, men han havde også god kontakt med norsk lokalhistorie og var en nær ven af professor Andreas Holmsen. Og herfra går der en direkte forbindelse til Marc Bloch og Annales-skolen (Salvesen 1980, s.331 ff.).

Enten der nu er tale om direkte eller indirekte påvirkninger eller måske om parallelle udviklinger (5), så betød det, at Hoskins tiltrædelsesforelæsning i 1966 kunne føles både hjemlig og naturlig. Når den - og Leicester-skolens synspunkter i øvrigt - tillige forekom inspirerende, skyldtes det i høj grad kombinationen af åbenhed og sammenhæng. Her er en opfattelse af lokalhistorie som er videnskabeligt tilfredsstillende, den stiller krav, den lægger vægt på problemstillinger, sætter spørgsmålstegn ved generaliseringer, understreger forbindelsen mellem de forskellige sider af fortidens liv og betoner værdien af sammenlignende lokalhistoriske studier. Og sidst, men bestemt ikke mindst: det er en opfattelse af lokalhistorie der anviser disciplinen egne og selvstændige arbejdsopgaver, samtidig med at den giver plads til både fagmand og amatør.

Noter:

1. Olsen 1943-44 og Hvidtfeldt 1941-42. Disse artikler er refereret i Prange 1971, s. 5 ff. og 26. Debatten er siden fortsat, se f.eks. Kjærgaard 1976 og Prange 1978.

2. Se f.eks. Finberg 1973, s. 31 f.
3. Se f.eks. Prange 1978, specielt s. 489, og Prange 1980, specielt s. 442 f.
4. Finberg 1973, s. 95 og Hoskins 1966, s. 17.
5. Museumsmanden Peter Seeberg har i Fortid og Nutid bd.23, 1966, givet udtryk for meninger, der ligger nær op ad Leicester-skolens.

Litteratur.

- Everitt, Alan 1970, *New Avenues in English Local History. An Inaugural Lecture*, Leicester University Press.
- *Ways and Means in Local History*. London, 1971.
- Finberg, H.P.R. og V.H.T. Skipp 1973, *Local History. Objective and Pursuit*. Newton Abbot, 1967, her benyttet efter 2. udg. 1973.
- Fladby, Rolf 1972, *Den lokalhistoriske forskning og universiteterne i England*. (Heimen bd.15, s.577-84).
- Higgs, John 1960, *Lokalhistorisk forskning i England og Wales*. (Fortid og Nutid bd.21, s.113-20).
- Hoskins, W.G. 1972, *Local History in England*. London, 1959, her benyttet efter 2.udg. 1972.
- 1966, *English Local History: The Past and the Future. An Inaugural Lecture*, Leicester University Press.
- Hvidtfeldt, Johan 1941-42, *Samarbejdet mellem Rigshistorikere og Lokalhistorikere*. (Fortid og Nutid bd.14, s.206-25. Genoptrykt i: *Lokalhistorie - Rigshistorie*, 1967).
- (red.) 1952-56, *Håndbog for danske lokalhistorikere*. Genoptrykt 1965.
- Just, Flemming 1980, *Status og muligheder i lokalhistorien*. (Fortid og Nutid bd.28, s.436-42.).
- Kjærsgaard, Thorkild 1976, *Fagmænd og amatører*. (Fortid og Nutid bd.26, s.507-15.).
- Munby, Lionel M. 1969, *Lokalhistorie i England*. (Heimen bd.14, s.487-97)
- Olsen, Albert 1943-44, *Lokalhistorie - Rigshistorie*. (Fortid og Nutid bd.15, s.1-8. Genoptrykt i: *Lokalhistorie - Rigshistorie*, 1967.)

Prange, Knud 1971, Hvorfor lokalhistorie?

— 1978, Lokalhistorikeren som forsker og skribent. (Fortid og Nutid bd.27, s.481-96.)

— 1980, Koncentriske cirkler. (Fortid og Nutid bd.28, s.442-47.)

Salvesen, Helge 1980, »Annales-skolen« i Frankrike og oversættelsespolitikk i Skandinavia. (Heimen bd.18, s.330-34.).

Seeberg, Peter 1966, Regionalmuseernes rolle i den videnskabelige forskning. (Fortid og Nutid bd.23, s.119-22.).

Annales-skolen og dansk lokalhistorie?

Niels Windfeld Lund

Niels Windfeld Lund, f.1949, cand.mag. i historie og europæisk etnologi 1974. Lektor i faglitteratur, humaniora ved Danmarks Biblioteksskole, Ålborg, siden 1975. Forskningsrådsstipendiat ved L'ecole des Hautes Etudes en Sciences sociales i Paris 1980. Initiativtager til tværfagligt lokalsamfundsanalyse af Bording sogn, 1971-75. Skriver under vejledning af E. Le Roy Ladurie på »Livet i Bording 1680-1980«. Artikler om historie-bøger, lokalhistorie, hedekoloniers historie etc.

Denne artikel drejer sig om hvordan dansk lokalhistorieskrivning kan have nogen sammenhæng med franske traditioner for at skrive lokalhistorie. For mig selv drejer det sig om hvorfor jeg har siddet i Paris og skrevet om det midtjyske Bording under vejledning af en fransk historiker. Det er disse erfaringer, som er udgangspunktet for artiklen.

Det konkrete problem for mig har været, hvordan jeg fik skrevet en lokalhistorie, som fik gjort historien om det lokale liv levende og sammenhængende ligesom i en skønlitterær roman. Af danske inspirationskilder kan man især nævne sognehistorien og folkemindeskildringen udarbejdet af lokale beboere, den ydenskabelige lokalhistorie indenfor historie- og folkelivsforskningen. (1).

Sognehistorien er ofte præget af en institutionaliseret fremstilling af livet i sognet. Der skrives om ejendoms historie, kirkens historie, skolens

historie, foreningshistorie og sognerådets historie. Hvis der fortælles om personer i sognehistorien er det som regel i tilknytning til en af sognets institutioner.

Omvendt er folkemindeskildringen centreret omkring personerne i sognet og deres dagligliv. Emnerne er arbejdsformer, samværsformer, kostvaner, forestillinger, værdier m.m. Skildringen af de forskellige dele af dagliglivet har hvert sit afsnit og forholdene fremstår meget tit som gældende for alle mennesker og for hele historien før 1900.

Når man kigger på den videnskabelige litteratur indenfor historie- og folkelivsforskning ser man de samme tendenser som i den ovennævnte litteratur, som er skrevet af lokale beboere. Men i de senere år er der sket nogle ændringer indenfor begge fagområder. Historikerne, ikke mindst kvindehistorikerne, inddrager i stadig stigende grad ikke-institutionaliseret kildemateriale som f.eks. erindringer og tilsvarende temaer som dagligliv, følelser m.m. (2)

Ændringerne hos etnologerne er bl.a. kommet til udtryk i afholdelse af et kursus i historisk antropologi i 1980 og i den store interesse som den afdøde svenske etnolog Börje Hanssens arbejder, ikke mindst om Österlen, bliver til del på grund af hans historiske og sociale specifikke helhedsanalyser af livet i en region i 1700-tallet. (3).

Hvis man søger en dramatisk form for lokalhistorie, må man ty til den danske skønlitteratur, som i vidt omfang består af dramatiseret lokalhistorie. Man kan bare tænke på St. St. Blicher, Johan Skjoldborg, Jeppe Aakjær, Hans Kirk, M. Andersen -Nexø m.fl. Der er både personer og institutioner med i disse noveller, romaner og skuespil. Men det er svært for læserne, at se hvorledes forfatterne arbejder sig frem fra sit kildemateriale til sin fremstilling.

Et af de store problemer, som mange danske historikere og etnologer, såvel amatører som faguddannede modsat står i, er at man sjældent bliver oplært i, hvordan man fremstiller sit lokale livs historie på en dramatisk og levende måde på basis af sine forskellige kilder og i en samfundsmæssig sammenhæng.

Annales-skolen?

Hvis man derimod læser den franske historiker Emmanuel Le Roy Ladurie's bog: »Montaillou« får man et meget levende og dramatisk billede af livet i en fransk landsby i begyndelsen af 1300-tallet (4). Igennem udnyttelsen af nogle meget udførlige førte retsprotokoller, hvor hele landsbyens beboere er blevet afhørt af en inkvisitionsdomstol, får man et indtryk af levevilkårene og hvordan mennesker reagerede på disse levevilkår og hvorledes de igennem deres tro, normer og handlinger forsøgte at overle-

ve. Man kan sige, at Le Roy Ladurie har stået i en enestående kildemæssig situation, men det er ikke nok til at forklare hvorfor han har kunnet skrive en bog, som har grebet mange folk Verden over, fordi den levendegør historien i ordets videste forstand. Han har nemlig en lang erfaring bag sig, som viser, at han ikke er enestående, men at der findes en lang og bred tradition i Frankrig for at skrive historie om menneskers dagligliv og vilkårene for dette liv. Det er denne tradition, som man kalder for Annales-skolen, opkaldt efter traditionens tidsskrift: Annales - Economies - Sociétés - Civilisations.

Annales-skolen er i og for sig ikke en speciel lokalhistorisk skole, men dens måde at gribe historieforskning- og skrivning an på bevirker, at dens medlemmer ofte arbejder lokalhistorisk i den forstand, at de tager fat i konkrete, lokale og daglige sammenhænge.

Jeg har ikke tænkt mig at give en meget differentieret og nuanceret fremstilling af Annales-traditionens udvikling, men kun ridse hovedtrækkene op og koncentrere mig om de centrale pointer i forhold til anvendelsesmulighederne indenfor dansk lokalhistorie. Der er nemlig efterhånden en række udmærkede introduktioner af mere almen karakter om Annales-skolen, enten skrevet af danskere eller oversat til dansk. (se litteraturlisten).

Annales-traditionen udspringer af nogle heftige videnskabsteoretiske diskussioner i Frankrig, der startede omkring århundredeskiftet og foregik mellem historikere, sociologer, geografer og økonomer særligt i kredsen om det i 1900 grundlagte »Revue de synthèse historique«. Det drejede sig om forholdet mellem videnskaberne og hvordan man i det hele taget skulle drive videnskab, historie ikke mindst.

Især to historikere, Marc Bloch (1886-1944) og Lucien Febvre (1878-1956) reagerede imod den traditionelle form for historieskrivning, som såvel i Frankrig som i Danmark var meget centreret omkring statens, statstjenestemændenes og diplomaternes historie og de kilder, som de efterlod. De ønskede, at man i højere grad end hidtil begyndte at beskæftige sig med de mange menneskers historie, dvs. bøndernes, arbejdernes, småborgernes historie. Man skulle heller ikke blot beskæftige sig med dem, når de enten kom ind i parlamentet eller var en del af en storpolitisk begivenhed, men også når de spiste, gik i marken eller i butikken, når de elskede og når de gik i kirke om søndagen, kort sagt: Menneskenes dagliglivshistorie.

For den franske historievidenskab betød det, at man i højere grad end hidtil måtte beskæftige sig med sociale og økonomiske forhold og således revidere forholdet til f.eks. sociologi og økonomi. I det hele taget måtte man ud fra Blochs og Febvres holdninger forholde sig til de forskellige

videnskaber som værende forskellige discipliner, som til fælles havde menneskelivet og dets udvikling som udgangspunkt.

I tidsskriftet »Annales d'histoire économique et sociale«, som startede i 1929 med M. Bloch og Lucien Febvre, blev der, ikke mindst gennem anmeldelser, givet udtryk for et meget bredt historiebegreb, der omfattede alle livssammenhænge. Det blev understreget, at det drejede sig om, at forstå sammenhænge og helheder, dvs. om en totalhistorie. En konsekvens af dette standpunkt var, at man skulle arbejde tværfagligt og arbejde henimod synteser, dvs. sammenhængsbeskrivelser, som det udtryktes programmatisk i »Revue de synthèse historique«s titel. (5).

I modsætning til den traditionelle franske historieskrivning omkring Revue Historique, som havde sit grundlag i den tyske kildekritiske skole, som koncentrerede sig om meget detaljerede kildestudier, gjorde den nye tradition omkring Annales meget ud af dels historiefilosofiske og historieteoretiske diskussioner, dels en begrebsudvikling i forlængelse af diskussionerne. Forudsætningen for at bruge de detaljerede kildeanalyser til nogle syntetiserende fremstillinger var nemlig et filosofisk og teoretisk funderet begrebsapparat.

Struktur og tid.

Begreberne er altid blevet udviklet i forbindelse med såvel konkrete problemer med at fremstille historien, dvs. i arbejde med konkret kilde-materiale og i større historieteoretiske diskussioner. Det drejer sig især om struktur- og tidsbegreberne (6)

Strukturbegrebet er centralt for de fleste Annales-forskere, ikke mindst fordi man ønsker at vise nogle sammenhænge, som mere eller mindre umiddelbart kan ses ud af kilderne. Ved struktur forstår man nemlig enkeltdele i en sammenhæng, f.eks. markstrukturen i en landsby. Markstrukturen kan enten være karakteriseret ved trevangsbrug eller græsmarksbrug eller noget helt tredje, idet landsbyens marker (enkeltelementerne) hænger sammen på forskellige måder. Et andet eksempel kan være ejendomsstrukturen i et bestemt område, der kan være karakteriseret ved mange små jordbesiddere (enkeltelementerne) eller få store jordbesiddere eller en blanding af små og store jordbesiddere. Endelig kan man tale om f.eks. psykiske eller mentale strukturer, der kan vise hvorledes menneskets forskellige tanker hænger sammen. Der kan være tale om mange forskellige slags strukturer, når man anvender ordet i så bred en forstand, men den væsentlige pointe er, at man kan vise sammenhænge og fremstille hovedtræk i nogle forhold, nogle uligheder og ligheder.

Ligeså væsentligt som strukturbegrebet er tidsbegreberne: begivenhed, konjunktur og langtid. Udover at kritisere den traditionelle historiskrivning for fixering omkring politisk historie, så kritiserede Annales-forskerne også den hidtidige forskning for at være for centrerede omkring studiet af enkeltbegivenheder, af særlige unikke begivenheder som krigs-udbrud, parlamentariske beslutninger og politiske møder etc. Man ønskede dels at tage fat i de daglige begivenheder som gentog sig dag efter dag, år efter år som fødsler, bryllupper, begravelser, pløjning, høst, madlavning etc., dels at tage fat i de bevægelser og udviklingsforløb, som flere begivenheder tilsammen udtrykker.

E. Le Roy Ladurie ser f.eks. ikke kun på høsten i Languedoc i et bestemt år i 1600-tallet, men derimod på høstresultaterne igennem 300 år for at vise hvorledes et af grundelementerne i franske bønders eksistensgrundlag har udviklet sig gennem tiden, gennem historien. Han har således brugt studiet af de enkelte høstbegivenheder til at vise nogle langtidforløb, som kunne bidrage til belysning af Languedoc-bøndernes generelle vilkårs forandring og udvikling. Til at beskrive langtidforløbene og variationerne kan man bruge de forskellige tidsbegreber. Hvis man nu forestiller sig, at man ser på f.eks. ejendomsstrukturernes på et tidspunkt og sammenligner dem med ejendomsstrukturernes på andre tidspunkter, så kan man se hvordan de ændrer sig over tid, hvordan de forandrer sig eller forbliver stabile over lange perioder. Hvem der ejer jorden har jo betydning for hvilke muligheder forskellige mennesker har for at eksistere i det pågældende område, for hvordan den sociale struktur er skruet sammen?

Ændringer i nogle af strukturernes virker på de andre strukturer og gennem en analyse af de forskellige strukturers tidsmæssige udvikling kan man se hvorledes udviklingen og forandringerne falder sammen eller adskiller sig for de forskellige strukturers vedkommende. Fernand Braudel, en af de centrale nulevende Annales-historikere, taler om den inerti eller træghed som eksisterer i historien gennem de strukturer, som hele tiden sætter rammer for menneskenes udfoldelsesmuligheder. (7)

I den forbindelse kan man søge, at vise hvorledes forskellige strukturer udvikler og forandrer sig i forskellige rytmer, f.eks. de psykiske strukturer i forhold til de økonomiske strukturer. Forestillingerne og dermed struktureringen af vores tanker i dag svarer i høj grad til forestillinger for 100 år siden, mens de økonomiske strukturer har forandret sig langt voldsommere, således at man kan tale om delvis usamtidige psykiske strukturer i forhold til de økonomiske strukturer. Netop ved at sammenholde forskellige strukturer over længere tidsrum kan man fremstille de meget kom-

plekse sammenhænge mellem strukturerne, dvs. hvordan de enkelte dele af menneskers liv hænger sammen. Dermed vender vi tilbage til helhedsperspektivet, som er kendetegnende for Annales-skolen. Det kommer bl.a. til udtryk i mange af Annales-forskernes store syntetiserende samleværker, senest i Fernand Braudels 3 binds værk: *Civilisation matérielle, Economie et Capitalisme XVe-XVIIIe Siècle* og kollektivværket: *Histoire Urbaine de la France*.

I disse værker er der principielt intet i menneskelivet, som er udelukket fra behandling, blot der er kilder, som kan fortælle noget. Dette princip betyder, at der er brugt mange forskellige kilder, skriftlige og visuelle, private og offentlige, som igennem hele fremstillingen er anvendt som eksempler på de generelle hovedtræk.

Et andet karakteristisk træk ved Annales-traditionen er dens store brug af kvantitative metoder. Det hænger naturligvis nøje sammen med, at man vil analysere strukturer over tid og at mange af disse kan fremstilles kvantitativt, f.eks. ejendomsstrukturer, prisstrukturer, sociale strukturer etc. mens f.eks. psykiske strukturer og deres udvikling ikke i samme grad kan kvantificeres, men må beskrives igennem ord. Annales-skolen er dog også blevet kritiseret for at overudnytte den kvantitative metode, især i forbindelse med fremstilling af strukturer og udviklingsforløb på et meget spinkelt kildegrundlag. Men styrken i disse forsøg ligger vel på den anden side i, at man opstiller nogle mulige strukturer til diskussion i stedet for at sige, at vi ikke kan på grund af for få kilder.

Men hvor bliver de enkelte mennesker af, hvor bliver levendegørelsen af historien af i denne struktur- og udviklingsdiskussion? Den skal man søge i de fremstillinger, som fortæller om livet blandt bestemte grupper af mennesker, f.eks. bønderne i Languedoc, borgerne i Beauvais, arbejderne i Paris (se litteraturlisten).

De regionale og lokale monografier.

Det er især disse store regionale fremstillinger, som man kan bruge som inspirationskilde for dansk lokalhistorie.

Karakteristisk for de fleste er, at de tager udgangspunkt i en bestemt social gruppe i en bestemt region i Frankrig og analyserer denne gruppes eller grupperes liv gennem en lang periode, op til flere århundrede. Der er tale om forsøg på totalhistorie, idet de indleder med en fremstilling af de fysiske rammer, dvs. jorden, landskabet, vejene, byerne, husene fortsættende over i en fremstilling af de økonomiske og sociale strukturer for at ende med gruppernes forestillinger, mentalitet og egne kampe for deres fortsatte eksistens.

En af klassikerne er E. Le Roy Laduries fremstilling »Les Paysans de Languedoc« fra 1966 om bønderne i Languedoc i perioden fra omkring 1400 til omkring 1700. Ladurie ønsker, at se hvorledes bondesamfundet i Languedoc udviklede sig i denne overgangsfase mellem middelalderen og den nyeste kapitalistiske samfundsudvikling. Han fremhæver selve befolkningsudviklingen som det centrale tema, men i hvor høj grad bønderne uddør eller bliver flere afhænger af deres materielle muligheder, lige fra de geologisk-klimatiske betingelser over biologiske forhold til redskaber og ejendomsforhold o.s.v.

Men menneskene er ikke nogle mekaniske genspejlinger af de materielle vilkår, idet de har gennem deres subjektive erkendelse af virkeligheden og forestillinger om hvad man skal og ikke skal, muligheder for at handle og sprænge de rammer eller grænser for at eksistere, som hele tiden rejser sig for mennesker. Men hvordan realiserer Ladurie så sit projekt?

Det gør han ved at opbygge en strukturhistorie for hele den behandlede periode helt fra bunden ved at fortælle om sine kildemæssige vanskeligheder og efterhånden analysere kilderne og fremstille strukturerne, som henholdsvis muliggør og begrænser forskellige menneskers mulighed for at udfolde sig. Hele vejen igennem er den sociale dimension inddraget. For hvilke mennesker og på hvilken måde betød det noget, at der et år kom misvækst i vinavlen?

Han har bearbejdet et meget stort og usammenhængende kildemateriale ved hjælp af kvantitative metoder for at fremstille de store linier i udviklingen gennem tre hundrede år. Samtidigt har han flere konkrete eksempler fra enten landsbyer eller bestemte bønder eller jordbesiddere, der illustrerer og konkretiserer de generelle træk. Eksempelvis når Le Roy Ladurie taler om en økonomisk krise, trækker han ofte et eksempel frem om f.eks. en bonde, der bliver ramt af krav om betaling af fæsteafgift-restancer, af misvækst og som måske deltager i en bondeprotest imod herskabet. En sådan protest imod f.eks. tiendebetalingen til kongen er en begivenhed, der kan fremstilles for sig selv, men Ladurie bruger den til at konkretisere, levendegøre den samfundsmæssige udvikling, som fremstilles igennem den strukturelle historie.

Ladurie gør meget ud af, at diskutere de modsætningsfyldte tendenser, som ligger i den samfundsmæssige udvikling, idet udviklingen ikke foregår lineært på alle niveauer, det være sig fysisk, socialt, kulturelt og politisk. Ofte reagerer menneskene umiddelbart irrationelt i forhold til nogle økonomiske strukturer i form af deres religiøse kritik af samfundet.

I denne diskussion ligger der et problem nemlig om hvad der bestemmer hvad, dvs. i forklaringsmåderne, men uanset om det er befolknings-

udviklingen eller de økonomiske strukturer som er bestemmende, så indeholder diskussionen en erkendelse af menneskelivets modsætningsfyldte helhed, at tingene hænger sammen, men ikke altid på en umiddelbar gennemskuelig måde.

I »Les paysans de Languedoc« er det de store linier, den store agrare cyklus igennem 300 år, der dominerer fremstillingen. Interessen for menneskelivets kompleksitet er fortsat i bogen »Montaillou, village occitan de 1294 à 1324« fra 1975, men det er derimod i mindre målestok, idet det dels kun handler om en landsby, dels handler om en meget mindre tidsperiode, om 30 år. I »Les paysans de Languedoc« var hovedkilderne de meget udførlige matrikler og mange forskellige former for indberetninger af statistisk karakter og regnskaber, dvs. materiale om de økonomiske og sociale strukturer. I »Montaillou« er hovedkilden derimod en række meget minutiøst førte retsprotokoller, som fortæller om de forestillinger, værdier og normer, som prægede landsbyen omkring 1300-årenes begyndelse.

I »Montaillou« er Ladurie gået meget tæt på de enkelte mennesker og deres dagligliv. Gennem udnyttelse af andet kildemateriale har han fået fremstillet de fysiske, økonomiske og sociale strukturer indenfor hvilket landsbylivet blev levet. Ladurie har således gjort det muligt at forstå de forskellige værdier, normer og konfliktfyldte modsætninger ud fra menneskenes materielle situation og således forsøgt at skildre den totale livssituation.

Ligesom mange af de andre »Annales«forskere har E. Le Roy Ladurie været udsat for hård kritik og udgangspunkt for heftige diskussioner, ikke mindst om brugen af kildematerialet og om forklaringsmodeller. Som nævnt flere gange vil der altid opstå diskussioner omkring historikere, der forsøger at rekonstruere nogle menneskers livshistorie og forklare hvorfor deres liv var indrettet som det var og udviklede sig som det gjorde (8).

Baggrunden for, alene at have trukket E. Le Roy Ladurie frem som repræsentant for Annales-traditionen, er, at jeg mener, at hans arbejde udtrykker de principper, som man kan bruge fra Annales-skolen, når man arbejder med dansk lokalhistorie.

Livet i et dansk sogn gennem 300 år: Bording sogn 1680-1980.

For at gøre det så konkret som muligt, vil jeg bruge mit eget lokalhistoriske projekt som eksempel på hvordan man kan bruge Annales-traditionen på dansk materiale. Der er naturligvis flere, som er blevet inspireret af de franske forskere og i meget af den danske lokalhistoriske litteratur er

nogle af principperne allerede anvendt på forskellig vis, også uden at forfatterne har kendt til Annales skolen, ikke mindst blandt den danske etnologiske litteratur. Men uanset, hvor man har inspirationen fra, skal der laves et stort stykke arbejde for at realisere de fremlagte principper og dette arbejde står jeg for øjeblikket midt i. Det er erfaringerne herfra jeg gerne vil fortælle om.

Mit arbejde drejer sig om at fortælle hvordan og hvorfor livet er blevet levet på den måde, som det er i Bording sogn gennem de sidste 300 år, kort fortalt: livsformer i Bording sogn i Midtjylland i perioden 1680-1980. (9).

Jeg tager udgangspunkt i de mennesker, som har levet i sognet igennem de sidste tre hundrede år. Man kan inddеле disse mennesker efter deres eksistensgrundlag, dvs. om de lever af at prædike i kirken eller af at dyrke jorden, men samtidig viser en nærmere undersøgelse at en sådan gruppeinddeling ikke altid udtrykker virkelighedens kompleksitet, idet præsten f.eks. også er bonde og at bonden også kan være lægprædikant etc.

Baggrunden for at tage fat i et sogn har netop været at se på et overskueligt område, som alligevel indeholdt forskellige livsformer samtidig med at sognet igennem sogneråd og sognekirke har været rammen om et kulturelt og politisk fællesskab.

Mit første spørgsmål til arbejdet har været: hvilke muligheder har mennesker haft for at leve i dette sogn; har man kunnet bruge naturen til at leve af. Dette fører over i en nærmere bestemmelse af de fysiske strukturer; hvordan er naturen sammensat og hvordan er den blevet udnyttet igennem de 300 år af forskellige mennesker.

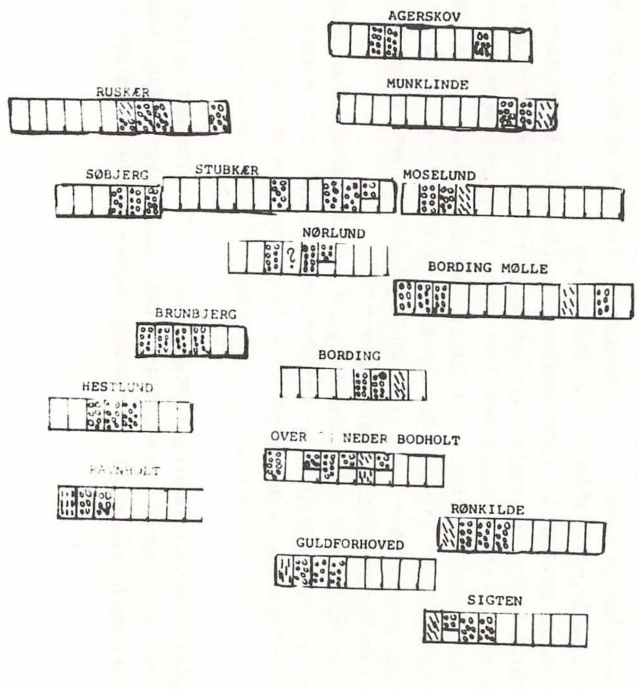
På grundlag af geologiske undersøgelser og forskelligt kortmateriale har jeg udarbejdet kort over sognets geologiske og naturmæssige strukturer, som igen danner grundlag for kort over bebyggelsesstrukturen og dermed placeringen af sognets befolkning igennem perioden. For den tidlige periode dvs. for 1700-tallet har det naturligvis været svært at udarbejde særlige præcise kort, men på grundlag af forskellige optegnelser har det været muligt at udfærdige nogle grove rids.

Hvis vi går videre ned i den enkelte gård og i landsbyen kan man begynde at se på hvorledes man har struktureret udnyttelsen af markerne på meget forskellig måde, som vist på fig.1. Det fører igen videre til den enkelte husstand, der som vist på fig.2. omkring 1700 kunne bestå af flere familier.

På grundlag af skifter, matrikler, regnskaber, indberetninger og retsager kan man efterhånden rekonstruere det eksistensgrundlag, som sognets befolkning levede på. Der er mange huller i vores viden om de

Fig. 1.

Udnyttelses-og markstruktur i Bording sogn i 1683

Kilde: Markbog Bording sogn, Chr.V.Matrikel 1683, Rigsarkivet.

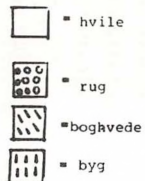
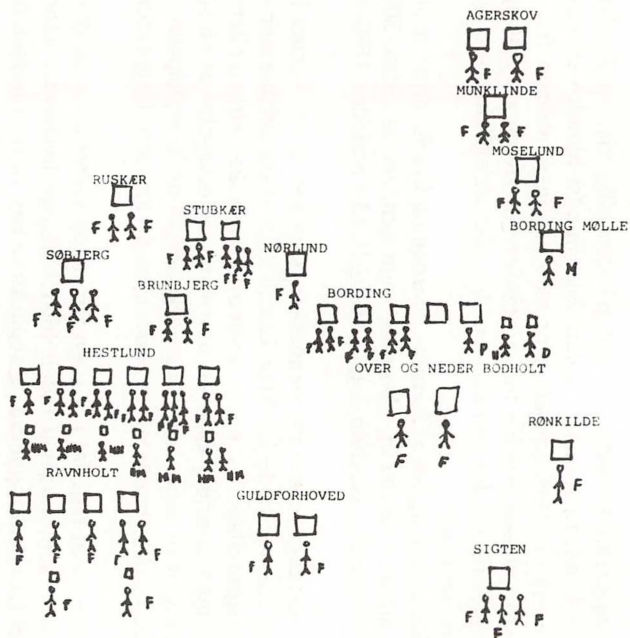

Fig. 2.

FAMILIEOVERHOVEDER I BORDING SOGN I 1683

F = fæstebonde
M = møller
HM = husmand
H = hyrde
P = præst
D = degn

G = Gård
H = Hus

kilde: Markbog Bording sogn, Chr.V matrikel, Rentekammer (RA)

enkelte elementer i udnyttelsesstrukturerne for de enkelte husstande og der vil være mange gisninger, som ikke umiddelbart kan dokumenteres med kilder fra sognet. Men efterhånden, som der bliver draget mere og mere materiale frem omkring den samme husstand kan de hypotetisk komplette rekonstruerede strukturer blive mere og mere sikre.

På grundlag af skøde- og panteprotokoller m.m. bliver ejendomsstrukturerne fremstillet, ligeledes grafisk, således at det er muligt at sammenholde ejendomsstrukturens udvikling og forandring med udnyttelsesstrukturerne og de sociale strukturer, dvs. sammensætningen af de forskellige husstande, som udarbejdes på grundlag af kirkebøger og folketællinger.

I nedenstående skema har jeg søgt at vise hvorledes forskellige kilder kan bidrage med oplysninger til fremstillingen af de forskellige strukturer.

Arbejdet med fremstillingen af de forskellige strukturer og ikke mindst med strukturernes udvikling gennem perioden kræver et enormt kilde-

	KILDER TIL LIVSSAMMENHÆNGE I 1700-TALLETS BORDING SOGN.					
	udnyttelsesstruktur	fysiske strukturer	økonomiske strukturer	social struktur	kulturelle strukturer	begivenhed
MATRIKEL	X	X	X	X		
SKIFTEPROTOKOL	X	X	X	X	X	X
JUSTITSPROTOKOL	X	X	X	X	X	X
SKATTEREGNSKABER			X	X		
SKØDE- OG PANTEPROTOKOLLER			X	X		
UDSKIFTNINGSKORT	X	X				
FOLKETÆLLING			X	X		
KIRKEBOG				X	X	

indsamlingsarbejde. Hvis man ikke er så heldig, at man sidder med et sjællandsk godsogn, hvor kilderne er godt samlede i et godsarkiv, men derimod i et af de mest udprægede strøgodssogne, dvs. i den mest herregårdsfattige egn i landet, er der mange problemer med overhovedet at finde kildematerialet, idet f.eks. skifterne over fæstebønder i Bording sogn kan ligge i sjællandske godsarkiver etc. Men det bør ikke være den kildemæssige situation, som er afgørende for ens valg af område, men stedet, som man er interesseret i og så må man tage forbehold overfor de begrænsninger som ligger i den »relativ« kildesvage situation. Baggrunden for, at dansk landbrugshistorisk skrivning indtil nu har været præget af behandlingen af sjællandske forhold ligger vel netop i denne regionale forskel mellem kildestærke og kildesvage områder. På den anden side kan man netop igennem kombinationen af flere forskellige kilder efterhånden rekonstruere forskellige livssammenhænge således, at man også efterhånden kan fremstille livsvilkårene for menneskene i selv »kildesvage« områder. Men spørgsmålet er, hvorledes man kommer udover blot at fremstille hvilke muligheder hedebonden udnyttede for at eksistere og hvorledes hans familie var sammensat, dvs. hvordan man får dramatiseret den strukturelle historie. Det er her, at vi kan gå over til begivenhedshistorien, idet det er her igennem de konkrete menneskelige handlinger, dvs. begivenhederne, at livet leves. Strukturernes skabes, fastholdes og forandres igennem de menneskelige handlinger og derfor hænger struktur- og begivenhedshistorie snævert sammen. I min fremstilling har jeg disponeret således, at jeg først skildrer nogle begivenheder kortfattet, såvel dagligdags som usædvanlige begivenheder. Dernæst fremstiller jeg strukturhistorien for en delperiode, f.eks. for 40 år, og derefter vender jeg tilbage til begivenhederne for at forklare og uddybe fremstillingen af dem, idet jeg således betragter begivenhederne som en levendegørelse og dramatisering af strukturhistorien.

Jeg vil give tre eksempler på begivenhedskomplekser, som træder frem i retsprotokoller. Disse er næsten det eneste materiale for perioden 1680-1880, hvor der gives oplysninger om konkrete begivenheder. Selvom retsprotokoller kan siges kun at indeholde oplysninger om ekstreme begivenheder og ikke de daglige begivenheder; så udspringer retssagerne ikke desto mindre som regel af forhold i dagliglivet, hvis rammer vi kender igennem strukturhistorien og samtidig viser disse retskonflikter netop også grænserne for mulighederne indenfor dagliglivet; hvor meget og hvor lidt forskellige mennesker kan gøre.

I modsætning til det meget kvantitative materiale, som folketællinger, matrikler, regnskaber etc. har vi ligeledes igennem retsprotokollerne mulighed for at høre folk tale og dermed udtrykke deres tanker, forestil-

linger, værdier og normer for hvad man kan og ikke kan. Vi har altså igennem retsprotokollerne mulighed for at finde noget frem om de psykiske strukturer.

Den første retssag er fra 1690 i landsbyen Hestlund og handler om to unge bondesønner, der har stjålet noget smedeværktøj i nærheden af Herning. Gennem forhørene får man at vide, at den ene af sønnerne er i smedelære og at de ved hjælp af smeden, familie og naboer søger at dække over tyveriet. Samtidig bliver de to sønner advaret af familien for at have begået noget djævelsk, nemlig at være befængt med mare. Opklaringen sker ved hjælp af seks bønder, som opsøger sønnernes fader i hans gård og finder tyvekosterne i hans kælder. Gennem andre kilder, andre retssager, matrikel og skifter, ved vi, at de 6 bønder er blandt de rigeste jordbesiddende bønder i sognet og at mange af fæstebønderne i Hestlund er blandt de fattigste i sognet. Derved kan vi se tyverisagen som udtryk for dels nogle fattiges forsøg på at udnytte nogle andre muligheder, nemlig smedehåndværket istedet for at eksistere gennem landbrug; dels en social kontrol og magtudøvelse fra de besiddende bønders side, de kan tillade sig at se bort fra lovens krav om, at herredsfogeden skal være tilstede før man ransager en gård.

Den næste gruppe af begivenheder drejer sig om et dødsfald og de efterfølgende begivenheder. Det sker i 1717, at selvejerbonden Christen Nielsen Elkiær dør. Han er en af dem, der tilhører det jordbesiddende lag i sognet, han blev nævnt under tyverisagen fra 1690. Gennem skifterets-sagen får man at vide, hvorledes hans hjem var indrettet, men også om hvilke økonomiske relationer han havde. Blandt andet havde han økonomiske forbindelser med sognepræsten og nogle af de større fæstebønder i sognet og købmænd fra de midtjyske købstæder. Igennem auktionslisten får man at vide, hvem der kom til auktionen over dødsboet og man får et klart billede af en økonomisk set sammenhængende gruppe, nemlig selvejerbønder, mindre proprietærer, præster, møllere, degne og lokale embedsmænd. De mødes til auktionerne, hvor de kan hente ting til deres hjem og deres gård, idet de ofte er indrettet på samme måde. Igennem fremstillingen af ejendomsstrukturerne og de økonomiske strukturer finder man også ud af, at indehaverne af de nævnte stillinger og erhverv har meget med hinanden at gøre igennem indbyrdes handel med ejendomme, obligationer og lånepantebreve, men også igennem indgåelse af familiære relationer igennem ægteskab.

Ved at se på skifteretssagens behandling af de efterladte børns fremtid, kan man ligeledes få noget at vide om normerne og værdierne for en opdragelse af dette sociale lags børn, f.eks. værdier som kulturel dannelse og ædel metal(smykker) som værdier.

Det tredje begivenhedskompleks er fra 1780, hvor en husmand fra Hestlund bliver anklaget for gudsbespottelse, mordbrand, dyredrab, tyveri etc. Igennem forhørene får man meget at vide om folks daglige færden i sognet, om samværsformer og ikke mindst om normer for hvordan man skal være sammen, skal være religiøs og opføre sig i kirken, hvordan man skal være til landsbygilder og hvordan man skal leve sammen med familie, slægt og tjenestefolk. Jens Hansen, husmanden, bryder nemlig alle disse normer eller sætter spørgsmåltegn ved dem. F.eks. vover han at kritisere biblen for ikke at være realistisk, han prædiker og synger hjemme i sit hus for nogle mennesker. Vi har her at gøre med en af de tidlige vækkelsesprædikanter.

På grundlag af vor viden om levevilkårene for Hestlunds befolkning i denne periode kan man forstå Jens Hansen, som en, der er uhæmmet nok til at udfolde sine aggressioner, til at bryde normerne og til at kritisere forholdene; som den person, der gør det, de andre beboere er tilstrækkelig hæmmede eller regulerede til ikke at gøre. Samtidig sætter den sociale kontrol kraftigt ind, ikke mindst gennem en magtudøvelse fra herredsfogedens side. Fra andre kilder ved vi nemlig, at herredsfogeden er en af de største jordbesiddere i området, denne har tætte relationer til præst, møller og degn. Ligesom ved tyverisagen i 1690 får man et indblik i de sociale modsætningsforhold i sognet. Ved en behandling af retssager over en lang tidsperiode får man en fremstilling af forandringerne i normerne og i de grundlæggende sociale modsætninger, som udvikler sig igennem de 300 år.

Den væsentlige pointe i hele projektet ligesom hos Annales-traditionen er en interesse for menneskelivet som helhed, i menneskenes totale livssammenhæng, i såvel menneskenes dagligliv som i deres usædvanlige liv. Derfor bliver sammenknytningen af strukturhistorie og begivenhedshistorie så utrolig vigtig. Strukturhistorien viser hvilke begrænsninger og muligheder mennesker har haft og har for at udfolde sig, men ikke hvordan de rent konkret handlede. Begivenhedshistorien viser ikke de strukturelle sammenhænge, indenfor hvilke menneskene handler, men den viser hvorledes konkrete mennesker handlede i forhold til naturen og i forhold til hinanden. Man kunne også sige, at man naturligvis ikke kan skille samfundshistorien fra individhistorien. Individhistorien eller begivenhedshistorien gør det muligt, at forestille sig hvordan mennesker levede tidligere og betragte lokalhistorien som en formidling af de sociale erfaringer, som mennesker har gjort i sognet i fortiden og som har bidraget til at skabe de strukturelle vilkår, som man lever under i dag.

Baggrunden for, at jeg har valgt Annales-traditionen som mit teoretisk-metodiske udgangspunkt for mit projekt er som tidligere nævnt, at det er en af de traditioner, som mest har udviklet en metode til at arbejde videnskabeligt med livsformer gennem tiderne, vel og mærke i vores europæiske verden.

Etnografer og antropologers arbejdsmetode minder en del om Annales-traditionen og mange Annales-forskere er også uddannet indenfor antropologien. Men styrken i Annales-skolen og dermed også grunden til, at man kan bruge den i dansk lokalhistorisk arbejde, består i at den har en lang tradition med at fremstille europæiske samfunds historie og bearbejde europæisk kildemateriale, som i vid udstrækning minder om hinanden fra land til land. Det kræver simpelthen en faghistorisk opdragelse i at kombinere de forskellige kilder, som vi ikke har haft meget af i Danmark.

I indledningen af artiklen, nævnte jeg den danske skønlitteratur som mulig inspirationskilde for en dramatisering af den danske lokalhistorie. Den store del af den danske skønlitteratur, der tager sit udgangspunkt i lokale samfundssammenhænge er jo allerede en dramatisk form for lokalhistorie, idet den ofte bygger på forfatternes mere eller mindre omfattende kildestudier. E. Le Roy Ladurie overvejede i sin tid at dramatisere Montaignou og gøre det til en roman eller en film i stedet for en videnskabelig fremstilling. Han fik dog, at vide af sine venner, at han nok skulle nøjes med den videnskabelige fremstilling og overlade en egentlig dramatisering til professionelle skønlitterære forfattere.

I Danmark er man visse steder begyndt at anvende teaterform som formidlingsform for lokalhistorie. I Gosmer sogn syd for Odder har en gruppe fra en lokalhistorisk studiekreds udarbejdet en lokalhistorisk revy, der skildrede lokalsamfundets historie fra landboreformerne til i dag. På Lolland har den professionelle forfatter Leif Petersen skrevet et hørespil omkring roearbejderne i begyndelsen af århundredet som blev opført af amatørskuespillere fra Lolland.

I forbindelse med Bording-projektet har jeg selv overvejet en dramatisk fremstilling i form af teater eller film, udført af lokale aktører. Baggrunden for at fremhæve dramatisering af lokalhistorien ligger i, at netop derigennem har man mulighed for at vise de meget komplekse sammenhænge, som menneskelivet indeholder. På grundlag af de strukturelle analyser har man mulighed for at inddrage de samfundsmæssige sammenhænge i dramatiseringen af lokalhistorien og derved udvælge nogle eksemplariske begivenheder, som kan vise forbindelsen mellem individ og samfund.

Hvis man skal bruge lokalhistorien i dag, må en fremstilling af tidligere livsformer og udviklingen af vore egne livsformer kunne danne grundlag

for en diskussion af hvordan mennesker skal have mulighed for i dag at leve et godt liv. Strukturhistorien og begivenhedshistorien kan ikke bruges hver for sig, men sammen. Det er essensen i det vi kan lære af Annales-skolen.

Noter:

- 1) Se nærmere i Niels Lund: Et rids af de danske traditioner for at skrive lokalhistorie. Den jyske historiker nr.17, 1980.
- 2) Se f.eks. Birgitte Possing: Arbejderkvinder og kvindearbejde ca.1870-1906, Ålborg 1980.
- 3) B. Hanssen: Österlen: Allmoge, köpstadsfolk & kultursammanhang vid slutet av 1700-tallet i Sydöstra Skåne, Stockholm 1977 (1. udgave 1952).
- 4) E. Le Roy Ladurie: Montaignou, village occitan de 1294 à 1324, Paris 1975, på svensk: Montaignou, en fransk landsby 1294-1324, Atlantis, Stockholm 1980.
- 5) André Burguière: Histoire d'une histoire: la naissance des Annales. Annales. Economies-sociétés-Civilisations. 34.årg. s.1347-1359.
- 6) Se bibliografi, men løbende diskussioner findes i Annales, særlig i afdelingen Débats et Combats. Centralt står artikelsamlingen Selections from the Annales 1- med hver sit tema pr. bind, Baltimore 1975-.
- 7) Fernand Braudel: Histoire et sciences sociales. La longue durée. Annales. Economies-Sociétés-Civilisations. 13.årg. 725-53. Også (på engelsk) i Braudel 1980, Burke 1972 og (på tysk) Bloch m.fl. 1977 (i litteraturlisten).
- 8) Diskussion i det engelske tidsskrift Past & Present no.78-80, 1978 om artikelen Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe i Past & Present no.70, 1976.
- 9) Forskningsprojektets historie er omtalt i en kort oversigtsartikel i Nord-Nytt nr.maj 1979 s.102-107: Livet i Bording 1680-1980.

Litteraturliste.

For denne artikel om Annales-skolen og den danske lokalhistorie er det fundet mest hensigtsmæssigt at dele litteraturen op i seks grupper.

Introduktioner til Annales-skolen på dansk og svensk:

Att skriva historia: nye infallsvinkler och objekt, udgivet af J. Le Goff og P. Nora, udvalg og indledning af Birgitta Odén, Stockholm 1978.

Bloch Marc: Forsvar for historien eller historikerens håndværk, på dansk ved Finn Krageskov, København 1973.

Iggers, Georg G.: Moderne historievidenskab-socialhistorie efter 1945; forudsætninger, hovedlinier, perspektiver, Suenson 1980, oversat af Jens Rahbek Rasmussen, Kap.II Den franske Annales-tradition. Historie som integreret humanistisk videnskab.

Venø, Grethe: Annales-skolens historieteori i relation til den analytiske (speciale), Odense 1974.

Almene og teoretisk-metodiske introduktioner:

Braudel, Fernand: On history, Chicago 1980.

Febvre, Lucien: An geographical introduction to history, Greenwood 1975.

Febvre, Lucien: A new kind history, from the writings of Febvre, red. Peter Burke, Routledge, London 1973.

Goubert, Pierre: Local history, I Felix Gilbert og Stephen R. Graubard, Historical studies Today, New York 1971.

Ladurie, Emanuel Le Roy: The territory of the historian, Chicago 1979.

Leuillot, Paul: A manifesto; the defense and illustration of local history, I Selections: Rural society in France, 1977.

Store synteser:

Bloch, Marc: Feudal society, 2.vol, Chicago 1961.

Braudel, Fernand: Civilisation matérielle, économie et capitalisme XVe-XVIIIe siècle, bd.1-3, Armand Colin 1979.

Braudel, Fernand: Capitalism and material life 1400-1800, New York 1973. (en mindre udgave af 1.bind af ovenstående 3 binds værk).

Braudel, Fernand: Afterthoughts on material civilisation and capitalism, 1977.

Braudel, Fernand og Labrousse, F. (red.): Histoire économique et sociale de la France, 4 bind, Paris 1970 ff.

Duby, Georges: Rural economy and country life in the Medieval West. London 1968.

Duby, Georges og Wallon, A. (red.): Histoire de la France rurale. Le Seuil, Paris 1973 f.

Duby, Georges m.fl. (red.): Histoire de la France urbaine, Paris 1980 f.

Store struktur- og konjunkturanalyser.

Bloch, Marc: French rural society, an essay of its basic characteristics, London 1966.

- Febvre, Lucien: *Philippe II et la Franche-Comté*, Paris 1912.
- Goubert, Pierre: *Beauvais et le Beauvaisis de 1600 a 1730, contribution a l'histoire sociale de la France du XVIIe siècle*, Paris 1960.
- Goubert, Pierre: *The French peasantry of the Seventeenth Century: A regional example, Past and Present no.10* 1956.
- Ladurie, E. *Le Roy: The peasants of Languedoc*, Urbana 1974.
- Ladurie, E. *Le Roy: Montaillou, en fransk by 1294-1324*, Stockholm 1980.
- Ladurie, E. *Le Roy: Carnival in Romans*, Penguin, Harmondsworth 1981.
- Nicolas, Jean: *La Savoie au XVIIIe siècle noblesse et bourgeoisie*, 2 bind, Maloine 1978.
- Rambaud, P.: *Les transformations d'une societe rurale, La Maurienne 1561-1962*, Paris 1965.
- Thuillier, G.: *Aspects de l'economie Nivernaise au XIXe siècle*, Paris 1966.
- Vilar, P.: *La Catalogne dans l'Espagne moderne. Recherches sur les fondements economiques des structures nationales*, 3 bind, Paris 1962.

Antologier:

- Bloch, Marc m.fl.: *Schrift und Materie der Geschichte. Vorschläge zur systematischen Aneignung historischer Prozesse*, Frankfurt 1977.
- Economy and society in Early Modern Europe. Essays from Annales* red. P. Burke, New York 1972.
- Social historians in contemporary France. Essays from Annales*, red. M. Ferro, New York 1972.
- Selections from the Annales: 1-*, Baltimore 1975 ff.
- Febvre, Lucien: *Le probleme de l'incroyance au XVIe siècle: La religion de Rabelais*, Paris 1942.
- Labrousse, Ernest: *La crise de l'économie Francaise a la fin de l'Ancien Régime et au debut de la Révolution*, Paris 1944.
- Ladurie, E. *Le Roy: Times of feast, times of famine*, Garden city 1971.

Regionale og lokale monografier:

- Bloch, Marc: *Ile-de France the country around Paris*, London 1971.
- Bois, Guy: *Crise du féodalisme*, Paris 1976.
- Braudel, Fernand: *The Mediterranean and the Mediterranean World in the age of Philip II*, 2 bind, New York 1972-74.

Etnologien og studiet af lokal kultur (1).

Annette Vasström.

Annette Vasström, f.1945, mag.art i Europæisk Etnologi ved Københavns Universitet 1973. Forskningsstipendiat ved Orlogsmuseet på projektet: »Nyboder - kontinuitet og forandring i et sømilitært bysamfund«. Har lavet udstillingen »En by i byen« netop om Nyboder. Medforfatter af »De nye tider«. Derudover flere artikler om Nyboder og andre etnologiske emner.

Etnologi - en kulturvidenskab.

Etnologien er en gren af den almene antropologi - en videnskab, der studerer mennesket som kulturskaber og kulturel skabning inden for et givet samfunds rammer.

Studieobjektet er det handlende - det interagerende - menneske, mennesket som *samfunds-* og ikke som enkeltindivid, der *skaber* og *viderefører* kulturen under de vilkår, som de fysiske og materielle omgivelser sætter. I denne kultur er mennesket underlagt de eksisterende normer og vurderinger, hun fødes i (2). I Norden anvendes betegnelsen etnologi primært om den del af antropologien, som især beskæftiger sig med den europæiske folkekultur.

Studiet af kulturelle variationer.

Etnografer, som studerer ikke-europæiske samfund og kulturer anvender begrebet »kulturchock« for deres erfaringer ved det første møde

med en fremmedartet kultur. Etnologen kan opleve tilsvarende »kulturchock« ved mødet med fremmedartede livsformer *inden for sit eget samfund*, såvel i et historisk som et nutidigt perspektiv.

Menneskers livsform er tilpasset den materielle og fysiske ramme om hverdagslivet, og denne tilpasning til ofte meget forskelligartede vilkår giver sig udtryk i stærkt varierende livsformer og kulturmønstre. At kortlægge disse kulturelle variationer og at finde frem til bagvedliggende normer og vurderinger er en af etnologiens hovedopgaver.

De livsformer, som studeres, kan variere kraftigt fra egn til egn, fra periode til periode og fra en social gruppe til en anden. *Rummet, tiden og det sociale miljø* er derfor tre vigtige dimensioner for den etnologiske analyse.

1) Variationer i rum: Arbejdsdeling og kønsrollemønstre.

Netop analysen af de *regionale* variationer i dansk og nordisk kultur har været etnologiens klassiske studieobjekt. Der har været store forskelle på hedebondens, vesterhavsfiskerens og sømandsbondens livsform. Variationerne tog - og tager - sig mange forskellige udtryk, men afspejler sig ofte meget tydeligt i *arbejdsdelingen* inden for familien. Der har været betydelig forskel på, hvilket arbejde der betragtedes som »typisk« mandligt og »typisk« kvindeligt i de enkelte egne af landet (Löfgren 1977a)

Strikning er et arbejde, som også idag betragtes som et udpræget kvindearbejde. På de jyske hedeegne - og specielt i Hammerum herred øst for Herning - var det indtil begyndelsen af dette århundrede et arbejde, som varetoges i lige så høj grad af mænd som af kvinder, af børn som af voksne. Strikketøjet fulgte med begge køn overalt i arbejdet: i marken, på markedsrejsen, i stalden m.m. Børnene fik tidligt et strikkesæt i hånden og måtte snart kunne præstere en strømpe pr. dag. At drenge og mænd ikke anså denne arbejdsfordeling for umandig og nedværdigende hang sammen med strikningens store økonomiske betydning for hedeboerne. Salget af strikvarer var for mange familier den eneste kilde til kontante indtægter. Men også på andre områder afveg man på heden fra ellers »traditionelle« kønsroller. Kvinderne her måtte ofte påtage sig endog meget hårdt fysisk arbejde: De gjorde en karls arbejde ved tørve- og mergelgravningen, de spredte gødningen på markerne om foråret, og i ekstreme tilfælde var kvinden den hest manden spændte for ploven, når heden skulle opdyrkes (3).

Hårdt fysisk slid har ikke været afgørende for, hvornår et arbejde var mands- eller kvindearbejde.

Vesterhavsfiskerne i Langerhuse, Harbøer sogn, kombinerede havfiskeri med krogliner efter torsk og kuller med pulsvodsfiskeri efter ål i

Limfjorden. Fiskerne havde stort set kun fiskeriet som indtægtskilde, og måtte derfor til havs så godt som hver dag. Det var derfor vigtigt, at fiskerens hustru og børn kunne oprede, tørre og agne de redskaber, som ikke netop var i brug. Hjembæring af fisk fra stranden og rensning, saltning og tørring af fangsten var ligeledes kvindearbejde. Det var i stor udstrækning kvinderne, som sørgede for fiskens afsætning, og de måtte også påtage sig meget andet fysisk krævende arbejde, som f.eks. husbygning. Det var håndværkere, som rejste tømmerskelettet til bygningen, men det var fiskerkonen selv, der med nabokoners hjælp æltede leret og slog det op til mursten. Det var også hende, der murede væggen op mellem stolperne (4). Det egentlige fiskeri deltog Langerhuse-kvinderne derimod aldrig i. Det ville betragtes som utænkeligt, ja uheldsbringende om de havde været med om bord i en fiskerbåd.

I andre danske småsamfund var det imidlertid *kvinderne som var fiskere*, mens mændene var optaget af andre gøremål. Det var bl.a. tilfældet på øen Mandø, hvor den voksne mandlige befolkning indtil begyndelsen af dette århundrede regelmæssigt forlod øen hvert år i februar-marts for at tage hyre på de skuder, der besørgede forbindelsen mellem Danmark og Island. Kun i den korte vinter var mændene hjemme på øen, og vintermånederne blev derfor »festernes og glædens tid«, hvor bryllupper og forlovelser blev indgået. Foråret var begyndelsen til »sliddets« tid for kvinderne, der udover pasning af de hjemlige sysler måtte passe kvæget, slå græsset til vinterens høforsyning, og opdyrke og høste de små jordlodder. Forårsfiskeriet efter rødspætter og skrubber var en anden af kvindernes vigtige arbejdsopgaver. Fiskeriet foregik med ruser, der sættes ud i Vadehavet. Ruserne måtte hver dag tømmes for fisk, et hårdt arbejde, og fangsten skulle renses, saltet og lufttørres. Herefter gik turen ind over Vadehavet til Ribe, hvor kvinderne gik fra dør til dør og faldbød fiskene (J. Nielsen 1947).

Kvinderne i de her beskrevne miljøer løste tit utraditionelle arbejdsopgaver. Deres tilværelse var ikke, som mange sjællandske og fynske bondekvindes, præget af at arbejdet næsten udelukkende var forlagt til hjemmesfæren og til hjemmearbejde, som tilberedning af fødevarer og tekstiler. Dette er måske en af årsagerne til den forskel i bordskik Ole Højrup har kortlagt i sin bog om »Landbokvinden«. Hvor kvinderne i Vest- og Nordjylland i forrige århundrede som en selvfølge sad ned ved bordets yderside og spiste sammen med mændene, så var det en lige så stor selvfølge på Sjælland, Fyn og i Østjylland, at kvinderne skulle stå op under måltidet (Højrup 1964).

2) Variationer i tid: Bordskik og renlighed.

Eksemplet ovenfor viser, hvorledes opfattelsen af passende bordskik kan variere kraftigt fra egn til egn, men der findes også betydelige variationer i *tidens* dimension. Vor opfattelse af kultiveret opførsel som ordentlig bordskik og renlighed er i virkeligheden ret ny, set i et historisk perspektiv. Troels-Lund giver i sin »Dagligt Liv i Norden« talrige eksempler på 1500- og 1600-tallets med vore øjne set ret overdådige forbrug af såvel føde- som drikkevarer ved datidens festmåltider.

Ved Christian IV's hof kunne et festmåltid kombineres i 2-3 »sæt« af retter, hvor hvert »sæt« omfattede 10-15 forskellige anretninger. Rækkefølgen af madretterne forekommer os eksotisk, idet man ofte begyndte med stegen og sluttede med fisken.

Drikkevarer fandtes i rigelig mængde, og beruselse blev ikke anset som moralsk nedværdigende, tværtimod! Dette at få sig en rus var tegn på, at man var en brav og hæderlig person, et omdømme der gjaldt såvel kvinder som mænd. Til en adelsmands oplæring i beleven adfærd og høvisk dannelse hørte derfor også kunsten at kunne skaffe sig af med overdådet af mad og drikke. Henrik Rantzau, som var en af datidens højt ansete hofmænd, tilråder sine børn at lære sig at kaste op, som det bedste middel til at undgå en alt for dyb rus. Opkastning efter et overdådigt måltid var ingen skamfuld foreteelse, men »et tegn på sundhed« (Troels-Lund 1969). At opkastning kan være et sundhedstegn i forbindelse med indtagning af alkohol er en opfattelse, som ikke længere vinder hævd i vores samfund. I bogen »Boende och livsform« har Åke Daun bl.a. analyseret folks holdning til deres naboer i et svensk forstadsmiljø. Af negative sider ved tilværelsen nævnte flere beboere bl.a. vandalisering og tilsvining af offentlige arealer som trappeopgang og elevator med f.eks. opkast. »Det kunde ju vara rätt enerverende förut« (-når familien ovenover havde fest) - »Ett par gångar var det spyor på vår balkong och på den nedanför. Det tycte man var ganska äckligt«. (Daun 1980).

Det er imidlertid ikke kun med hensyn til en udtømningsfunktion som opkastning, normer og sædvaner har ændret sig kraftigt inden for de sidste århundreder. Når en populær børnebogsfigur »Gummi-Tarzan« vinder en spyttekonkurrence, gyser det altid lidt velbehageligt i nutidens børn ved beskrivelsen af »langspyt«-teknikken. De ved udmærket godt, at spyttekonkurrencer og spyt i det hele taget betragtes som snavset og uhygiejnisk af de voksne. Det er imidlertid ikke nødvendigt at gå mere end lidt over 100 år tilbage i tiden for at møde en helt anden holdning til spyt. Spyt brugtes som rengøringsmiddel, bl.a. til snavsede barneansigter, og det var almindeligt - ja sundt - at spytte det slim og eventuelle snus man

havde i munden ud på gulvet. Spytebakker hertil hørte efterhånden hjemme i stuerne hos borgerne og de velstillede bønder; men i den periode, hvor bønderne havde lergulve, trampedes spytet ned i gulvet sammen med det øvrige snavs. Om vinteren var smådyr som grise, høns og gæs ofte inde i bondestuen, og deres efterladenskaber blev trampet til en fast masse i lergulvet. (H.P.Hansen 1977).

Oplysninger om tidligere tiders mangel på hygiejne og om det væggetøj, lus og lopper, som trivedes på kroppene, er tit blevet brugt i historiskrivningen som »kuriosa«, der sætter tidligere »uoplyste« århundreder i relief til vor »oplyste«, kultiverede og renlige tidsalder.

Det er etnologiens opgave, at analysere og forklare sådanne »kuriosa«, så de fremtræder som det, de er: ikke gysende beviser på tidligere tiders ufattelige enfold, men som udsagn om livsformer og normer helt forskellige fra nutidens.

Datidens holdning til det vi idag kalder snavs og urenlighed minder ikke meget om nutidens. Bondens tilværelse var f.eks. i høj grad afhængig af »snavs« - af dyrenes gødning. Møddingens størrelse var et udtryk for og et symbol på bondens rigdom, og den lå derfor ofte synlig ud til landevejen eller midt på gårdspladsen. Menneskenes efterladenskaber: spyt, slim og eskremitter blev heller ikke opfattet som snavs og var ikke, som i vore dage, belagt med et renlighedstabu. Man besørgede sammesteds som dyrene eller udendørs på møddingen og et lommetørklæde var et ukendt begreb, fingrene var mere effektive.

Vore dages til tider næsten hysteriske renlighed har ikke kun sammenhæng med den forbedrede viden om sygdomme og deres årsager, men også sammenhæng med de øgede sociale forskelle i samfundet, som kom til at præge 1800- og 1900-tallet. De fattige kunne stemples som moralsk underlegne, bla. på grund af deres manglende renlighed. I bogen »Den kultiverade människan« har Jonas Frykman og Orvar Löfgren beskrevet og analyseret baggrunden for og fremvæksten af 1900-årenes hygiejne-idealiser i det svenske samfund. Her peges bl.a. på betydningen af de øgede sociale modsætninger, som skabte et behov hos borgerskab og bønder for at kunne opretholde en social og kulturel afstand til arbejdere, husmænd og daglejere. Denne afstand kunne begrundes moralsk med en henvisning til disse gruppers manglende hygiejne - underklassen »lugter«. (Frykman/Löfgren 1979).

3) Variationer i socialt miljø: land og by.

Tilstedeværelsen af en folkekultur og en elitekultur, af en overklassens internationale og »folkets« regionalt prægede kultur har været en af forudsætningerne for etnologiens eksistens. Hvor faget i første halvdel af

dette århundrede i særlig høj grad bestræbte sig på at skildre folkets - og da især bøndernes - kultur, vågnede interessen for at dokumentere andre befolkningsgruppers livsstil og kultur først for alvor efter 2. verdenskrig. Hvor svenske etnologer i 30'erne og 40'erne således i høj grad havde koncentreret deres forskning om et Nordsverige, hvor de sociale forskelle ikke var særligt fremtrædende, valgte Börje Hanssen i 1952 at lade sin afhandling omhandle en region i det socialt set stærkt differentierede Skåne. (B. Hanssen 1952).

Afhandlingen »Österlen«, der har undertitlen »en studie över socialantropologiska sammanhang under 1600- och 1700-talen i sydöstra Skåne«, skildrer livsform og levevilkår såvel blandt land- som bybefolkningen i regionen. Gennem en analyse af de rurale og urbane befolkningsgruppers levevis og kultur kan Börje Hanssen påvise, hvorledes disse to grupper ikke kan betragtes som kulturelt set homogene. Trods til en vis grad overensstemmende levevilkår rummer såvel den urbane som rurale befolkning grupper, som repræsenterer en anden kultur og livsform. I byen var således en stor del af indbyggerne - tjenestefolkene - fra landet. De udgjorde et markant ruralt indslag i byernes urbane livsform (5).

På landet fandtes tilsvarende grupper, der ikke fuldt ud delte majoritetens - dvs. bøndernes - kultur. Således kunne Börje Hanssen gennem studier af skifteprotokoller og de s.k. »husförhörslängder« påvise en række kulturelle forskelle mellem landsbyens *bønder* og landsbyens *håndværkere*.

Hvor bønderne på denne tid anvendte den traditionelle navneskik med skiftende efternavne som Hansson og Persson så havde håndværkerne slægtnavne efter borgerligt mønster som Lindqvist og Nordström. Hvor bønderne valgte traditionelle »bonde«-navne til børnene som Per og Anna, valgte håndværkerne i udpræget grad borgerlige fornavne som Christina og Johan.

Også i den materielle kultur markeredes forskellen klart. Bondekvindernes dragt var således den traditionelle nederdel med trøje, bluseliv og kofte af hjemmegjort stof, mens håndværkerhustruerne bar hele kjoler, ofte syet af ensfarvet stof, således som det var mode i købstaden. Og som købstadens kvinder havde de også kyse - »bindmössa« - på hovedet, mens bondekvindebar tørklæde. Af andre borgerlige, urbane træk i håndværkerens husholdning kan nævnes natpote, gardiner og teservice, helt ukendte fænomener i bøndernes hverdag på dette tidspunkt.

Håndværkerens livsstil har et klart urbant præg mener Hanssen, mens bøndernes karakteriseredes som »pagan« (landlig). Bønderne har imidlertid ikke følt sig underlegne overfor de mere urbant prægede håndværkere. De havde en klar standsbevidsthed og en selvbevidst position

i landsbysamfundet, en holdning vi også møder langt senere, hvor samfundet i endnu højere grad end i 1700-tallet præges af den urbane, borgerlige kulturs normer (6).

Studiet af lokalkultur

Tid, rum og socialt miljø er vigtige variabler ved analysen af en lokal kultur, et afgrænset samfund. Men hvorledes vil etnologen i praksis påbegynde analysen af et konkret miljø? Er der et særligt udgangspunkt? Den følgende gennemgang er bygget op omkring de hovedpunkter, etnologen vil lægge vægt på at få dokumenteret ved en sådan analyse: *det materielle* - økologisk/økonomisk betingede - *grundlag* ses som basis for forståelsen af en given kultur. *Det sociale liv* - internt i familien og eksternt uden for husstandens grænser - forstås og analyseres på baggrund af dette udgangspunkt. Den åndelige kultur - *mentaliteten* - må beskrives og analyseres i sammenhæng med de materielle og sociale vilkår.

Det materielle grundlag.

At naturmiljø og naturgeografiske forudsætninger er afgørende for, hvordan en bestemt befolkningsgruppe har levet, kan synes som en trivial sandhed, men indtil 1960'erne var det *økologiske* aspekt ret upåagtet i nordisk etnologisk forskning. Kulturhistorikeren Hugo Matthiessen, som skrev bøgerne »Den sorte Jyde« og »Det gamle Land«, var tillige med den svenske etnolog Åke Campbell en af de første nordiske folkelivsforskere, som forsøgte at se samspillet natur-menneske i en videre sammenhæng. (7).

I den anglo-amerikanske socialantropologi var det økologiske aspekt derimod allerede i 1930'erne og 1940'erne udgangspunktet for talrige studier af den tredje verdens kulturer (8).

Det var ønsket om at kunne beskrive bondens livsform *i sin helhed* og finde frem til årsager til variationer i tilpasningen til varierende omgivelser, som i 1960'erne og 70'erne førte til en øget interesse for økologiske forklaringsmodeller. Det var i de første år især Bergen-skolen med socialantropologen Frederik Barth i spidsen, som formidlede de nye forskningstendenser til den øvrige nordiske etnologiske forskning.

Det materielle grundlag for bondens eksistens blev nu analyseret ud fra de økologiske, økonomiske og teknologiske forudsætninger i det naturgivne, i det sociale og i det kulturelle miljø. Det materielle grundlag betragtes som det grundlæggende *udgangspunkt* for forståelsen af en livsform, omend det ikke - som hos de marxistiske etnologer - ses som historisk determinerende.

Det økologiske aspekt indebærer en analyse af, hvorledes de naturgivne omgivelser er blevet udnyttet af en lokal kultur, og hvilke - måske udnyttede - muligheder naturen tilbyder. De udnyttede muligheder defineres med begrebet *niche* hentet fra biologien. Udnyttelsen af en naturressource - en niche - er afhængig af hvilken kundskab (ekspertise) og hvilke redskaber (teknologi) det enkelte samfund har til rådighed. Såvel ekspertise som teknologi kan forandres og forbedres, hvorved nichens udnyttelsesmuligheder intensiveres. Udviklingen inden for dansk fiskeri siden århundredeskiftet er et eksempel på hvorledes forskellige nicher - forskellige fiskerimuligheder - har kunnet udnyttes (eksploiteres) i stadig stigende udstrækning på grund af forbedret teknologi (f.eks. trawl) og forbedret kundskab. (9).

Mulighederne for eksploiteringen af en niche er tillige afhængig af økonomi, rettighedsfordeling og arbejdskraft. I det finske skærgårdshav var husmændene frem til 2. verdenskrig således udelukkede fra at deltage i vod- og nedgarnsfiskeriet omkring den ø, hvor de boede. Fiskevandet i Østersøen var indtil for et par årtier siden inddelt i lodder, som cirkulerede imellem de selvejende bønder. Man fulgte den middelalderlige lovtekst: den ejer vand, som land ejer. Finlands og Østsvriges voksende jordløse befolkning mødte således begrænsninger i form af ejendomsforhold og rettighedsfordeling, når naturressourcer som jord og vand skulle udnyttes. (U. Vasström 1971).

»Økolyper«.

De muligheder og begrænsninger en befolkningsgruppe var underlagt ved udnyttelsen af varierende naturressourcer, førte til udviklingen af forskellige »økolyper«, livsformer skabt i et samspil med de økologiske omgivelser. Det økologiske aspekt i etnologisk forskning har betydet en revision af den tidligere meget stereotype opfattelse af bonden som repræsentant for én bestemt livsform. Forskelle i kultur kunne nu ikke længere tolkes som forskelle i en mere eller mindre konservativ holdning til nyheder, men måtte opfattes som forskelle i vilkår, bestemt bl.a. af den økologiske situation.

I det forgående afsnit om de geografiske varierende kønsrollemønstre skildredes tre forskellige »økolyper«: Vesterhavsfiskeren, hedebonden og Mandøboerne. Anvendes begrebet økolyte om grundlæggende forskelle i tilpasningen til varierende økologiske vilkår, kan der for Danmarks vedkommende udskilles 5 forskellige »økolyper« i det forindustrielle Danmark: slettebonden, skovbonden, den maritime bonde, hedebonden og marskbonden (10). I den følgende - meget korte - gennemgang af disse »økolyper« er *forskellene* fremhævet på bekostning af *ligheder* i f.eks.

politisk og social status. »Økotype«-begrebet er et udtryk for forskerens efterrationalisering og som sådan et anvendeligt *værktøj* omend ikke et eksakt spejlbillede af virkeligheden. Det tjener imidlertid til at illustrere, hvorledes bonden i det førindustrielle samfund levede efter vilkår, der skabte andre grænser end herreds- og sognegrænserne.

Slettebonden repræsenterer den »klassiske« agerdyrkende bonde, hvis hovedsagelige indtægter kommer fra kornproduktionen. Slettebønderne boede i forholdsvis store landsbyer på de åbne, frugtbare landbrugsarealer på Sjælland, Fyn og Lolland-Falster. I landsbyerne boede også en række specialister som smeden, mølleren og skrædderen, der forsynede bonden med produkter han af forskellige årsager ikke selv kunne fremstille.

Skovbonden var bosat i de østjyske, sjællandske og fynske skovområder og kunne således bo næsten side om side med slettebonden, men alligevel praktisere en anden livsform. Kvægavlen var ofte skovbøndernes vigtigste indtægtskilde i kombination med bierhverv som træskotilvirkning, forarbejdning af hasselkæppe til tøndebånd, tjære- og kulbrænding m.m. Vigtige aftagere af disse produkter var slettebønderne, købstadsfolk, fiskerbønder og hedeboender.

Hedebonden boede på de vidtstrakte jyske hedearealer i gårde, som lå spredt enkeltvis i landskabet. Fåreavlen og de tekstilprodukter, der var et resultat af uldens forarbejdning, hørte til hedebondens vigtigste indtægtskilder, suppleret med bierhverv som f.eks. jydopottilvirkningen. De store afstande gjorde tillige handel til et vigtigt erhverv for mange småbønder, idet de fungerede som mellemhænder mellem køber og sælger. Høsekrømmeren er vel det bedst kendte eksempel herpå.

Den maritime bonde er en økotype, der omfatter vidt forskellige livsformer. Fælles er imidlertid havets betydning, idet skuddefart og/eller fiskeri står i centrum for næringslivet, mens landbrug og kvægavl bliver bierhverv, der kun tjener til familiens selvforsyning med fødevarer. Den maritime økotype, som bl.a. repræsenteres hos vestkystens fiskerbønder, har antagelig omfattet over halvdelen af den danske bondebefolkning, der har haft rige muligheder for et indbringende fiskeri langs kysten, i fjorde, bæltter og søer.

Marskbonden repræsenterer endelig en særegen type, der har mange træk fælles med såvel slettebonden, skovbonden som den maritime bonde. Marskens enorme græsningsarealer gav mulighed for en ekstensiv kvægavl i større skala, mens Vadehavet har givet rige muligheder for at kombinere kvægavlen med fiskeri og skuddefart. Mandø-kulturen er et eksempel på denne livsform.

Fælles for de tre sidstnævnte økoter er *korndyrkningens* underordnede og ubetydelige rolle jævnført med andre, mere indbringende erhverv. Det er *kombinationen* af mange ressourcer, tillige med den varierede udnyttelse af disse, som blev eksistensgrundlaget for hovedparten af landbefolkningen i det førindustrielle Danmark.

I det øvrige Norden kan der tegnes et tilsvarende billede af bonden, som den der kombinerede mange ressourcer, og hvor det traditionelle agerbrug ofte var en mindre betydningsfuld indtægtskilde. Til de her skitserede økoter, som med undtagelse for marskbonden også findes repræsenteret i det øvrige Norden, kan føjes endnu tre: sæterbonden, fjeldbonden og svedjebrugeren. (Löfgren 1980).

De her skitserede økoter kan give et indtryk af bondekulturens variationer i det førindustrielle nordiske samfund. Som Bjarne Stoklund har påpeget, må man imidlertid ikke forledes til en statisk opfattelse af disse økoter. *De må forstås og analyseres som tilpasning til varierende naturforhold i et historisk perspektiv.* (Stoklund 1976b). Såvel hedebondens som slettebondens livsmønster er et resultat af en tilpasning til ændrede vilkår i omgivelserne. I middelalderen var de jyske hedestrækninger i lighed med de sjællandske sletter dækket af skov, en skov, som gradvist forsvandt på grund af bøndernes intensive udnyttelse (overeksploitering) af skovens forskellige ressourcer: græsgang for kvæg og svin, tømmerhugst m.m. Læsøbondens maritimt orienterede næringsliv var ligeledes et resultat af ændrede omgivelser. Skoven forsvandt som resultat af middelalderens hovederhverv: saltsydning, en næringsvej som krævede meget brændsel. Sandflugt gjorde siden jorden ufrugtbar og denne situation fremtvang en omlægning af næringslivet. Hovederhvervet blev nu skudfart og fiskeri, mens kvægavl og jordbrug blev overladt til kvinderne.

Fordeling og udnyttelse af knappe ressourcer.

For at få overblik over en økotypes udnyttelse af varierende muligheder i omgivelserne kan kortlægningen af *arbejdsårets aktiviteter* ofte være et vigtigt hjælpemiddel. Som eksempel vises arbejdsåret for en skærgårdsbonde i Ålands ydre skærgård (fig. 1). Denne skærgård har rige fiskemuligheder, men begrænsede muligheder for et traditionelt landbrug. (11)

Havet rummede de fleste nicher: strømmingsfiskeri med forskellige redskaber som vod, nedgarn og ruser, jagt på sæl og søfugl i både eller på slæde over isen, gode muligheder for skudfart med en last bestående af den egne eller andre fiskebønders overskudsproduktion af saltstrømming

spæk, dun m.m. Sejladsen kunne gå til markeder i Finland, Reval eller Stockholm.

Jordbruget i den yderste skærgård kan nærmest sammenlignes med et intensivt havebrug, og ofte måtte skærgårdsbonden købe korn for indtægterne fra strømmingsfiskeriet.

Arbejdsdiagrammet afslører ligeledes, *hvorledes udnyttelsen af de enkelte nicher måtte afbalanceres i forhold til den tid og den arbejdskraft, der var til rådighed*. Fiskeriet var særligt intensivt efterår og forår, hvorfor gårdens arbejdskraft helt kunne udnyttes til landbrugsarbejde som hø- og kornhøst i de travle sommer måneder. De enkelte næringsgrene overlappede ikke hinanden i nogen større udstrækning i det her viste eksempel.

Ca. 70 år tidligere, omkring 1850, var vadfiskeri efter strømming i maj og juni imidlertid en vigtig indtægtskilde i skærgården. Det foregik med store landdragningsvod (stornot), som krævede en arbejdsstyrke på 15-20 mand. Bønderne var sammensluttede i notlag, hvor hver gård stillede med 2-3 mand. Dette fiskeri faldt i en periode, hvor også landbruget behøvede arbejdskraft. Kartoffelsætning og høstet fandt sted i denne periode, og køer og får skulle sejles ud til græsnings-øer uden for hjemøen. Det blev derfor *kvinderne* som sammen med eventuelt lejet arbejdskraft sørgede for det vigtigste forårsarbejde i landbruget.

En teknologisk innovation som *krognedgarnene* fik en kraftig indflydelse på skærgårdsbondens arbejdsrytme. Krognedgarnene krævede ikke den samme arbejdsindsats som strømmingsvoddet. De kunne sættes ud hver aften af to mand (eller kvinder) og røgtes tidligt næste morgen. Herved blev der frigjort mere arbejdskraft til landbruget. Krognedgarnene mødte imidlertid kraftig modstand fra mange bønder i skærgården, og i årene omkring 1860 sendtes flere klager til lenets fiskeriinspektører med opfordring til forbud mod disse garn, som sagdes at fiske vandet tomt.

Denne modstand mod krognedgarnene kan kun forstås på baggrund af skærgårdens ejendomsforhold og rettighedsfordeling. Som ovenfor nævnt har hele Østersøområdet siden middelalderen haft fælles regler for udnyttelsen af havets ressourcer. Fiskevandet var inddelt i lodder, én inddeling for hvert fiskeri, og 1800-årenes voksende jordløse befolkningsgruppe havde ingen rettigheder til fiskevand, ligesom de var udelukkede fra de selvejende bønders vadfiskeri. Det dårligste fiskevand omkring hjemøen og de tilgrænsende øer var derimod ofte åbent for husmændene. De nye krognedgarn viste sig nu at give gode fangster også på ellers dårligt fiskevand. Krognedgarnene blev derfor hurtigt accepteret af husmændene, som i en række år drev et meget intensivt fiskeri med disse redskaber. De gode indtægter herfra betød tillige, at husmændene ikke i samme

ARBEJDSÅRET PÅ EN BONDEGÅRD I KUHLINGE SOGN, ÅLAND, CA. 1920

	JAN	FEB	MAR	APR	MAY	JUN	JUL	AUG	SEP	OKT	NOV	DEC
<u>FISKERI</u>												
STRÖMMINGSFISKERI (SNÅILO):												
1. RAKSKÖT (NEDGARN)									—	—		
2. KROKSKÖT (KROGNEDGARN)					—	—						
RUSE (GEMDE, ARBORRE, BRASEN, HELT).									—	—	—	—
<u>JAGT</u>												
SÆLJAGT:												
1. SÆLTANGST M. NET		—	—									
2. NEDSLAGNING AF SÆL MED KJØLLER	—	—	—	—	—	—						
3. NEDSKYDNING AF SÆL	—	—	—	—	—	—			—	—		
FUGLEJAGT M. LOKKETUGL				—	—							
INDSAMLING AF FÆG				—	—							
INDSAMLING AF DUN					—							
<u>LANDBRUG</u>												
UDKØRNING AF GØDNING	—											
SÅNING AF VÅRSÆD				—								
KARTOFFELSÆTNING					—							
HØSLET							—					
BJERGNING AF LÅV TIL FODER							—					

FORTRINSVIS
MANDSARBEJDE

FORTRINSVIS
KVINDEARBEJDE
BORTSET FRA PLØJNING, HUST

PLÆJNING SAMT SÅNING
AF VINTERSEED
OPGRAVNING AF KARTOTLER

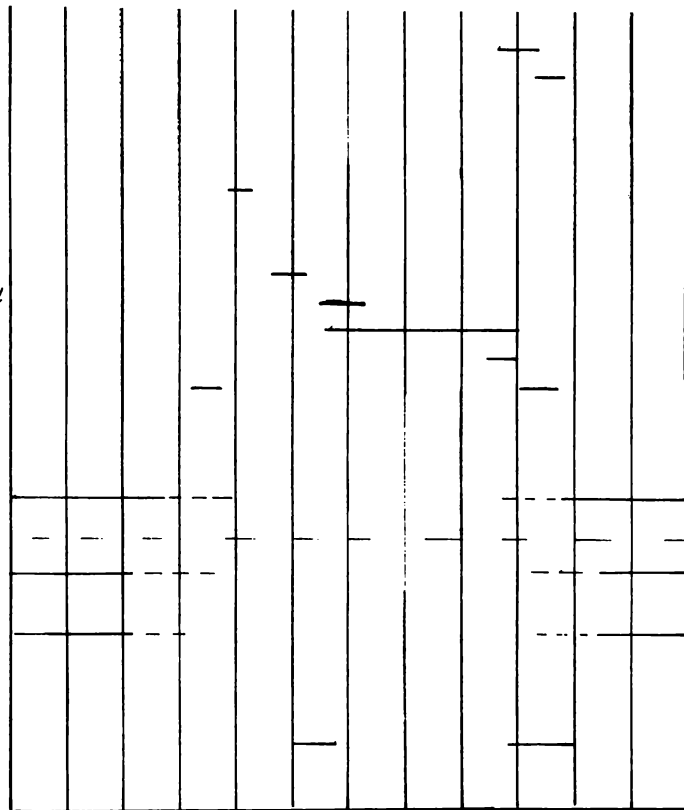
HUSDYR

FÅR OG KŶÆG FØRES
UD PÅ GRÆS PÅ
HJEMMØEN
FÅR TLYTTES TIL
GRÆSNINGS-Ø
KŶÆG TLYTTES TIL GRÆSNINGS-Ø
MALKE-REJSE
DYRENE HJENTAGES
FØREKLIPNING

HJENMEARBEJDE

ULDBEARBEJDNING
(SÅNING, VÆVNING, STRIKNING)
SÆDKER ARBEJDE
(SILDETØNDER, HEGNSTOLPER, M.M.)
REPARATION AF
FISKERESKABER.

SALGS REJSE
TIL MARKEDER I
ÅBO, REVAL, HELSINGFORS
OG STOCKHOLM MED
SALJ STRØMNING OG BRÆNDE

FORTRINSVIS

MANDS ARBEJDE.

udstrækning var afhængige af daglejerarbejde for bønderne. De mange protester mod krognedgarnene må ses i dette lys.

Teknologi, arbejdskraft, og ejendomsforhold skaber således begrænsninger i forskellige befolkningsgruppers mulighed for at udnytte en niche som strømmingsfiskeriet. Samtidigt influerer disse begrænsninger - f.eks. den arbejdskraft, der er til rådighed - på udnyttelsen af andre nicher - i dette tilfælde landbruget.

Hvor skærgårdsbonden næringsliv prægedes af en forskelligartet udnyttelse af mange ressourcer, var husmændene i langt højere grad henvist til at udnytte *marginale ressourcer*, ressourcer som ikke udnyttedes fuldt ud af bønderne. Dårlige eller fjerntliggende fiskepladser var en af mulighederne, indsamling af dun og æg en anden, selvom også disse nicher forbeholdtes bønderne. Hyre på skuder i fragtfart, eller lønnet arbejde for bønderne ved fiskeriet eller landbruget var en tredje mulighed.

De jordløse.

Skærgårdens husmænd var i samme situation som den øvrige nordiske jordløse befolkning, der på grund af en eksplosionsagtig befolkningsforøgelse i løbet af 1800-årene snart langt oversteg de jordejende bønders antal. Især de frugtbare landdistrikter i Danmark, Sydsverige, Østnorge og Sydfinland blev genstand for en kraftig proletarisering af landbefolkningen. Salg af arbejdskraft og udnyttelse af ressourcer, som bønderne ikke udnyttede, var ofte denne befolkningsgruppes eneste overlevelsesmulighed.

I skovegne som Småland skete således en differentiering af håndværket, idet de jordløse befolkningsgrupper specialiserede sig i en fremstilling af produkter, der krævede ringe eller ingen kapital, men meget arbejde (Boqvist 1978). Fremstilling af træskeer og riskoste er eksempler på husmandshåndværk, mens de skovejende bønder i højere grad arbejdede med en savværksproduktion eller møbelfremstilling.

De jordløse befolkningsgruppers levevis kunne præges af en langt mere primitiv teknologi end bøndernes. Tørvehytter som boliger, spader og hakker i stedet for plov når en plet jord skulle opdyrkes, var vilkårene. Grise og høns var de jordløses typiske husdyr og føden bestod ofte af kartofler, der gav et stort udbytte selv på små og ringe jorde.

»Kartoffelfolket« har Orvar Löfgren kaldt denne befolkningsgruppe hvis marginelle livsbetingelser frembragte en anden livsform og økotype, fundamentalt forskellig fra bøndernes i den samme egn (Löfgren 1978).

Økonomi og ejendomsforhold var her vigtige begrænsninger, når en naturressource skulle udnyttes.

Det jordløse »kartoffelfolk« blev i sig selv en vigtig »ressource« som arbejdskraft for bønder og godsejere under landbrugets omlægning i forrige århundrede. Den begyndende industrialisering muliggjordes således hovedsagelig gennem de jordløse befolkningsgruppers arbejdskraft. Det var først og fremmest landproletariatets børn, som »flygtede« fra land til by, fra fattigdom på landet til industriarbejde - eller arbejdsløshed - i byerne.

Arbejdere.

Arbejderens levevilkår i by som på land blev afgørende præget af grundlæggende faktorer i de materielle vilkår: *arbejderen har ikke ejendomsret til produktionsmidler eller naturressourcer, og arbejdskraften bliver derfor den eneste ressource, som må sælges for at opretholde livet.*

I sin skildring af en gruppe norske arbejderkvinders levevilkår har Liv Emma Thorsen taget sit udgangspunkt i netop disse materielle vilkår, idet hun primært har fokuseret på *kvindernes situation*. »Kvinnene på Kampen« skildrer en gruppe kvinder fra en af Oslos østlige arbejderkvarterer i perioden 1890-1930, idet undersøgelsen følger den *livscyklus* disse kvinder normalt gennemløber (Thorsen 1978).

Et barn født i en arbejderfamilie omkring århundredeskiftet ville med få undtagelser selv blive arbejder, understreger Thorsen. For en drengs vedkommende betød dette forhold, at han senere som familieforsørger måtte sælge sin arbejdskraft, mens den vigtigste arbejdsopgave for en pige var at stå for en husholdning med knappe ressourcer til disposition. Forfatteren dokumenterer, hvorledes børnenes opdragelse og hele socialisering prægedes af deres fremtidige arbejdsopgave. Den klare arbejdsdeling mellem mand og kvinde i arbejderfamilierne afspejledes i børnenes situation: drenge fik i en meget tidlig alder arbejdsopgaver uden for hjemmet, og de fik i større udstrækning end pigerne lønnet arbejde. Pigerne opgave var primært at hjælpe moderen med opgaver som børnepassning, madlavning og rengøring.

Pigerne fik efter konfirmationen ofte lønnet fuldtidsarbejde, og også her slår kønsrollemønstret kraftigt igennem. De blev fortrinsvis beskæftiget med traditionelt kvindearbejde som vask og rengøring, eller i industrien med tekstilfabrikation.

Som regel holdt kvinderne op med at arbejde uden for hjemmet, når det første barn var født. *Kvindens arbejde i hjemmet som husmor synes*

at have været afgørende for den enkelte arbejderfamilies levestandard. Hendes arbejde kan defineres som en vedligeholdelse af familiens øvrige arbejdskraft: mandens og børnenes, med knappe ressourcer til rådighed.

Fælles for alle kvinder med børn, gifte som ugifte, var bestræbelserne for på bedste måde at kombinere børnepasning, husarbejde og lønnet arbejde således, at børn og hjem blev mindst lidende. F.eks. valgte mange enlige mødre det dårligt lønnede arbejde som hjemmesyerske i stedet for det langt bedre lønnede fabriksarbejde udelukkende ud fra hensynet til børnenes pasning.

»Elite« og »folk«.

På landet havde den jordløse befolkning som husmænd og daglejere oprindeligt boet i huse *blant* de jordejende bønderes gårde. Nogle af dem havde til og med midlertidigt boet *på* gårdene. Udskiftningen, jordreformer og bøndernes stigende velstand i midten af forrige århundrede, betød en udkrystallisering af særlige beboelsesområder for landarbejdere og husmænd, områder som lå adskilt fra bondegårdene, ofte på dårlig, mager eller sur jord. *Den stigende sociale afstand* de to befolkningsgrupper imellem *markeredes således også i det geografiske felt*.

Dette mønster genfindes i *bykulturen*, hvor den indvandrede arbejderbefolkning i stor udstrækning blev henvist til byernes udkanter i særlige boligområder. Sv. B. Ek har for Lunds vedkommende kortlagt de socialgeografiske områder i byen som kortet fig.2 viser. Hvor borgerskab, handelsfolk, embedsmænd, håndværksmestre og industriere boede i centrum af byen omkring torvet, blev de nybebyggede yderområder af byen boligkvarterer for arbejderne (Ek. 1971).

Kan vi tale om særlige arbejderbydele som et produkt af industrialiseringen? Grænsen mellem småfolk og elite var i hvert fald ikke så skarpt markeret i det geografiske rum i den før-industrielle købstad som Börje Hanssens kortlægning af Simrishamn år 1780 viser det. Der findes klart afgrænsede grupperinger, idet storhandlere og embedsmænd boede i centrum af byen, ligesom i århundredeskiftets Lund. Håndværkerne boede fortrinsvis i byens nordlige del, mens den sydlige del befolkedes af søfolk, fiskere og skippere (se kortet fig.3)(B. Hanssen 1952).

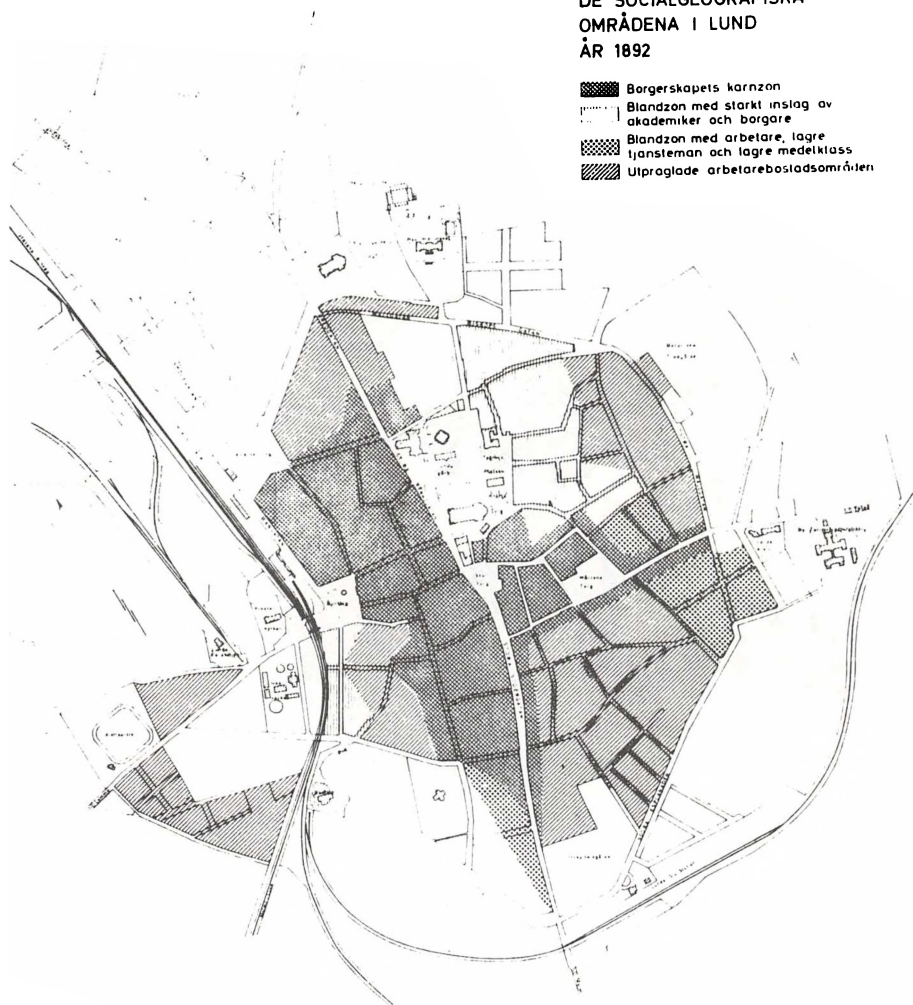
De grænser, som findes henfører sig imidlertid i højere grad på forskelle i *erhverv* end i socialstatus. Som Börje Hanssen selv har fremhævet, kan den socialgeografiske kortlægning kun forstås på baggrund af *de enkelte husstandes sociale sammensætning*: I mange husstande var en ret stor procentdel af beboerne *tjenestefolk*. Håndværkere såvel som embedsmænd og handelsfolk kunne have store husholdninger med mange

Fig.2

Fra: Sven B. Ek: Nöden i Lund. Landskrona 1971.

DE SOCIALGEOGRAFISKA
OMRÅDENA I LUND
ÅR 1892

- Borgerskapets kärnzon
- Blandzon med stort inslag av akademiker och borgare
- Blandzon med arbetare, lagre tjänsteman och lagre medelklass
- Utpräglade arbetarbostadsområden

KARTA 43. SOCIALGRUPPER OCH HUSHÅLL I SIMRISHAMN ÅR 1780.

TELKENFÖRKLARING

- BÖNDER
- GÅTTEHUSFOLK I EKONOMISK MENING (HUSMÄN);
ARBETSKARLAR OCH VAGNMÄN
- ⊙ FATTIGHUSHJON OCH TIGGARE
- ⊗ STORHANDLARE, ÄMBETSMÄN OCH STÅNDS-
PERSONER I ÖVRIGT
- ⊕ HANTVERKARE
- LÄGRE TJÄNSTEMÄN OCH LIKSTÄLLDA
- ⊖ SJÖFOLK, ELLER FISKARE OCH SKEPPARE
- ⊗ SMÅKRÄMARE OCH HÖKARE
- ⊕ ÅNKOR OCH ANDRA, VILKAS SAMHÄLLS
STÄLLNING EJ HAR KLIMAT UTTRÖNA

YTFÖRPROPORTIONELL SKALA FÖR LIRKLARNA:

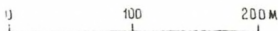
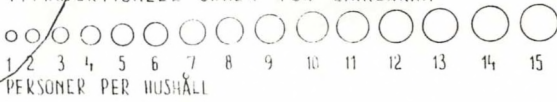

Fig.3
Fra: Börje Hanssen: Österlen, Ystad 1952.

ansatte. Håndværksmesteren havde svende og lærlinge boende på kost, handelsmanden ligeledes, og hos embedsmanden og apotekeren f.eks. var kontorister og farmaceuter også på kost. Det krævede mange tjenestefolk og en vis form for selvhusholdning at mætte så mange munde. Flere borgere havde derfor eget landbrug og egne husdyr som vigtigt tilskud til indtjeningen fra det urbane erhverv. I den førindustrielle by boede arbejderne således som tjenestefolk i de andre socialgruppers husstande. Tjenestetiden var ofte kun en periode - et stadie - i de enkelte personers livsforløb. Mange af dem var bondebørn, som i en kortere periode inden ægteskabet tjente penge ved arbejde for byens borgere.

Dette husstandsmønster ændredes ved industrialiseringen. De varer husstanden selv tidligere havde produceret kunne nu købes. De store husholdninger behøvede ikke længere at beskæftige en stor arbejdsstyrke indenfor husstandens rammer. Arbejdet betaltes nu med *løn* og ikke med kost, logi og klæder. *Den geografiske afstand* mellem arbejdsgiver og beskæftiget - mellem arbejdsplads og bolig - kunne øges.

Denne udvikling kan synes typisk for industrialismens tidsalder, men afstanden mellem »elite« og »folk«, mellem arbejdsgiver og ansat, mellem overklasse og underklasse har manifesteret sig i byplanlægning og i det geografiske rum overhovedet helt tilbage til 1600-årene. Som eksempel på en tidlig arbejderbydel kan nævnes Nyboder i København, bygget som beboelsesområde for flådens og orlogsværftets fast ansatte personel: bådsmand, artillerister og håndværkere. Før Nyboders opførelse påbegyndtes i 1631 havde søfolk og håndværkere fortrinsvis boet som logerende hos københavnske håndværkerfamilier. »Bådsmændsbyen« som Nyboder kaldtes i samtlige kilder, sikrede flådens ansatte bedre boligforhold end hidtil. Men bydelens placering hinsides Rosenborg og borgernes havejorde betød, at afstanden mellem byens borgere og Nyboderfolket øgedes betragteligt rent geografisk og formodentlig også socialt. København voksede i løbet af det følgende århundrede ud omkring den nye bydel - kongens »nye boder« - men den sociale afstand mindskede ikke af den grund. Nyboders befolkning betragtedes som »pøbel« og »pak« langt op i 1700-årene, omgærdet af forbud og restriktioner. Baggrunden var reel nok: gentagne krige havde udarmet statskassen. Nyboders befolkning måtte ofte opleve, at løn ikke blev udbetalt, og at de fødevarer som udleveredes var fordærvede. Voldsomme optøjer og protesttog til konge og myndigheder var ikke noget særsyn i begyndelsen af 1700-årene. (12).

Men hvor 1800-årene var skuepladsen for en kraftig proletarisering og en derved sammenhørende nedvurdering af arbejderbefolkningen som helhed, skete der i samme tidsrum en ændring i holdningen til Ny-

boders befolkning. Fra 1830'erne figurerer »Holmens faste stok« i skuespil og romaner - ikke som »pak« - men som symbolet på den retskafne, loyale og kongetro arbejder (13).

Forklaringen til denne ændrede holdning synes at skyldes en række faktorer. Forbedrede materielle levevilkår i forbindelse med den velstand, den florissante handelsperiode havde bragt til landet, medførte et ændret syn på sømandserhvervet fra elitens side. Dette kan bl.a. spores i rekrutteringen til søofficersuddannelsen, som Hans Chr. Bjerg har påvist, idet de velstående købmandsfamilier nu ofte valgte søofficersuddannelsen som en fremtid for en af deres sønner (Bjerg 1976). Englands ødelæggelse af den danske flåde og tabet af Norge skabte hos de ledende befolkningsgrupper tillige et behov for nationale samlingsymboler. Og nærliggende var det at vælge bl.a. Nyboders båds mænd og håndværkere, hvoraf mange havde siddet i fangenskab i England frem til fredsslutningen i 1814.

Den ændrede holdning markeredes også i arbejdsgiverens - kongemagtens - ændrede politik over for befolkningen. Hvor 1700-årene havde været præget af dårlige løn- og arbejdsforhold skete der nu en kraftig forbedring af de materielle levevilkår og skole- og uddannelsessystemet udbyggedes og forbedredes. Holmens Hæderstegn - flådens særlige medalje - indstiftedes i år 1801 som en særlig kongelig anerkendelse af håndværkernes betydningsfulde arbejde ved skibsbyggeriet (Lind 1882).

En modsætning mellem elite og folk synes således at kunne afløses af en form for samspil, hvor visse befolkningsgrupper udvælges som symboler og som rettesnor for, hvorledes den uddannede elite anser at »folket« bør agere. Amagers bønder spillede på tilsvarende måde en vigtig rolle som symboler for en bondebefolkning og et »folk«, kongehus og borgerskab kunne acceptere og beundre. (14).

Socialt liv.

Familie og husstand.

Forskelle i de ovenfor skitserede vilkår af økonomisk og økologisk art afspejles i samfundets grundlæggende socio-økonomiske enhed: den enkelte familie eller husstand. Husstanden er *bo-enheden* for en gruppe mennesker. Ofte udgør de en familie, men ikke-beslægtede personer som f.eks. tjenestefolk kan også tilhøre husstanden i kortere eller længere tid.

De følelsesmæssige relationer enkelte familiemedlemmer imellem, som idag er en af kernefamiliens forudsætninger, var langt fra af samme betydning i *det førindustrielle bondesamfund*. Husstandens betydning lå i dens status som en grundlæggende *produktionsenhed*, hvis medlemmer i

fællesskab *konsumerede* hovedparten af de produkter, *husstanden* kunne *producere*. Ægteskabet var en vigtig socio-økonomisk institution, fordi den var forudsætningen for husstandens eksistens.

I dette samfund var *gården* den vigtigste produktionsenhed og gårds-folket: bonden, hans familie og tjenestefolk, var den vigtigste sociale enhed. Tjenestefolket betragtedes langt frem i tiden som ligeværdige medlemmer af bondens husstand, og begrebet familie, opfattet som en særlig afgrænset enhed, er et nyere fænomen i nordisk sprogbrug (Hellspong/Löfgren 1972).

Ved analysen af familiemønster og husstandsstruktur i et givet samfund vil *familiens cyklus* være et vigtigt udgangspunkt. Hver familie gennemløber et antal faser af betydning for dens sociale og økonomiske situation. *Ideelt tegnet* er udgangspunktet i en cyklus det gifte barnløse par, der efterhånden får småbørn, som så vokser op. Denne tilvækstfase afløses efterhånden af en kløvningsfase, hvor børnene et efter et flytter væk for at danne egne familier. Til sidst er familien tilbage ved sit udgangspunkt: to ægtefæller. Dødsfald og omgifte kunne i ældre tid ændre på fasernes forløb, lige som skilsmisserne gør det idag.

De enkelte stadier eller faser kunne for den førindustrielle bondefamilie få en afgørende betydning for, hvor mange tjenestefolk man behøvede at ansætte. Boede flere halv voksne døtre endnu hjemme var behovet for yderligere kvindelig arbejdskraft næsten minimalt. Gårdens størrelse var - tillige med det økologiske grundlag - afgørende for husstandens størrelse. De store gårde kunne kræve en arbejdsstyrke, der dels rekrutteredes fra familiens egne børn, dels fra ansatte tjenestefolk. I travle perioder som høstsæsonen kunne andre husstande - husmandens eller landarbejderens - få arbejde på bondegården.

Husmandens og småbrugerens husstand havde derimod kun økonomisk bærekraft til at forsørge familiens egne børn, og dette kun i en begrænset periode. Allerede som 7-8 årige måtte de forlade hjemmet for at tjene hos andre f.eks. som hyrdedrenge, således som H.P.Hansen har beskrevet det i »Hyrdeliv på heden« (H.P.Hansen 1941).

Dette sidstnævnte husstandsmønster har Orvar Löfgren karakteriseret som *centrifugalt*: familiens medlemmer forlader tidligt hjemmet for at tjene til opholdet uden for den egne husstand. Bondens husstandsmønster er derimod *centripetalt*: det suger arbejdskraft til sig fra udenforstående familier i form af tjenestefolk og daglejere (Löfgren 1977b).

Den samme modsætning afspejles også i købstadens sociale liv, hvor den borgerlige familie som nævnt tidligere behøvede ekstra arbejdskraft

i husholdningen, arbejdskraft som hentedes fra bondegård eller husmandssted på landet eller fra byens eventuelle arbejderbefolkning.

Lige som de økonomisk-økologiske forhold påvirkede husstands-mønstret har det også på afgørende vis påvirket *familiens størrelse*. Børne-begrænsningen er ikke kun et nutidigt fænomen. For Sveriges vedkom-mende har historikeren David Gaunt kunnet påvise, hvorledes antallet af børn pr. familie kunne variere kraftigt fra landsdel til landsdel afhængigt af de økonomisk-økologiske vilkår (Gaunt 1977). De landsdele som under-søgtes var Västmanland og Mälardalen i Sverige.

Bønderne i Västmanland havde ud over jordbruget mange indtjenings-muligheder: bjergværksdrift, skovhugst samt transport af varer fra bjergværk til købstæderne og retur med korn- og kødprodukter. Denne varierede udnyttelse af mange forskellige nicher i den økologiske situation krævede megen arbejdskraft, da flere af nicherne periodisk set var sam-menfaldende. Derfor var bondens husstand og familie stor, med mange børn som før eller siden blev værdifuld arbejdskraft til de mange forskel-lige aktiviteter. Den økonomiske mangesidighed gjorde det også lettere at arveskifte, idet ét barn kunne overtage hovedparten af bjergværks-driften, et andet specialisere sig på transportsektoren m.m.

I Mälardalen ikke langt fra Västmanland af tegnede sig et andet mønster. Her var bønderne næsten udelukkende kornproducenter, tildels som følge af storgodsernes jordbrugspolitik i området. Det betød at behovet for arbejdskraft var stort under høstsæsonen, men stærkt begrænset i vinter-månederne. Husstandsstrukturen hos bønderne var tilpasset denne situa-tion: hver familie havde i gennemsnit 2-3 børn, idet arbejdskraften i den travle høstsæson hovedsageligt rekrutteredes fra egnens talrige hus-mandsfamilier. Mälardalen var desuden et udpræget fæstegodsdistrikt, hvor kun få af børnene kunne få fæstegårde, mens de øvrige børn kom til at tilhøre den kraftigt voksende husmandsklasse. Denne situation ind-virkede også på børneantallet i de enkelte bondefamilier. Med få børn var der gode udsigter til at få dem alle giftet til andre gårde.

At børneantallet har sammenhæng med ydre økonomisk-økologiske vilkår kan også spores i et urbant samfund som Nyboder. Søværnets elevskoler tilbød siden midten af 1700-tallet Nyboderfamilierne gratis undervisning, kost og klæder (uniform) til de drenge, som siden indrul-leredes til fast tjeneste på Holmen. Med en søn i »Søe-Etatens Elevskole« var familien sikret en vis portion brød eller rug hver måned. Børneflokkene i Nyboder var da også store i forrige århundrede og populære vittigheder var bl.a. de, der fortalte om den ulykkelige kanonér, som kun kunne få piger (Kjølens 1960).

Mandligt og kvindeligt.

At opfattelsen af mandlige og kvindelige arbejdsopgaver - af hvad der er »typisk mandligt« og »typisk kvindeligt« - kan variere kraftigt fra en tidsalder til en anden og fra en egn til en anden er der givet flere eksempler på tidligere: strikning kan være mandsarbejde, fiskeri og husbygning kvindearbejde.

I et patriarkalsk samfund som Nyboder, hvor den enkelte families rang, status og boligforhold helt bestemtes af familiefaderens tjenestestilling, kunne det antages at privatsfæren - familielivet - i lighed med arbejdspladsen var præget af en hierarkisk og patriarkalsk struktur.

Dette er kun tilfældet til en vis grad. Udadtil var - og er - hustruen formelt underordnet manden, men i realiteten synes det som om bebyggelsen Nyboder og hjemmene her primært er blevet betragtet som kvindernes domæne. Dette skyldes en anden faktor i arbejdslivet: mændenes månedslange fravær fra hjemmene under togter til Dansk Vestindien, Grønland, Island o.s.v. I realiteten kom hustruen derved til at besidde en vis autoritet og myndighed. F.eks. er det - og var det tidligere - almindeligt at hustruen bestyrer familiens økonomi, forvalter bankbogen og giver manden »lommepege«.

»Selv når Far var hjemme, var det ofte Mor der havde »Kommandoen«, fortæller en officersdatter, og en Nyboderhustru, barnefødt i Nyboder, forklarer: »Jeg administrerer på den måde at min mand sådan set får »lommepege«, når han behøver noget... og sådan var det også i mit hjem (i Nyboder). Det var min mor, som stod for økonomien« (OM 1979-81).

Arbejdsdeling og kønsrollemønster kan i sin tur påvirke så væsentlige faktorer som arveret og arvedeling, hvilket Læsø i forrige århundrede er et belysende eksempel på. Bjarne Stoklund har analyseret øens særegne livsform som en historisk tilpasning til ændrede økologiske vilkår, en tilpasning, som bevirkede at øen i perioder næsten var drænet for mandlig arbejdskraft, da skudfart og fiskeri var øens vigtigste næringsvej. Øen, landbrugsjorden og gården blev derfor kvindernes domæne, hvor søen, søfarten og fiskeriet var mændenes. Som følge heraf udvikledes arvepraksis, hvor Læsøgårdene gik i arv på kvindesiden, mens part i sejlskude, fiskerbåd og fiskeredskaber gik i arv fra far til søn. (Stoklund 1971).

Slægt og naboskab.

I enhver kultur eksisterer der ganske bestemte regler for, hvorledes man klassificerer *slægtsskab*. I Danmark, som i det øvrige Europa, er slægtsskabssystemet *bilateralt*. Det indebærer, at slægten regnes såvel

fra faders som moders side. I de fleste ikke-europæiske kulturer har den ene eller anden side overvægt, idet man så har patrilineære eller matrilineære slægtssystemer.

Et af antropologiens vigtigste bidrag til kultur- og samfundsforskningen er påvisningen af, at slægtskabstermer og slægtssystemer har intim forbindelse med en given kulturs materielle grundlag, ligesom det er en afspejling af mentalitet og tankegang i den pågældende kultur (Hastrup/Ovesen 1980).

Det europæiske slægtskabssystem indebærer at hver enkelt individ får sin egen slægtsgruppe, der kun tildels overlappes af andre personers slægt. Søkende bliver ved giftermål optaget i hver sin nye slægtsgruppe og har således kun fælles slægtsgruppe i barndommen. Denne diffuse afgrænsning af slægten skabte endeløse slægtsfejder i middelalderen og skaber endnu idag problemer ved vigtige begivenheder i slægten som bryllup, konfirmation og barnedåb. Hvor mange skal inviteres med fra hver »side« i slægten og kan man tillade sig at invitere flere med fra hustruens end mandens slægt? Det er spørgsmål som ofte dukker op i avisers og ugeblades brevkasser, spørgsmål som afslører, at »slægten« for en europæer ikke er en fast afgrænset gruppe af mennesker, som det er tilfældet i Kina, Indien og Afrika. Europæeren vælger sådan set hvem af de mange slægtninge, hun betragter som »sin« slægt, og derfor har sociale relationer til. Börje Hanssen har flere forskellige steder i sit forfatterskab peget på social status og rang som en udslagsgivende faktor ved dette valg. Det var i høj grad den bedrestillede del af slægten man - naturligt nok - søgte at opretholde forbindelser med. (15).

Det bilaterale slægtssystem til trods har der - afhængigt af de rådende sociale og økonomiske forhold - været forskelle fra egn til egn. I nogle kulturer har den mandlige del af slægten, i andre har den kvindelige del været dominerende.

På Læsø var slægterne i forrige århundrede i overvejende grad matrilineære som følge af kønsrollemønstre og arvepraksis: det var døtrene, som arvede gården efter moderen, hvilket betød at gård og jord fulgte moderens slægt. Ved giftermål flyttede manden ind på hustruens gård og boede her. Denne praksis kendes også fra andre samfund. Blandt »hollænderne« på Amager var det således oftere kvinder end mænd som overtog gården efter forældrene. Denne arvepraksis havde sammenhæng med hollænderkoloniens arveret, hvorefter søn og datter arvede lige. At det i realiteten ofte blev kvinderne, som overtog gården, skyldtes faktorer i gårdenes økonomiske grundlag. Dyrkning og salg af grøntsager var tidligere Amagerbøndernes vigtigste indtægtskilde og pasningen af grøntsagerne var kvindearbejde. Salget heraf foregik ved to ugentlige torvedage

i København, og her var det gårdmandskonen »som købslog og bar pengepungen, mens manden bar til og fra«. (16)

I et samfund som Nyboder var det derimod mændenes slægter som blev dominerende. Det førortalte skolesystem indebar at Nyboderdrengene igennem århundreder blev indsluset til fast tjeneste ved orlogslåde eller værft. Sønner efterfulgte fædre og det blev de samme slægter, hvis mandslinie dannede kernen i »Holmens faste stok«. Disse patrilineære »klaner« var ofte indgiftede i hinanden.

Sociale relationer.

I Nyboder, hvor alle husfædre havde ansættelse på Holmen, og hvor mange af sønnerne også kunne se frem mod skolegang og tjeneste inden for flådens rammer, levede det enkelte individ i en socialt set velkendt verden. Den enkelte beboer kendte sine naboer i mange forskellige relationer: som kollega, som medlem af samme fag- og/eller interesseforening m.m. Sådanne sociale relationer kaldes *mangestrengede*, og står i modsætning til den industrialiserede bykultur, hvor de fleste personer ofte kun kender hinanden i én eller to ganske bestemte relationer: Kollegaen taler man kun med på arbejdspladsen, slægtninge møder man kun i hjemmet o.s.v.

Det tætte sociale netværk, hvor individet har kontakt med naboer og slægtninge i mange forskellige relationer, har ikke kun været karakteristisk for et specielt samfund som Nyboder. Netop de mange overlappende sociale relationer var karakteristisk for det førindustrielle bondesamfunds sociale liv. Börje Hanssen har peget på, at *naboskab* tidligere antagelig spillede en langt vigtigere rolle end *slægtskab*. Ligesom gården og gårdens husstand var bondesamfundets vigtigste socio-økonomiske enhed, var samarbejdet *gårdene* imellem af stor betydning for dette samfunds eksistens. De gårde, som samarbejdede, kunne ejes af slægtninge, men dette var ingen forudsætning for det institutionaliserede samarbejde. Gårdene var samordnede i større eller mindre *lav* omkring *den fælles ejendomsret* til forskellige naturressourcer som eng, overdrev, skov og vand; en ejendomsret som tit kunne udnyttes i fællesskab indenfor rammerne af et samarbejdende lag. Skærgårdsbondens situation, som allerede er berørt tidligere, kan tjene som illustration på disse forhold. Fiskevandet rundt om skærgårdsøen hørte til de jordejende bønders fællesejede naturressource. Bønderne havde adgang til at udnytte denne ressource - ikke som medlemmer af bestemte slægter, men som ejere af landsbyens gårde. Det var gården, ikke individet, som havde del i fiskevandet. En del af fiskeriet blev drevet af hver gård for sig, men frem til midten af forrige århundrede var landsbyens gårde sammensluttede i

ét eller flere notlag, der i fællesskab ejede den store sildenot (= vod) og fiskede hermed. Notlaget - vodlaget - var landsbyens vigtigste sociale organisation. Formandskabet for laget gik på omgang gårdene imellem, og det var bl.a. »notkongen«s opgave at sammenkalde laget, når det vigtige fiskeri skulle begynde og at overvåge notens vedligeholdelse. (17). Notlaget var skærgårdssamfundets vigtigste sociale organisation og afspejler fiskeriets betydning i skærgårdsbondens næringsliv. Det modsvarede i udprægede landbrugsdistrikter af landsbylavet, som bl.a. regulerede kvægets græsningsmuligheder i fællesskabets tid.

I de udprægede jordbrugsområder indebar 1700- og 1800-tallets jordreformer bl.a. en ophævelse af den fælles ejendomsret til en række naturressourcer. I hvor høj grad kom denne ændring i ejendomsretten til at spille en rolle i det sociale liv? Blev naboskab stadig af afgørende betydning eller skete der en tilnærmelse til borgerlige, urbane normer, hvor slægten spillede en langt større rolle end naboskabet i individets og familiens sociale liv? Ud fra en dagbog ført af en ung bondepike Helene Didriksen i årene omkring 1880 har Poul Balle-Petersen forsøgt at kortlægge en enkelt egns sociale relationer på en tid, hvor jordreformer havde afskaffet landsbyfællesskabet, og hvor bønderne var selvejere - ikke fæstebønder (P. Balle-Petersen 1980).

På den pågældende egn syntes de traditionelle rammer for samarbejde og festliv at være overraskende stabile. Landsbylavets praktiske opgaver med at tilse hegnene omkring de i fællesskab dyrkede marker eller med at fastsætte tiden for kvægets græsning på stubmarkerne var afskaffet ca. 100 år tidligere, men bylavet fortsatte med at fungere som en social institution, der overtog nye opgaver. Oldermænden for lavet, der valgtes fra år til år, blev f.eks. indkasserer af kommuneskatten.

For husstanden på den undersøgte gård var *naboer* og *slægt* imidlertid *de vigtigste kontaktgrupper*. Det var dem, der deltog i familiens private festligheder, og dem, som prægede hverdagslivets relationer: hjælp med kørsel og landbrugsarbejde, børnepasning og husholdningsarbejde. Det var fra slægtninge man især fik hjælp i pressede situationer mens kontakten med de nærmeste gårde og huse - med »nabolavet« især bestod af daglige, uformelle relationer og samarbejde omkring konkrete arbejdsopgaver.

De sociale institutioners eventuelle stabilitet under ændrede forudsætninger er også et af hovedpunkterne i Palle O. Christiansens rapport til Landsbykommisionen: »Fire Landsbyer« (Christiansen 1980b). Ved en sammenligning mellem tre landsbyer i det samme sogn på Sjælland har Christiansen kunnet kortlægge årsagerne til tilstedeværelsen - eller manglen på tilstedeværelse - af fælles sociale og kulturelle aktiviteter i

en landsby. Fælles for de undersøgte landsbyer var den heterogene befolkningssammensætning, hvor det ikke længere var de gamle gårdmandsslægter, men i lige så høj grad en fremvoksende funktionær- og arbejderbefolkning, som dominerede det sociale liv. De nye befolkningsgruppers integrering i det eksisterende sociale miljø var forløbet vidt forskelligt i de undersøgte landsbyer. En af de vigtige faktorer synes at have været, hvorvidt der allerede eksisterede sociale og kulturelle aktiviteter af formel og uformel karakter i landsbyen - aktiviteter, som tilflytterne kunne engageres i. En anden vigtig faktor var, hvorvidt landsbyen havde gennemgået en langsom eller hurtig udbygning. En af landsbyerne havde f.eks. et meget blomstrende foreningsliv, hvor beboerne i det langsomt udbyggede parcelhuskvarter i høj grad spillede en meget aktiv rolle. Landsbyen havde tradition for fælles aktiviteter og foreningsliv, og da flere af beboerne i det nye kvarter var børn af landsbyens »gamle« familier, engagerede de sig ivrigt i disse aktiviteter og motiverede samtidigt tilflyttere udefra til at deltage.

I en nabolandsby var det sociale liv derimod præget af mangel på integration, af fremmedgjorthed og af manglende fælles sociale og kulturelle aktiviteter. Klikedannelser med modstridende interesser prægede landsbyen, som gennem de sidste tiår havde mistet sine fælles institutioner som skole, handlende og værksteder. En kraftig udskiftning af den oprindelige befolkning betød samtidigt, at tilflytterne ikke havde haft mulighed for at integreres i det sociale liv. Tilflytterne var især kommet fra urbane områder, - og denne befolkningsgruppe synes ifølge undersøgelsen i særlig høj grad at have problemer med at blive integreret i en landsbys særlige form for lokalt liv og kultur.

Christiansen kan på baggrund af det indsamlede materiale konkludere, at en *fælles kulturkontinuitet i en landsby ikke har rod i social lighed men i eksistensen af eksisterende kulturelle og sociale institutioner*, hvad enten disse baserer sig på formaliseret foreningsliv eller uformelle samarbejdsformer. Tilflytterne kan integreres i disse institutioner, hvis tilflytningen sker gradvis. Men mangler der rammer om det sociale liv, vil en tilflytning af mange nye beboere kunne betyde landsbyens indre opløsning.

»Fire landsbyer« er tillige interessant som et eksempel på, hvorledes etnologisk forskning kan anvendes i nutidig planlægning. Rapporten, der er et oplæg til Landsbykommissionens arbejde, kan pege på, hvorledes en eventuel planlægning af fremtidig boligtilvækst i landsbyer kan - og bør - tage hensyn til karakteren af det lokale liv og den stedlige kulturtradition, samtidig som denne tilvækst bør foregå i en takt som muliggør tilflytternes integrering i det lokale miljø.

Mentalitet.

Forskelle i livsvilkår, i det enkelte individs materielle udgangspunkt, har - som det er fremgået - udøvet en betydelig indflydelse på sociale og kulturelle fænomener som familiemønster og husstandsstruktur, arbejdsfordeling og kønsrollemønster, på den lokale sociale organisation og på karakteren af de sociale relationer.

Er det muligt at fastlægge hvorvidt disse forhold har påvirket det enkelte individs mentalitet og tankegang? Er livsholdning og »verdensbillede« et produkt af materielle levevilkår, eller er forbindelsen mellem den materielle og »åndelige« virkelighed af mere subtil karakter?

Ud fra sine studier af en sjællandsk godsgeneration over en periode af flere hundrede år har Palle O. Christiansen flere steder i sit forfatter-skab diskuteret, hvorvidt bondementalitet og bondens verdensbillede kan siges at være et entydigt begreb helt bestemt af eksisterende materielle vilkår indenfor en agrar produktionsform, eller hvorvidt bønder har haft forskelligt livssyn og forskellig »kulturprofil« afhængigt af sociale, kulturelle og økonomiske forhold i deres omgivelser. Ved hjælp af en strukturalistisk indholdsanalyse af en dagbog ført af en »vakt« grundtvigiansk bonde har Christiansen kunne afdække en kulturprofil fælles for grundtvigianske bønder (Christiansen 1979). Karakteristisk var modviljen mod den officielle kirke, skole og hele den urbane, borgerlige kultur. Det gode, det »levende« fandtes derimod i folkehøjskolen, friskolen, frikirken, i naturen som modsætning til elitens borgerlige kultur, i arbejdet med jorden. Det liv man efterstræbte var et »levende«, harmonisk liv præget af lighedstanken. Christiansen kan ud fra dagbogen påvise, at den lighed som sættes så højt især var bøndernes ligeværd med borger og adel. Det kneb med at acceptere husmandsfolket som ligeværdigt, en holdning man fandt berettiget da de sjældent var »vakte« i grundtvigiansk forstand. Dagbogsskriveren var selvejer på en egn hvor nabogårdene stod midt i en frigørelsesproces fra godsejerens politiske og økonomiske dominans. For dagbogsskriveren var disse bønder »døde« på grund af deres manglende deltagelse i og forståelse for grundtvigiansk prægede aktiviteter. Christiansen påpeger imidlertid, hvorledes disse tidligere fæstebønder i deres kamp for politisk og økonomisk frihed ikke havde tid eller interesse for deltagelse i det grundtvigianske foreningsliv. Hvor dagbogsskriveren var interesseret i en åndelig/ideologisk kamp for bondestanden, var de fra hans synspunkt set »døde« nabobønder engageret i en politisk/økonomisk frigørelseskamp.

Bondebevidsthed og bondelivssyn var således ikke noget entydigt begreb i slutningen af forrige århundrede. Kulturelt set dannede bønderne

ikke en afgrænset klasse - og om en gradvis borgerliggørelse af bonden var der heller ikke tale. Flere undersøgelser har peget på, hvorledes bønderne i slutningen af forrige århundrede vedligeholdt og udbyggede en egen symbolverden, hvor elementerne kunne være hentet fra den urbane kultur, men hvor de fik et helt andet kulturelt indhold. I en artikel om religiøse subkulturer i Danmark har Margaretha Balle-Petersen bl.a. vist, hvorledes bønderne i slutningen af forrige århundrede brød med den traditionelle agrare navneskik, hvor børnene opkaldtes efter bedste-forældrene. De navne børnene nu fik var imidlertid ikke entydigt borgerlige fornævne, men navne som afslørede forældrenes tilknytning til forskellige religiøse grupperinger. Bibelske navne var yndede i pietistiske og senere også i indre-missionske kredse, mens grundtvigianerne greb til den nordiske mytologi og sagalitteratur (M. Balle-Petersen 1977).

Mentalitetsforskning og studiet af åndeligt liv er et forskningsemne, som ligger i grænseområde mellem etnologien og søstervidenskaben folkloristikken. Hvor etnologien først for nylig har bevæget sig fra studiet af materielle og sociale til studiet af åndelige fænomener, er dette område folkloristikens klassiske studieobjekt. Viser og eventyr, remser og vitser afspejler ofte en folkelig forestillingsverden vidt forskellig fra elitens verdensopfattelse og livssyn.

En indføring i den folkloristiske forsknings emneområder er et for vidtgående projekt for denne artikel. Her skal i stedet kun henvises til et par danske folklorister, som har beskæftiget sig med folkelige forestillinger og livssyn. Birgitte Rørbye har gennem sine undersøgelser af folkelig lægekunst påpeget, hvorledes selve sygdoms- og sundhedsbegrebet ikke kun udtrykker en biologisk virkelighed men tillige er sociokulturelt betinget. Myten om sundhed som menneskets normaltilstand skaber rolleforventninger til såvel læge som patient. Et sygdomsforløb skal - for at opretholde denne myte - gennemløbe bestemte faser fra sygdom (kaos) til helbredelse (orden).

Udebliver helbredelsen oplever patienten ofte negative reaktioner fra omverdenen netop fordi den manglende helbredelse truer sundhedsmytten. Kronisk syge patienter vil derfor være stærkt motiverede for at søge hjælp hos »kloge« folk eller »naturlæger«. Birgitte Rørbye viser, hvorledes hele floraen af beretninger om naturlæger og deres helbredelse af ellers håbløse tilfælde kan analyseres efter samme mønster, som de mere »traditionelle« folkelige beretninger. »Skurken« i historien er ofte de autoriserede læger samt tvivlende patienter, mens »helten« er naturlægen, der udfører »mirakler« (Rørbye 1980).

Carsten Bregenhøj har i lighed med Birgitte Rørbye været stærkt inspireret af strukturalistiske teorier i sin forskning. I sin undersøgelse

af helligtrekongersløbet på Agersø forsøger han således at afdække maskeringens såvel bevidste som underbevidste funktion i øboernes tilværelse. Helligtrekongersløbet med sine maskeringsskikke tjener dels til at udtrykke og symbolisere et indre sammenhold, samtidigt med at det kan stigmatisere de folk, som står uden for fællesskabet, men det tjener også, som andre festskikke og ritualer, til at skabe orden i kaos, skabe holdepunkter i tilværelsens fortløbende strøm af tid (Bregenhøj 1974).

Kultur og etnocentrisme.

Når studiet af andre livsformer end vor egen kan forekomme mærkelig, kurios og måske synes uhensigtsmæssig hænger dette sammen med etnocentrisme, d.v.s. den tendens vi har til at betragte andre livsformer og kulturmønstre med vore egne briller, at anlægge vore egne normer på andres levevis.

Det er f.eks. et udtryk for etnocentrisme når vi finder tilværelsen i 1600-tallet frastødende på grund af umådeholdent drikkeri og mangel på renlighed i vor forstand. Det er også etnocentrisme, når vi mener at »udviklingen« kun kan gå én vej f.eks. hen mod et samfund med øget mekanisering og forfinet teknologi. Fiskerne i Hvide Sande har eksempelvis kunnet opbygge et velfungerende fiskeri og skabe et helt nyt samfund ude i klitterne netop ved at fastholde et mere traditionelt fiskeri. De har fortrinsvis specialiseret sig i garnfiskeri efter konsumfisk, hvor en stor del af den øvrige danske fiskerflåde i årtier efter 2. verdenskrig ændrede fangstmetoder og redskabsbestand til trawl efter industrifisk (Damgaard/-Moustgaard 1974).

Det er bl.a. etnologiens opgave, at gøre opmærksom på den etnocentrisme, som hindrer os i at forstå andre menneskers livssituation. I ovenomtalte rapport til Landsbykommissionen har Palle O. Christiansen påpeget, hvorledes den officielle kulturpolitik trods sine gode hensigter kan være medvirkende til at lokale kulturtraditioner får ringere vilkår eller måske helt kvæles. Det er den smukke hensigt at »give lige muligheder for alle«, men ved at tage sit udgangspunkt i lokale traditioner, kunne planlæggere og administratorer måske bringes til at forstå, at disse lige muligheder ikke behøver at indebære at alle får samme »tilbud« (Christiansen 1980b).

Den videnskabelige debat kan lige så fuldt som den politiske præges af etnocentrisme eller en mangel på forståelse for de mange forskellige livsformer begrebet »bonde« kan dække over. Orvar Löfgren har i flere artikler forsøgt at sammenfatte de nordiske etnologiske studier af bondeøkonomi og bondekultur. Her påpeger han, hvorledes det nordiske materi-

ale er velegnet som basis for en kritik af den historiske og samfundsvidenskabelige diskussion af den »typiske« forindustrielle bondeøkonomi, dens indhold og årsag. Den bonde, man normalt forbinder med den »traditionelle« bondekultur var i stor udstrækning kun repræsenteret af forrige århundredes velhavende - af hoveriet frigjorte - bonde, hvis hovedindtægt stammede fra agerbrug og kvægavl. Denne bonde eksisterede hovedsageligt i Østdanmark, Sydsverige og Sydfinland og kun i perioden efter jordbrugsreformerne, påpeger Orvar Löfgren. Hovedparten af de nordiske bønder havde i stedet fiskeri, håndværk, søfart, jagt og handel som sin vigtigste indtægtskilde, ofte i kombination med hinanden, og landbrug og kvægavl var bierhverv overladt til kvinderne, således som det f.eks. var tilfældet på Mandø og Læsø (Löfgren 1980).

Etnologien arbejder således ikke blot med at beskrive, men også med at forklare årsagerne til kulturelle variationer, og dette udgangspunkt er bestemmende for etnologiens indfaldsvinkel: De enkelte livsformer og kulturmønstre skal forstås og beskrives ud fra deres egne forudsætninger. Etnologen må gøre sig sin etnocentrisme bevidst og så vidt muligt forsøge at se bort fra egne normer og vurderinger. Dette er kun muligt, hvis forskeren gør sig disse normer klart fra begyndelsen og i sin forskning solidariserer sig med de mennesker, hvis livsform hun studerer, i et forsøg på at gøre deres tilværelse - og valg af tilværelse - forståelig for samfundets beslutningsfattere, planlæggere og administratorer.

Etnologiske arbejdsmetoder.

I sin anvendelse af kildematerialet har etnologien placeret sig mellem de tre nabovidenskaber: historie, arkæologi og sociologi. Det etnologiske kildemateriale omfatter såvel skriftlige kilder som materielle genstande og mundtlige oplysninger indsamlet gennem interviews eller spørgelister.

I lighed med historikeren anvender etnologen i stor udstrækning *skriftlige* vidnesbyrd som udgangspunkt, f.eks. i form af statistisk materiale som folketællinger og kirkebøger, skifteprotokoller og tingbøger og topografisk materiale i form af udskiftningskort, grundplaner m.m. De skriftlige kilder kan også være mere personlige vidnesbyrd som erindringer, dagbøger og breve. Vælges en bestemt egn eller landsby som forskningsområde, vil præsteindberetninger eller herredsbeskrivelser også være en vigtig kilde. Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser og Dansk Folkemindesamling har i flere årtier indsamlet optegnelser om og detaljerede beskrivelser af bl.a. arbejdsmetoder, omgangsformer, byggeskik og festsik gennem et netværk af meddelere over hele landet. Disse optegnelser kan være meget fyldige og giver ofte en god beskrivelse

af den egn, hvorfra optegnelsen stammer. Lokalmuseer og arkiver kan også ligge inde med værdifuldt kildemateriale i form af erindringer og dagbøger.

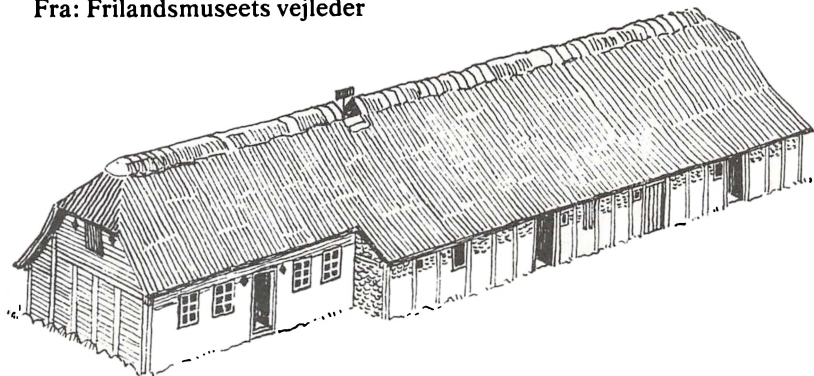
De skriftlige vidnesbyrd vil i en lokalstudie blive brugt til at afgrænse en egns, en landsbys eller en enkelt families vilkår og livsform. Analyser af folketællinger kan fortælle om husstandsstørrelse, om giftermålsalder, børnedødelighed m.m. Skifter fortæller om boligindretning, dragtmode og redskabsbestand og kan f.eks. afsløre hvorvidt bonden fik sine hovedsagelige indtægter fra landbruget, fra fiskeriet eller fra andre indtægtskilder.

Tættest på dagliglivet kommer man antagelig gennem efterladte breve og dagbøger. Analysen af *bondedagbøger* og *bonderegnskaber* har i de sidste par år dannet udgangspunkt for flere etnologiske studier, og en landsdækkende registrant »Bondedagbøger - kilder til dagliglivets historie« blev i 1980 udgivet af Institut for europæisk folkelivsforskning ved Karen Schousboe og Bjarne Stoklund. I indledningen til denne registrant har Bjarne Stoklund understreget bondedagbøgernes værdi som kilder til studiet af de daglige rutiner i en tidsalder, som ikke kan nås gennem interviews eller observationer. Analysen af flere forskellige dagbøger fra 1700- og 1800-årene har endvidere rokket ved vedtagne forestillinger om bondesamfundet og bondens dagligdag. En kortlægning af de forskellige dagbogsskriveres økonomiske aktivitet viser, at 1700- og 1800tallets bonde langt fra var nogen »hjemmeføding, som kun sjældent kom uden for sognets grænser. De er ofte på farten, kommer vidt omkring for at sælge og købe...«, og det spørgsmål stilles »om ikke jernbanerne - samtidig med at de åbnede nye rejsemuligheder - var med til at gøre bonden mindre mobil, til at indsnævre hans geografiske virkefelt«. (Scousboe/Stoklund 1980).

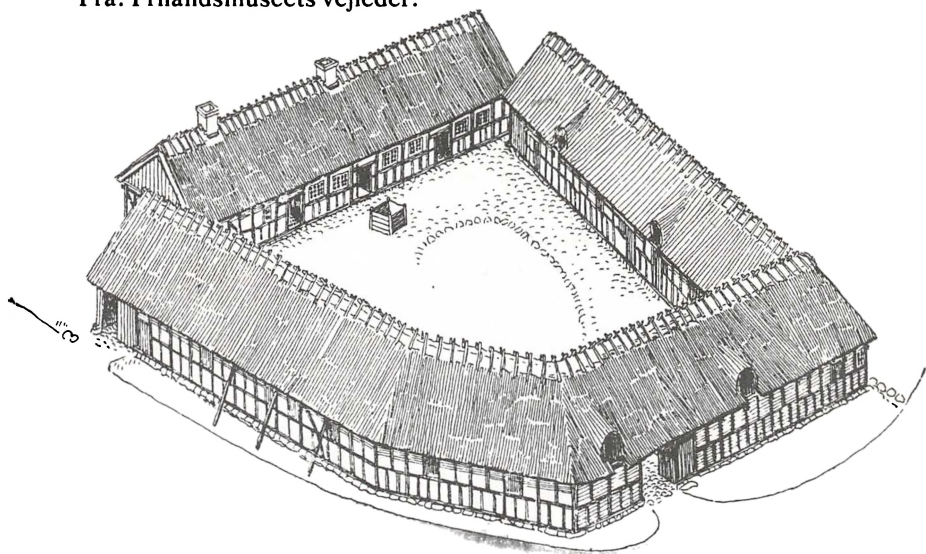
Som arkæologen må også etnologen rekonstruere og tolke dele af fortiden gennem analyser af *materielle genstande*. Vi lever og bor i en omverden, der i mange henseender er skabt århundreder før vi selv blev født, og de redskaber vi omgiver os med og anvender i arbejdet har ofte fået deres udformning langt før vores tidsalder. Huse, redskaber, møbler og klæder er for etnologen mindst lige så vigtige kilder som skrevne dokumenter. F.eks. vil en sammenligning mellem et fiskerhus fra Agger på Jyllands vestkyst og en bondegård fra landsbyen True i Østjylland fortælle etnologen om forskellige livsbetingelser og livsformer (se fig.4). Materialerne i fiskerhuset: bjerget drivtømmer, strandsten og tørrede lersten fortæller om livet på en egn, hvor alle tilgængelige ressourcer blev udnyttet maksimalt, og hvor stranden var en af disse vigtige ressourcer. Husets planløsning med den begrænsede plads til ko- og fårestald, lo

Fig.4

**Fiskerhus fra Agger, Thy.
Fra: Frilandsmuseets vejleder**

**Gård fra True, Østjylland.
Fra: Frilandsmuseets vejleder.**

og lade fortæller om landbrugets underordnede placering i forhold til fiskeriets betydning som hovedindtægtskilde. Dette fremgår endnu tydeligere ved en sammenligning med Truegårdens planløsning. Her optager lo, lade og stald - bondens økonomibygninger - de tre af gårdens fire længer. Heste var der ikke plads eller råd til i fiskerhuset fra Agger, men i Truehuset findes en stor hestestald, da hesten var en uundværlig trækraft for den østjyske bonde såvel ved markarbejdet, som ved de mange kørsler til skovs efter tømmer eller til marked med varer. I gårdens østlænge findes et huggehus med redskaber som f.eks. en snittestol til forarbejdning af træsko og andre træredskaber. Bønderne i Østjylland havde kvægavl og landbrug som vigtige indtægtskilder, men den østjyske skovrigdom muliggjorde også indtægtsgivende bierhverv som træskotilvirkning. Bondegårdens konstruktion med det kraftige og rigelige bindingsværk fortæller ligeledes, at skoven var en vigtig ressource i denne del af landet (H. P. Hanssen 1936).

Selvom tingene i sig selv således giver vigtige vidnesbyrd om dagliglivet hos forskellige befolkningsgrupper, vil kundskaberne herom naturligvis kunne fordybes ved indsamling af oplysninger fra de personer, som lever på den egn eller i det miljø som undersøges.

Interviews kombineret med *deltagende observation* har lige siden funktionalismens gennembrud i nordisk etnologi i 1950'erne været en af etnologiens vigtigste indsamlingsmetoder. I lighed med sociologen kan etnologen anvende spørgelister, når oplysninger fra nulevende personer skal indsamles. Etnologens spørgeliste er dog snarest en huskeliste, der kan danne basis for s.k. »åbne« interviews, hvor interviewpersonen frit fortæller om sine erfaringer og synspunkter. Spørgelisterne kan også anvendes ved en større indsamling af nedskrevne erindringer fra forskellige befolkningsgrupper. Interviews i kombination med observation og indlevelse i det studerede miljø udgør ofte den vigtigste del af etnologens dataindsamling, når en lokal kultur skal analyseres. Men dette etnologiske feltarbejde er som regel forberedt gennem en gennemlæsning og kortlægning af eksisterende litteratur og kildemateriale.

Ved feltarbejde i mindre afgrænsede samfund som et fiskerleje på vestkysten, en ø i den ålandske skærgård, en kolonihave i Københavns omegn eller en herregårdsegn på Sydsjælland er *deltagelsen i det lokale liv* en vigtig metode til at opsamle oplysninger om normer og attituder i det pågældende miljø. Men i urbane miljøer som f.eks. en storbys forstadskommuner kan det være svært at deltage i det lokale liv, da beboernes aktiviteter netop ikke falder sammen med forstadens grænser. Som Åke Daun har påpeget, er det for forstadsbeboerne relevante

miljø ikke selve forstadsmiljøet, men boligen, arbejdspladsen og det miljø hvor fritiden tilbringes, ofte langt fra boligområdet. Det »anonyme« forstadsliv gør det også vanskeligt for forskeren at leve sig ind i miljøet.

En mulighed kunne det være at omdefinere forskerens rolle og forskerens metoder. »Folkeforskning« er her i Danmark blevet praktiseret af et par museer rundt om i landet i et forsøg på at involvere museets brugere i en mere aktiv deltagelse i museets virksomhed. Det mest vellykkede projekt hidtil har uden tvivl været indsamlingen af erindringer, genstande og fotografier iværksat af Maribo Stiftsmuseum omkring emnet »Dagligdagen under 2. verdenskrig«. Inspireret af dette og tilsvarende projekter iværksatte Orlogsmuseet i 1979 med støtte fra Statens humanistiske Forskningsråd en undersøgelse af levevilkår og livsstil i Nyboder i perioden 1880-1980. Undersøgelsen var i sig selv et resultat af et formidlingsarbejde: museumsdirektør B. Munthe Morgenstiernes fjernsynsprogram om Nyboder. Materialeindsamlingen foregik som et »folkeforskningsprojekt«, hvilket indebærer en aktivisering over en bred front af de personer, hvis hverdag man ønskede beskrevet og dokumenteret. Gennem arbejds-møder koordineredes indsamlingsarbejdet, som dels blev udført af projektlederen dels af deltagerne selv. Arbejds-møderne, hvor deltagerne konfronteredes med hinandens erindringer, blev et godt korrektiv til erindringer og interviews. Samværet beboerne imellem betød, at erindringer og iagttagelser om dagliglivets trivialiteter diskuteredes og kommenteredes. Fænomener som korporlig afstraffelse, klasseforskelle og andre negative sider ved miljøet blev omtalt her, selv om de normalt fornægtes ved interviews og i erindringsmaterialet. Samarbejdet og samværet med de mange deltagere (ca. 50 pers.) gav projektlederen mange muligheder for hyppige og uformelle besøg i Nyboderhjem, besøg hvor man tilsidst snarere blev betragtet som »en ven af huset« end som Orlogsmuseets repræsentant. Indsamlingsarbejdet muliggjorde med andre ord en form for deltagerobservation. (18).

Universitetsfag og forskningsinstitutioner.

Antropologi er den sammenfattende betegnelse for tre forskellige universitetsfag i Danmark, fag der alle beskæftiger sig med folkeliv og folkekultur.

Europæisk etnologi er her i landet betegnelsen for den del af antropologien, som fortrinsvis beskæftiger sig med den vestlige verdens folkeliv og folkekultur i nutid såvel som fortid. Europæisk etnologi er et selvstændigt universitetsfag ved Københavns Universitet, og undervisningen foregår ved Institut for europæisk Folkelivsforskning. Den etnologiske

forskning er imidlertid ikke kun koncentreret til universitetet, men foregår i lige så stor udstrækning ved Nationalmuseets 3. og 7. afdeling samt ved landets mange kulturhistoriske museer og arkiver..

Nordisk Folkemindevidenskab er et universitetsfag med metoder og forskningsområder tæt op ad etnologien. Hvor denne især har beskæftiget sig med det materielle og sociale aspekt har folkemindevidenskaben- eller folkloristikken, som den internationale betegnelse lyder - især beskæftiget sig med den åndelige kultur udtrykt gennem den mundtlige berettertradition. En stor del af den danske folkloristiske forskning har været knyttet til Dansk Folkemindesamling, oprettet ved århundredets begyndelse.

Etnografi er den traditionelle betegnelse for den del af antropologien, som primært beskæftiger sig med ikke-europæiske folkeslags kulturer. Den etnografiske forskning her i landet udgår dels fra de to universitetsinstitutter: Institut for Etnografi og Socialantropologi, Århus Universitet, og Institut for Etnologi og Antropologi, Københavns Universitet, dels fra Etnografisk Samling på Nationalmuseet og den etnografiske afdeling på Moesgaard.

Noter.

- (1) For konstruktiv kritik, gode råd og vejledning takkes Palle O. Christensen, Lars Holst, Poul Høst Moustgaard, Inger Koch-Nielsen, Bjarne Stoklund og Eske Wohlfart.
Den endelige udformning af artiklen og artiklens ordlyd påtager forfatteren sig alene det fulde ansvar for.
- (2) En dyberegående præsentation af etnologiens kultur- og samfundsbegreb findes bl.a. i følgende bøger og artikler: P. O. Christensen 1980a, Stoklund 1976a, Daun/Löfgren 1973, Bringeus 1976.
- (3) Højrup 1964 og 1971, Hansen, H.P. 1952.
- (4) Thuborg 1928, Christiansen/Mathiessen 1979.
- (5) Se endvidere om tjenestefolk i borgernes husstand under afsnittet om »elite« og »folk«.
- (6) Denne selvbevidste holdning drøftes tillige i afsnittet om mentalitet.
- (7) Matthiessen, H. 1939 og 1942, Campbell 1928 og 1936.
- (8) I Daun/Löfgren 1971, i indledningen findes flere henvisninger til disse studier.

- (9) Hjorth-Rasmussen 1968 og 1980.
- (10) Stoklund 1976b. Den følgende gennemgang af økotypen er en stærkt sammentrængt fremstilling med udgangspunkt i Stoklunds artikel.
- (11) Oplysningerne om den finlandssvenske skærgårdsbonde er dels indsamlet ved eget feltarbejde, dels hentet fra følgende bøger og artikler: Anderson 1945, Gardberg 1948, Storå 1908 og Vasström, U. 1971.
- (12) Oplysningerne om Nyboder stammer dels fra litteraturen: Lind 1882, dels fra det materiale, som er blevet indsamlet i forbindelse med Orlogsmuseets Nyboderprojekt: En kortlægning af levevilkår og livsform i Nyboder 1880-1980. En del af dette materiale er blevet publiceret: Vasström, A. 1980, Vasström, A. 1981 a og 1981 b.
- (13) F.eks. hos Ouerskou 1836 og 1845, Hostrup 1848.
- (14) Oplysningerne om amagerbønderne stammer fra Janne Laursen, hvis magisterafhandling i europæisk etnologi bl.a. behandler dette emne.
- (15) F.eks. i Hanssen, B. 1976.
- (16) Bøegh, C. og Tholstrup, I. 1974.
- (17) Gardberg 1948, Nordberg 1925, Vasström, U. 1971.
- (18) OM 1979-81, Vasström. 1980.

Litteratur.

- Anderson, Sv. 1945: Åländskt skärgårdsliv. Åbo.
- Balle-Petersen, M. 1977: Guds folk i Danmark. I: *Folk og kultur* 1977 s. 78-126.
- Balle-Petersen, P. 1980: Gården, slægten og naboerne. I: *Folk og kultur* 1980, s. 106-150.
- Bjerg, H.C. 1976: Søkadetakademiet og søofficersuddannelsen i nationalismens tidsalder 1700-1801. I: *Tidsskrift f. Søvesen* 1976 s. 137-155.
- Boqvist, A. 1978: Den dolda ekonomin. En etnologisk studie av näringsstrukturen i Bollebygd. 1850-1950. Skr. Folklivarsarkivet, Lund. 21.
- Bregenhøj, C. 1974: Helligtrekongersløbet på Agersø. Akademisk Forlag, Kbh.
- Bringéus, N.-A. 1976: Människan som kulturvarelse. Liber Läromedel, Lund.
- Bøegh, C. og Tholstrup, I. 1974: Københavns bønder, to landsbyer på Amager. I: *Familie, hushold og produktion*. red. O. Löfgren IEF, Kbh.
- Campbell, A. 1928: Skånska bygder under förra hälften av 1700-talet. Sthlm.
- Christiansen, P.O./Mathiessen, H. 1974: Fiskere og bønder på Harboør. I: *Familie, hushold og produktion*. red. O. Löfgren. IEF. Kbh.

- Christiansen, P.O. 1979: De »levende« og de »døde«. I: *Folk og kultur* 1979, s.80-98.
- Christiansen, P.O. 1980a: Lokalkultur og officiel »kultur«. Et bidrag til debatten om landsbyernes fremtid. I: *Økonomi og politik* nr.3.
- Christiansen, P.O. 1980b: Fire landsbyer. En etnologisk rapport om nutidige livsformer. Landsbykommisionen.
- Damgaard, E./Moustgaard, P.H. 1974: Garnfiskere. Fiskeri- og Søfartsmuseet. Samtidsundersøgelser 3. Esbjerg.
- Daun, Å. 1980: Boende och livsform. Sthlm.
- Daun, Å./Löfgren, O. 1971: Ekologi och kultur. NEFAs forlag. Kbh.
- Daun, Å./Löfgren, O. 1973: Etnologiska metoder. Stencil. Lund.
- Ek, Sv.B. 1971: Nöden i Lund. Landskrona 1971.
- Frykmark, J./Löfgren, O. 1979: Den kultiverade människan. Liber Läromedel. Lund.
- Gardberg, J. 1948: Hushållning och byväsen kring norra delen av Skiftet I: *Skärgårdsboken*, Åbo.
- Gaunt, D. 1977: Pre-industrial economy and population structure: The elements of variance in early modern Sweden. I: *Scand. J. Hist.* 3.
- Granlund, J. 1938: Fäbodlag. I: *Gruddbo på Sollerön*. Sthlm.
- Hansen, H.P. 1936: Skovlovringer. Folkeminder fra Silkeborgs Vestereg. Efter optegnelser af sognefoged J.Jensen og andre, ved H.P.Hansen, Danmarks Folkeminder nr. 42.
- Hansen, H.P. 1941: Hyrdeliv på heden. Danmarks Folkeminder nr.49.
- Hansen, H.P. 1952: Hedeboender i 3 slægtled. Kbh.
- Hansen, H.P. 1977: Om renlighed i Gamle Dage. I: *Fra Gamle Dage* 2.udg. 1977.
- Hansen, B. 1952: Österlen. En studie över socialantropologiska sammanhang under 1600- och 1700 talen i sydöstra Skåne. Afh.
- Hansen, B. 1976: Hushållens sammansättning i österländska byar under 300 år. En studie i historisk strukturalism. I: *Rig*, 2.
- Hastrup, K./Ovesen, J. 1980: Etnografisk Grundbog. Kbh.
- Hellspong, M./Löfgren, O. 1972: Land och Stad. Svenska samhällstyper och livsformer från medeltid till nutid. Sthlm.
- Hjorth-Rasmussen, A. 1968: Dansk fiskeri gennem 100 år. Fra Fiskeri- og Søfartsmuseets samlinger. Esbjerg.
- Hjorth-Rasmussen, A. 1980: Mens vi venter på tobisen...Nye veje i dansk havfiskeri 1975-1980. Fiskeri- og Søfartsmuseet/Saltvandsakvariet. Esbjerg.

- Hostrup, C. 1848: En scene i Nyboder. Skuespil.
- Højrup, O. 1964: Landbokvinden. Nationalmuseet. Kbh.
- Højrup, O. 1971: Hedens udnyttelse. I: *Ekologi och kultur*, red. Daun, Å./ Löfgren, O.
- Kjølsen, F.H. 1960: Orlogsliv og lune. Kbh.
- Lidman, H. (red) 1963: Fäbodas. Kristianstad.
- Lind, H.D. 1882: Nyboder og dets beboere, især i ældre tid. Kbh.
- Löfgren, O. 1977a: Arbetsfordeling och könsroller i bondesamhället - kontinuitet och förändring. Stencil. Lund.
- Löfgren, O. 1977b: Potatisfolket levde av nästan ingenting. I: *Familjen*. Forskning och Framsteg. Solna.
- Löfgren, O. 1978: The Potatoe People. Household economy and family patterns among rural proletarians in 19th century Sweden. I: *Chance and Change*, ed. Gaunt, D./ Åkerman, S. Odense.
- Löfgren, O. 1980: Historical Perspectives on Scandinavian Peasantries. *Annual Rev. Anthropol.* s.187-215.
- Mathiessen, H. 1942: Det gamle land. Billeder fra Tiden før Udskiftningen. Kbh.
- Mathiessen, H. 1939: Den sorte Jyde. Tværsnit af Hedens Kulturhistorie. Kbh.
- Nielsen, J. 1947: Livet på Mandø. I: *Fra Ribe Amt*. 1947.
- Nordberg, K. 1925: En öst-åländsk skärgårdsby. Lappo i Brändö. Åbo.
- OM 1979-1981: Orlogsmuseets Nyboderprojekt 1979-1981. Materialet omfatter erindringer, interviews, dagbøger, breve, fotografier og genstande. En del af indsamlingsarbejdet og -materialet er beskrevet i Vasström, A.: *Nyboder - kulturelle variationer i et 300-årigt lokalsamfund*. En etnologisk undersøgelse af levevilkår og livsstil i perioden 1880-1980. Orlogsmuseet og Statens humanistiske Forskningsgrad. Rapport I, 1980.
- Ouerskou, Th. 1836: »Capriciosa«. Skuespil.
- Ouerskou, Th. 1845: »Pak«. Skuespil.
- Rosander, G. 1967: Herrarbete. Dalfolkets säsongvisa arbetsvandringar i jämförande belysning. Uppsala.
- Rørbye, B. 1980: Allmän etnomedicinsk översikt. I: *Botare*. En bok om etnomedicin i Norden, af Bente Alver, Bengt af Klintberg, Birgitte Rørbye og Anna Leena Siikala.
- Schousboe, K./ Stoklund, B. 1980: Bondedagbøger - kilder til dagliglivets historie. *Etnologisk Forum*. Kbh.

- Stoklund, B. 1971: Økologisk tilpasning i et dansk øsamfund. I; *Økologi och Kultur*. Red. Daun/Löfgren. s.35-42.
- Stoklund, B. 1976a: Signalement af en epoke. I: *Det forsømte århundrede. Arv og Eje*. 1976.
- Stoklund, B. 1976b: *Eccological Succession. Reflections on the Relation between Man end the Environment in Pre-Industrial Denmark*. I: *Ethnologia Scandinavica*. 1976.
- Storå, N. 1968: Östäländsk krokskötfiske. I: *Folk-Liv* 1967-68.
- Thorsen, L.E. 1978: *Kvinnene på Kampen. En undersøkelse av arbeiderkvinnens levkår 1890-1930*. Oslo.
- Thuborg, K. 1928: *Det gamle Harboøre*. Kbh.
- Troels-Lund 1969: *Dagligt liv i Norden*. 6.udg. bd.3.
- Vasström, A. 1980: *Nyboder. -kulturelle variationer i et 300-årigt lokalsamfund. En etnologisk undersøgelse af levevilkår og livsstil i perioden 1880-1980*. Orlogsmuseet og Statens humanistiske Forskningsråd. Rapport I. 1980.
- Vasström, A. 1981a: *Nyboder - kontinuitet og forandring*. I: *Humaniora* 4, 1981 (i tryk).
- Vasström, A. 1981b: *Nyboder - en by i byen*. Handelsbankens tryk.
- Vasström, U. 1971: *Fiske på Enklinge. Yttre förutsättningar och inre begränsningar*. I: *Økologi och Kultur* red Daun/Löfgren. 1971.
- Zilliacus, V. 1949: *Bonde-Finland*. Sthlm.

Forskning i Byhistorie

Henrik Fangel.

Henrik Fangel, f.1944, cand.mag.1970, adjunkt ved Aabenraa Stats-skole fra 1972. Har skrevet afhandlinger om middelalderlige agrarforhold i Sønderjylland og i 1975 Haderslev bys historie 1800-1945 bd.1; bd.2 er under udarbejdelse. Har desuden skrevet en række lokalhistoriske artikler og arbejdet med lokalhistorien i undervisningen på forskellig måde.

I den byhistoriske forskning er det byen som sådan der er udgangspunkt for den historiske undersøgelse. Det indebærer inddragelse af en lang række områder: arkæologi, økonomi, jura, geografi, politik, administration, demografi, byplanlægning, arkitektur, sociologi osv. Mange forskellige discipliner indgår således, for at man kan give en fremstilling prædikatet »en byhistorie«.

I det følgende skal behandles en række af de enkeltemner eller områder, som byhistorien beskæftiger sig med, men det er væsentligt at fastholde, at i den historiske forskning er det undersøgelsen af *helheden*, af totaliteten i dens byhistoriske sammenhæng, der er endemålet.

I den konkrete forskningssituation vil man næppe være i tvivl om, hvorvidt det objekt, man beskæftiger sig med, kan betegnes som en by eller ej. Ikke desto mindre er der givet mange definitioner på, hvad en by er. Det er naturligvis af væsentlig betydning at arbejde med en klar definition, når der skal drages sammenligninger mellem mange forskellige byer af forskellig størrelse og forskellig alder. Her vil det dog være tilstrækkeligt med Louis Wirths formulering, at byer »er relativt store,

tætte og permanente besættelser af socialt heterogene individer«. (1).

I den officielle danske statistik opereres der med følgende bytyper: hovedstaden, provinsbyerne (= de gamle købstæder), forstæder, stationsbyer og bymæssige bebyggelser. De vil alle kunne regnes for byer ifølge denne definition, selvom det måske kan diskuteres om de mindste af de bymæssige kan siges at være »relativt store«.

Når talen er om byhistorie og byhistorisk forskning i Danmark, forstår man hermed traditionelt købstadshistorie. Det er imidlertid væsentligt at fastslå, at begrebet byhistorie også omfatter andet end købstædernes historie. Selvom de fleste af de eksempler, der skal fremdrages i det følgende er hentet fra købstæder, kunne de lige så godt være hentet fra f.eks. stationsbyer. Det gælder i det mindste de eksempler, der er fra det 19. og 20. årh.

At de fleste eksempler er hentet fra købstæderne hænger nøje sammen med den byhistoriske forskningstradition i Danmark. Interessen har koncentreret sig om en enkelt bytype, nemlig købstaden. Denne interesse går langt tilbage i tiden og mange af de større eller meget gamle købstæder fik allerede tidligt deres byhistorie, f.eks. Ribe, Viborg, Roskilde, Horsens og Randers (2). Det er værker som stadigvæk er efterspurgt, bl.a. på grund af deres *kildeværdi*, men som alligevel ikke kan siges at være fyldestgørende ud fra en moderne byhistorisk betragtning. Inden for den sidste snes år har ca. 15 købstæder fået byhistorier. Ole Degn har i »Urbanisering og industrialisering« givet en sammenfattende karakteristik af disse nyere danske byhistorier, og hvad der er sagt oven for om de ældre byhistorier, gælder ifølge Ole Degn i meget vid udstrækning også mange af disse nyere byhistorier: »man ser et utal af temaer, emner og synspunkter. De optræder i flere fremstillinger i en mere eller mindre tilfældig blanding, fordi der mangler et hovedsynspunkt, fordi fremstillingen har mange forfattere og ikke er arbejdet sammen, eller fordi den er *styret tilfældigt af tilfældigt bevaret, eventuelt let tilgængeligt, kilde-materiale eller tilfældig tidligere litteratur*«. (Ole Degn s.27-31, citat s.29).

Det der mangler i mange byhistorier er således en større samlende synsvinkel, der ser *hele* bysamfundet ud fra en helhedsbetragtning. Fremstillingen er splittet op i enkeltafsnit, således at der ofte blot er tale om at f.eks. håndværkets, administrationens, overklassens, kirkens eller foreningslivets historie i den pågældende by bliver belyst. Byhistorien får mere karakter af en samling enkeltafhandlinger af deskriptiv karakter, og de afhandlinger, der er fremkommet som undersøgelser af en enkelt side af byens liv, f.eks. i en historisk årbog, kan i mange tilfælde hævde sig på de traditionelle byhistoriers bekostning ved at være

betydeligt mere analytiske og problemorienterede Disse delfremstillinger eller mindre afhandlinger er således vigtige inden for den byhistoriske forskning, og i det følgende vil eksempler på sådanne afhandlinger derfor stå side om side med eksempler fra byhistorierne.

Det følgende er tænkt som et forsøg på at redegøre for en del af de emner, som den moderne byhistoriske forskning beskæftiger sig med, eller måske snarere, som den efter min mening *bør* beskæftige sig med. For de fleste emner er der fremdraget et eksempel på en konkret undersøgelse af det pågældende emne, som i en række tilfælde endvidere er illustreret med en tabel eller et kort. Tanken er således ikke at give nogen fyldestgørende oversigt over den byhistoriske forskning i Danmark i de senere år, men blot ved gode eksempler at vise en del af især den nyere forsknings emneområder, kildemateriale og metoder. Mit sigte er derfor, at indlægget kan virke som *indfaldsvinkel* til en række byhistoriske emner, og at eksemplerne kan virke som *inspirationskilde* for den, der står for at skulle igang med et *konkret projekt*.

De eksempler, som fremrages, er naturligvis nogen som jeg synes er gode og som jeg i mange tilfælde selv har haft nytte af i min egen forskning, men ofte har problemet været at finde eksempler med spredning i tid og sted, fordi den byhistoriske forskning er i Danmark som den er. Fremstillingen har endvidere tidsmæssig slagside, idet den hovedsagelig beskæftiger sig med emner og problemstillinger inden for de sidste ca. 200 års byudvikling. Det hænger dels sammen med mit eget, men også i høj grad med forskningens interessefelt indenfor de senere år, hvor det især er *industrialiseringen* og *den voksende urbanisering* i det 19. og 20. årh., der har stået i centrum.

Til fremstillingen er knyttet en litteraturliste, der indledes med en kommenteret omtale af værker af mere generel karakter, dels forskningsoversigter, dels kildeoversigter. I litteraturlisten er medtaget alle de værker og afhandlinger, der er nævnt i teksten, samt enkelte andre værker af mere generel karakter. De mange byhistoriske fremstillinger er derimod ikke medtaget. Her vil jeg nøjes med at henvise til Ole Degns ovenfor nævnte omtale heraf samt litteraturlisten i »Urbanisering og industrialisering«, hvor forfatter og titel på en lang række af dem kan findes. De fleste af de sidste ca. 60 års byhistorier vil man sikkert kunne finde anmeldt i tidsskriftet Fortid og Nutid.

Befolkningsforhold

Urbaniseringen i de sidste 100-150 år har medført en betydelig vækst i byernes befolkningstal, og det må derfor være væsentligt, uanset hvilken

by eller bytype man beskæftiger sig med at få fastslået *vækstens størrelse og forløb*. Kilde hertil er først og fremmest *folketællingerne*, og som eksempel på, hvad folketællingerne kan bruges til, gengives her befolkningskurver for en række sydjyske byer.

Det forskellige forløb i befolkningsudviklingen i disse byer fremgår tydeligt af kurverne. Det rejser naturligvis straks spørgsmålet om, hvorfor der er disse forskelle. Hvorfor får Fredericia, Kolding og Vejle denne meget kraftige vækst? Hænger Varde og Ribes stagnerende folketal sammen med Esbjergs eksplosive vækst. Hvorfor er der direkte befolkningsstilbagegang i de nordslesvigske byer i sidste halvdel af 1800-årene?

For at besvare sådanne spørgsmål er det nødvendigt med inddragelse af andet kildemateriale af statistisk art. Vi må se på kirkebøgernes tal for fødte og døde. Herved fås den naturlige tilvækst og ved at sammenholde den med folketællingerens tal kan nettotilvækningen beregnes efter følgende mønster:

Nettotilvækningen i X-købing:

Folketal 1880: 4512 ÷ folketal 1875: 3720 = væksten: 792

Fødselsoverskud 1875: 47 + 1876: 52 + 1877: 61 + 1878: 76 + 1879: 82, ialt 318

Nettotilvækningen: 792 ÷ 318 = 474

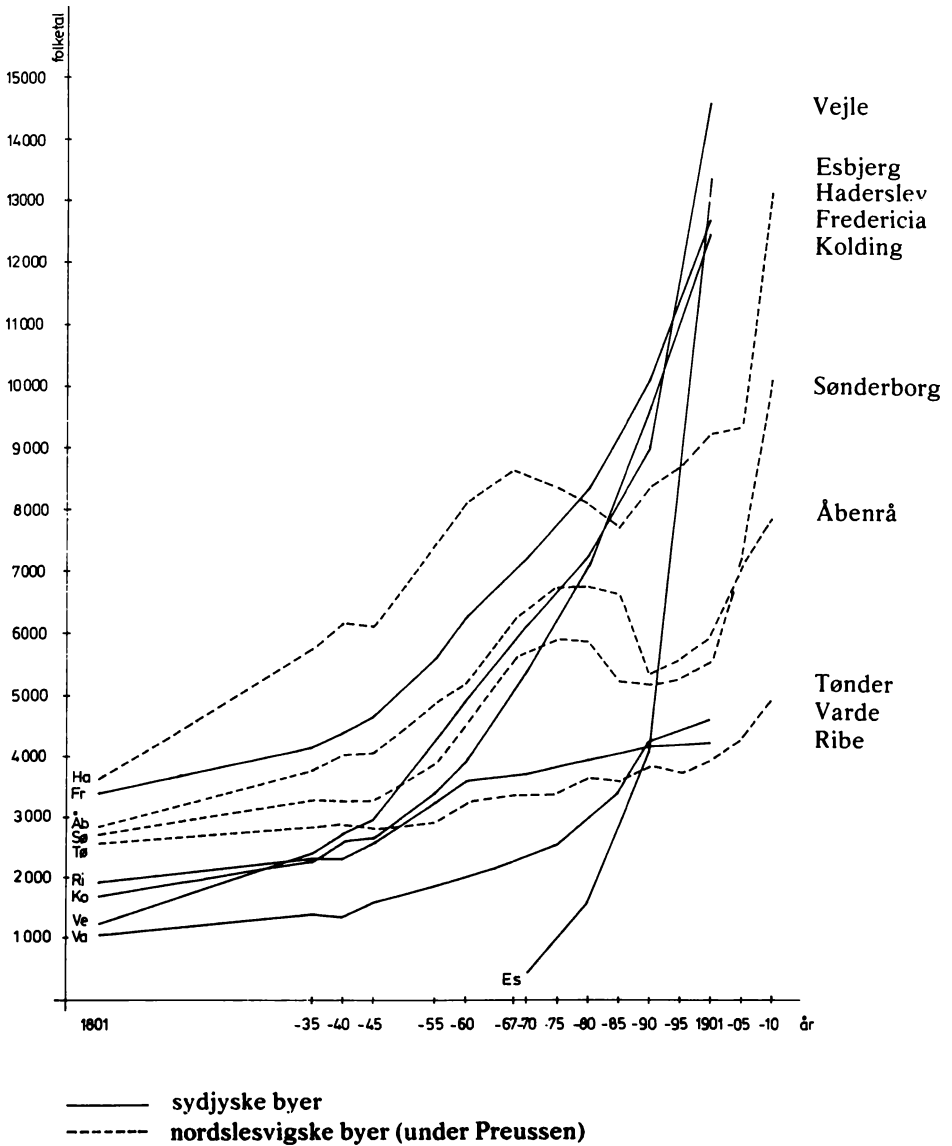
Nettotilvækningen er kun en brøkdel af den faktiske vækst, men ved hjælp af denne simple beregning bliver det muligt at sige noget om, hvorvidt befolkningsudviklingen skyldes stort eller lille fødselsoverskud, kraftig tilvækst eller måske direkte afvækst, hvis f.eks. fødselsoverskuddet overstiger væksten i befolkningstallet, således som det er tilfældet for de nordslesvigske byers vedkommende. Eksakte tal, fortløbende år for år, haves kun for vandringer fra folkeregistrenes oprettelse 1924. For de større byer kan der dog nok findes tal for tiden før 1924.

Ved at sætte det gennemsnitlige fødsels- og dødstal, f.eks. over en femårig periode (Fangel, figur 3, s.34) i relation til folketællingerens tal, kan fødsels- og dødspromille beregnes efter følgende skema:

$$\frac{\text{fødselstal 1.år} + \text{2.år} + \text{3.år} + \text{4.år} + \text{5.år} : 5}{\text{folketallet i 3.år (f.eks. 1875)}} \times 1000 = \text{fødselspromille}$$

Der kan herved siges noget om udviklingen over længere tid, f.eks. om den demografiske transition (3) ligesom det bliver muligt ved inddragelse af andet materiale at sige noget om sundhedstilstanden, epidemier osv. Detailundersøgelser af kirkebøger kan naturligvis også give oplysning om børnedødelighed (4). Befolkningens fordeling efter alder og køn vil for de fleste byers vedkommende kunne belyses ud fra den trykte statistik.

Befolkningskurver for 10 sydjyske og nordslesvigske byer.

Det er klart at det især i de byer, der har en kraftig vækst, må være vigtigt at få belyst, hvorfra de tilvandrede kom. Folketællingen 1845 er den første folketælling der oplyser fødested, men den trykte statistik medtager ikke disse oplysninger (bortset fra tællingen 1850). Dem må man altså selv hente ud fra folketællingernes grundmateriale. Som eksempel på de tal, der fremkommer, tages her Frederikshavn og Haderslev (del af byen) i hhv. 1850 og 1845:

Tabel 1:
Indbyggernes fødested i Frederikshavn 1850 og
Haderslev (kun to kvarterer) 1845.
Procentvis fordeling.

Fødested	Frederiks- havn	Haders- lev	Fødested
Frederikshavn	51,3	56,3	Haderslev
Nørrejylland	26,1	17,8	Haderslev.amt
Nørrejylland byer	10,1	3,9	Øvrige Nordslesvig
København	5,0	1,5	København
Øvrige kongerige	3,7	12,5	Øvrige kongerige
Slesvig	0,9	3,4	Sydslesvig
Holsten og Lauenborg	0,5	2,9	Holsten + tyske lande
Skandinav. + Dansk Vestind.	2,0	0,4	} Sverige og Norge
Øvrige udland	0,3		
		1,3	uidentificerede
Antal ialt	1461	1607	Antal ialt

Kilde:
 Bent Hansen: Frederikshavn i stilstand og fremgang 1818-1968,
 Frederikshavn 1968, tabel 2 side 30. Henrik Fangel: Haderslev
 bys historie 1800-1945, bd.1 Haderslev 1975, tabel 5 side 28.

Lidt over halvdelen af befolkningen de to steder er altså født i byen. Ca. $\frac{1}{4}$ stammer fra landdistrikter og er altså vandret fra land til by. (I Haderslev stammer en stor del af de 12,5% under »øvrige kongerige« fra landdistrikter i det sydlige Jylland nord for Kongeåen). Man må formode at andelen af dem, der er født i landdistrikter, vokser, når vi kommer op i slutningen af 1800-årene på grund af den voksende vandring fra land til by (5)

En undersøgelse af, hvorfra bestemte erhvervsgrupper kom, vil vise ret store forskelle fra erhverv til erhverv. I tyende-gruppen vil en meget stor del stamme fra byens nærmeste opland eller amtet, medens der blandt håndværkersvende vil være en meget større spredning. Også sådanne undersøgelser kan kun foretages på grundlag af det originale folketællingsmateriale.

Folketællingernes grundmateriale er tillige et væsentligt kildemateriale til belysning af familie- og husstandsstrukturer. Det der adskiller tidligere tiders husstande fra vor tids, er først og fremmest det tyende, som indgår i husstandene. Sammenligninger fra folketælling til folketælling kan illustrere, hvorledes det patriarkalske system, som ligger bagved denne husstandsstruktur, efterhånden opløses og afløses af et mere moderne arbejdsgiver- arbejdstager forhold.

Vi kan tidligst iagttage det hos håndværkersvendene. 1800-tallet igennem får en stigende andel af håndværkersvendene egen husstand; i Haderslev havde således i 1803 ca. 10% af håndværkersvendene egen husstand, men i 1860 ca. 30%. Hvad der gælder for håndværkersvendene, gælder også for det »ufaglærte tyende«, dvs. tjenestepigerne og tjenestekarlene, f.eks. gårdskarle og kuske. Omkring 1800 bor de hos deres principal, men i slutningen af 1800-tallet er der i højere grad tale om vaskekoner, daglejere, kuske osv. med egen husstand; de møder på arbejde om morgenen og går hjem om aftenen. Tjenestepigerne, dvs. stuepiger, kokkepiger eller enepiger bliver dog ved med langt op i vort århundrede at bo hos deres principal, men det bliver færre og færre erhvervsgrupper, der har tjenestepiger.

Derimod synes de patriarkalske forhold at holde sig længere inden for handelen, dvs. kommisser finder vi i større udstrækning boende hos købmanden længere op i tiden. Fra Struer kan f.eks. nævnes følgende eksempel så sent som 1912, der illustrerer dette forhold: Hos gartner Jensen, Østergade 10, boede 3 medhjælper, 4 lærlinge, 2 tjenestepiger og 1 tjenestekarl; hos købmand Agger, Østergade 11, 2 kommiss'er og 2 tjenestepiger; hos købmand Th. Jensen, Østergade 14, 3 kommiss'er og 2 tjenestepiger; hos købmand Fr. Schou, Østergade 29, 3 tjenestepiger; hos skomager Nicolajsen, Østergade 4, 1 svend; hos barber Davidsen,

Østergade 4, 1 svend; og hos købmand Henriksen, Østergade 28, 1 kommis, 1 lærling, 1 tjenestepige og 1 tjenestekarl. (6)

Der er dog formodentlig forskelle fra egn til egn og fra by til by, og der skal flere undersøgelser af husstandsstruktur til før vi kan sige noget mere generelt. Tendensen synes dog at være klar. De få undersøgelser, der er foretaget af husstandsstrukturen i byerne, viser iøvrigt, at de fleste husstande var små og for flertallets vedkommende bestod af den traditionelle kernefamilie, således som det fremgår af følgende tabel, hvor ca. halvdelen af husstandene er på 1-4 personer:

Tabel 2:
Husstandenes størrelse i Horsens og Vejle (1769)
samt Haderslev 1801/1835. Procentvis fordeling.

Antal personer	Horsens	Vejle	Haderslev	
	1769	1769	1801	1835
1-2	24	26	20,6	21,5
3-4	30	33	32,1	28,7
5-6	23	27	22,8	24,2
7-8	14	9	14,2	14,8
9 og derover	9	5	10,3	10,8
Antal husstande ialt	521	208	525	1081

Kilde:

Jørgen Elklit i Fortid og Nutid bd.27, 1977-78 s.203 tabel 6

Henrik Fangel: Haderslev bys historie 1800-1945 bd.1,

Haderslev 1975, s.50 tabel 13.

Med hensyn til husstandenes sammensætning, når der ses bort fra tyendet, har det været diskuteret meget, hvor udbredt flergenerationsfamilier eller såkaldte udvidede familier har været. De få undersøgelser der er foretaget i byerne viser imidlertid ganske klart, at sådanne familier ikke er særligt hyppige, og at der altså ikke kan være tale om at industrialiseringen har medført nogen ændring på dette punkt (Elklit, 1977, s.209).

Erhvervsmæssige forhold.

Langt op i 1800-tallet var byerne små servicecentre for en agrar-økonomi og handelen og omsætningen med landbefolkningen var byens væsentligste kendetegn. Industrialiseringsprocessen ændrede dette forhold væsentligt, og det er derfor en vigtig opgave for den byhistoriske forskning at belyse byens økonomiske betydning og funktion og de ændringer, der er sket heri i tidens løb.

Her er folketællingerne igen en væsentlig kilde, idet deres oplysninger om befolkningens erhverv kan belyse ændringerne. Som eksempel på hvad den trykte statistiks tal kan bruges til i denne forbindelse, er her anført Frederikshavn 1834-1906. (Tabel 3)

Af disse tal kan nok læses, at der er sket ret betydelige ændringer, især fra 1860 til 1906, men samtidig bemærkes, at der også er sket ændringer i statistikkens rubriceringer, f.eks. er daglejerne forsvundet i 1906. Det skyldes, at de er henført til de erhverv, hvor de var beskæftigede, i dette tilfælde nok hovedsagelig industri og håndværk. Det bevirker imidlertid, at tallene ikke er direkte sammenlignelige, og benyttelse af den trykte statistiks erhverv rubriceringer vil heller ikke altid være fuldt ud tilfredsstillende. I dette tilfælde, hvor det er ændringerne i befolkningens fordeling efter erhverv, der interesserer, vil det dog være muligt, at komme et skridt videre ved hjælp af den trykte statistik ved at undersøge fordelingen af de i håndværk og industri beskæftigede på forskellige grupper af håndværk. For Haderslevs vedkommende er det gjort for perioden 1803-1860 som det fremgår af tabel 4, men skal vi dybere ned i materialet er det nødvendigt at gå til folketællingernes grundmateriale.

Tallene fra Haderslev viser en klar forskydning fra beklædnings- og tekstilfremstilling (skræddere, vævere, farvere, syersker, osv.) til transportmiddelfremstilling (skibsværfter, vognfabrikker) og metalforarbejdning (bl.a. jernstøberier), dvs. erhverv der er mere industriprægede, og hvor der er tale om mange beskæftigede samt en ret betydelig arbejdsdeling. Også byggefagenes voksende andel af de beskæftigede er steget som et udtryk for byens vækst.

Det vil ofte være ønskeligt at få belyst et enkelt erhvervs forhold på et givet tidspunkt eller over en vis periode, hvor andet kildemateriale end folketællingerne inddrages. Et godt eksempel på en undersøgelse af købmændene er Gregers Hansens afhandling: »Købmændene i Saksø-

Tabel 3:

Befolkningens erhvervsmæssige fordeling i Frederikshavn 1834-1906.
Beskæftigede + forsørgede. Procentvis fordeling.

	1834	1850	1860	1890	1906
Immateriel virksomhed	13,9	13,1	12,2	14	5
Militær	3,8	1,3	1,1	—	—
Landbrug, gartneri	2,6	3,2	3,2	2	2
Fiskeri	} 24,5	26,8	17,8	8	10
Skibsfart				9	} 18
Jernbane, post og telegraf	—	—	—	—	
Transportvæsen					
Handel og omsætning	12,7	16,2	19,1	22	19
Håndværk og industri	31,7	28,2	34,2	30	40
Dagleje	3,6	5,1	5,8	13	—
Renter, pension og kapital	2,2	2,4	3,0	1	3
Offentlig understøttelse	2,8	3,1	1,5	1	2
I fængsel	—	0,3	0,5	0	—
Uangiven virksomhed	2,2	0,3	1,6	—	1
Indbyggertal ialt	1217	1461	1931	4848	7176

Kilde:

Bent Hansen: Frederikshavn i stilstand og fremgang 1818-1968,
Frederikshavn 1968, tabel 3 side 32 og tabel 26 side 151.

Tabel 4: Selvstændige + medhjælperes procentvise fordeling inden for håndværk og industri i Haderslev 1803-60

	1803	1835	1840	1845	1855	1860
Nærings- og nydelsesmiddel	12,5	10,5	10,6	9,9	11,7	10,9
Tekstil og beklædning	45,8	40,1	39,0	33,6	28,6	27,0
Træbearb. og møbelfremst.	15,7	19,2	18,6	18,2	20,0	18,5
Transportmiddelfremst.	0,3	2,5	1,9	2,8	5,1	4,8
Graf.virks., garveri, ler, sten mm.	7,8	3,8	5,1	5,8	4,4	4,8
Metalforarbejdn. + maskinfremst.	12,2	11,3	11,0	11,8	14,8	16,8
Byggeri	5,2	11,1	11,9	12,5	13,8	14,9
Anden fremstill.	0,5	1,5	1,9	5,4	1,6	2,3
Antal ialt	385	847	1014	1092	1352	1342

Kilde:

Henrik Fangel: Haderslev bys historie 1800-1945.
bd.1, Haderslev 1975 tabel 10 side 44.

bing og Maribo i 1700-årene - deres økonomiske og sociale placering«. Kildematerialet hertil er skatteligninger, brandtaksationer, skifter og obligationsprotokoller, ved hjælp af hvilket det klart dokumenteres, hvorledes købmændene i 1700-årene skiller sig ud som den dominerende gruppe. Såvel købmændenes indkomst som formueforhold sammenlignet med andre erhvervsgrupper belyses, ligesom det påvises, hvor beslægtede købmændene indbyrdes er.

Et andet godt eksempel på en tilsvarende undersøgelse er Niels Senius Clausen: »Håndværksmestergruppen i Roskilde ca. 1870 med særligt henblik på dens sociale og økonomiske placering«. Udgangspunktet er folketællingen 1870, dvs. på et tidspunkt, hvor næringsloven fra 1857 havde virket i 8 år og på samme tid som et industrielt opsving begyndte. Maskinerne vandt også indpas inden for håndværket, og der er således på en række punkter tale om en tid med store strukturændringer for håndværket. En række sociale aspekter undersøges, nemlig fagstrukturen, organisationsstrukturen, social status samt mobilitet (både geografisk og social). Anden del af undersøgelsen er en række økonomiske aspekter, nemlig indkomst og formue.

Det er altså en hel række komponenter der analyseres ved inddragelse af kilder som kirkebøger, industritælling, lavsprotokoller, skifteprotokoller, brandtaksationer og skattelister. Herved bliver det muligt at drage en række konklusioner vedr. håndværket. En række fag var på grund af øget konkurrence, bl.a. fra industrien, ved at blive udslettet (f.eks. handskemagere, nålemagere og kobbersmede), mens andre der ikke havde konkurrence fra industrien, bl.a. bygningshåndværkerne, ekspanderede. Der er tillige stor forskel i indkomst fra fag til fag og fra mester til mester, men selv i fag med ringe gennemsnitsindkomst har man haft medhjælp. En række af Niels Senius Clausens tabeller er sammenstillet her (tabel 5) for at vise noget af det grundlag konklusionerne er draget på. Hvorledes tallene er fremkommet samt de forbehold, der tages, fremgår af undersøgelsen.

Niels Senius Clausen kalder selv sin undersøgelse en »modelundersøgelse«, idet den i sin udformning kan bruges til studiet af en hvilken som helst købstads mestergruppe. Det samme gælder Gregers Hansens afhandling om købmændene.

I den byhistoriske forskning vil det ikke kun være enkelte erhvervsgrupper der interesserer, men ofte vil man være interesseret i at undersøge en enkelt virksomhed for at få oplyst, hvordan den var organiseret, hvordan den fungerede, hvem den handlede med, hvordan den udviklede sig osv. I mange tilfælde vil udvælgelsen af en virksomhed dog nok i nogen grad afhænge af, om der eksisterer et tilstrækkeligt kildemateriale til belysning af den pågældende virksomhed.

I de fleste byhistorier vil man nok kunne finde eksempler på, hvordan en enkelt købmand og hans forretning hives frem og bruges som eksempel på hans stand, netop fordi der måske er bevaret en enkelt kopibog, en statusopgørelse eller en hovedbog. Som regel skal man dog nok til specialafhandlinger for at se, hvorledes en sådan detailanalyse kan gennemføres

Tabel 5: Håndværksmestergruppen i Roskilde ca. 1870

	Antal ialt	Heraf ejendomsbesid.	Heraf med lønnet medhj.	Gennemsnitsindtægt kr.	Samlede kendte formuer kr.
Bagere og konditorer	10	5	6	1522	106.652
Slagtere	9	5	3	1367	18.000
Vævere	1				
Skræddere	7	1	6	757	3.000
Skomagere	29	10	11	797	58.507
Handskemagere	1				9.000
Hattemagere	1		1		
Rebslagere	2	1	2		49.740
Bødkere	3		3		3.960
Snedkere	14	8	7	1071	87.883
Sadelmagere	10	3	9	1000	
Drejere	2	1	2		
Bogbindere	4	1	1	1300	22.500
Felberedere og garvere	2	2	2		
Buntmagere	3	1	3		
Smede	13	6	11	942	31.561
Kobbersmede	3	1	1		
Hjul- og karetmagere	4	1	5	900	189
Blikkenslagere	4	2	4	1085	62.070
Nålemagere	1				
Guldsmede	2		1		
Urmagere	5	3	3	1520	
Murere	7	4	5	1443	200
Tømrere	4	2	3	1750	186.048
Malere	13	4	6	779	123.374
Glarimestre	5		1	860	840
Antal ialt	159	61	95		

Kilde:

Niels Senius Clausen: Håndværksmestergruppen i Roskilde ca. 1870. i Erhvervshistorisk Årbog 1970, s.59, 63, 97, 91 og 98.

og med hvilke kilder. I Per Bojes disputats »Danske provinskøbmænds vareomsætning og kapitalforhold 1815-47«, haves en god indføring i problemstilling og kildemateriale, ligesom den kommenterer litteraturen om emnet. Ellen Damgaard har givet et »Udkast til en etnologisk analyse af et købstadssamfund i det 19. århundrede«. Her er det storkøbmanden, dvs. den købmand der baserede sin handelsvirksomhed på handel med bønderne, som gøres til studieobjekt, og afhandlingen tager sit udgangspunkt i et eksempelmateriale, der har hovedvægten på Hobro ca. 1860-80. Herigennem analyseres en hel række faktorer, der påvirkede købmandens situation og betingede de former, som hans økonomi og sociale aktivitet fik. Afhandlingen bliver således en god model for tilsvarende undersøgelser.

Da industrialiseringsprocessen er så central i byernes historie i de sidste ca. 150 år, må analyser af enkelte fabrikker og industriforetagender anses for meget væsentlige i den byhistoriske forskning. Der findes naturligvis et utal af jubilæumsskrifter, som ofte vil rumme vigtigt kildemateriale, men som regel vil det dog være ønskeligt at se tingene i en større sammenhæng. Ofte kan man også stå over for det problem, at virksomheder, der især påkalder sig interesse, forlængst er nedlagte. Typiske i så henseende er jernstøberierne. De skød op overalt i landet i 1840'erne og 1850'erne, og næsten hver eneste købstad fik sit jernstøberi, der enten er forsvundet eller omdannet til f.eks. maskinfabrik. Inden for projektet »Industrialismens boliger og bygninger« har man ikke kun interesseret sig for selve industribygningerne, men også for deres funktion, og i projektets meddelelsesblad er fremkommet flere eksempler på undersøgelser af sådanne industrimiljøer landet rundt. F.eks. kan nævnes en undersøgelse af bl.a. Langes jernstøberi i Svendborg (Per Chr. Andersen og Kaj Habekost: Provinsbyens industrielle miljø. Et katalog over muligheder). Undersøgelsen påpeger, som titlen antyder, netop det typiske, og den er derfor udmærket som model også med hensyn til det kildemateriale, som den bygger på. I samme tidsskrifts årgang 1975 nr.2 s.18-29 omtales en undersøgelse af dampvæveriet A/S Th. Wessel og Vets fabrikker i Landskronagade i København. Den koncentrerer sig hovedsagelig om bygningerne, men er et godt eksempel på, hvordan man derved kan få mange væsentlige ting frem også om virksomhedens funktion.

Socialhistoriske forhold

Inden for de senere år har der i Danmark kunnet spores en voksende interesse for socialhistorie. Udsendelsen af det store syvbindsværk »Dansk socialhistorie«, er nok det klareste udtryk herfor, selv om det foreløbige i de resultater, der her fremlægges, understreges netop fordi socialhistorien

er så ny en disciplin i Danmark. Både i bind 3 og 6 omtales vanskelighederne ved at nå til enighed om socialhistoriens indhold og afgrænsning, men forfatterne i bd.6 (Sv. A. Hansen og Ingrid Henriksen) mener nok at de kan tilslutte sig en formulering af F. Zeuthen fra 1939: »Socialle spørgsmål drejer sig om forholdet mellem klasserne, dvs. mellem grupper af personer, der lever på forskelligt velstandsniveau eller under forskelligt magt og anseelse. Betegnelsen anvendes fortrinsvis over for de dårligere stillede klasser og disses forhold til det øvrige samfund«. (7)

Socialhistoriske problemstillinger er således i høj grad noget der falder ind under den byhistoriske forsknings interessefelt. I Danmark har vi en lang tradition for studiet af landbrugsforhold, og også socialhistoriske aspekter er behandlet i denne forbindelse, først og fremmest af H.H. Fussing og F. Skrubbeltrang. Undersøgelsen af socialhistoriske forhold i byerne er derimod få, og ligger allesammen inden for de sidste år. Det er nok først og fremmest socialtopografiske forhold, som er undersøgt (se nedenfor), men undersøgelser af bestemte sociale grupper eller klasser, deres omfang, levevis, indkomstforhold osv. forekommer dog også. Niels Senius Clausens og Gregers Hansens ovenfor nævnte afhandlinger er gode eksempler på sådanne socialhistoriske undersøgelser.

En klar afgrænsning af bestemte sociale grupper eller lag er noget der volder ret store vanskeligheder. Begreberne overklasse, middelklasse og underklasse benyttes flittigt, men der hersker også indenfor moderne sociologisk forskning ret stor usikkerhed i brugen af disse begreber, og i den nyeste undersøgelse af det danske samfunds lagdeling (Svalastoga 1959) opereres der da også med ialt 9 sociale lag. (8) En deling i besiddende og besiddelsesløse er også forsøgt, men vil nok på flere punkter være for unuanceret.

Der kan opstilles en hel række kriterier for bestemmelsen af social placering, dels objektive kriterier som indkomst, formue, erhverv, uddannelse og boligform, dels subjektive som politisk og økonomisk magt, samt den prestige der er knyttet til det pågældende erhverv.

Om en række af disse kriterier kan der nok gives tilstrækkelige oplysninger, når der er tale om nutidige forhold, men overfører vi vores undersøgelse på et historisk kildemateriale, opstår der betydelige vanskeligheder. En persons erhverv vil vi nok i de fleste tilfælde kende, bl.a. fra folketællingerne, men indkomst og formue vil ofte være ukendt eller må beregnes ud fra skatteansættelsen, ligesom den prestige, der er knyttet til det pågældende erhverv, kan være en anden end i dag (det gælder f.eks. officerer). Det eneste vi har at gå efter, når der er tale om større gruppedannelset, f.eks. en by, er erhvervet, hvortil dog kommer det væsentlige kriterium, som tjenestefolk er. Selvom Niels Senius Clausens

undersøgelse fra Roskilde har vist, at håndværksmestre godt kunne have tjenestefolk, selvom deres indtjening var forholdsvis ringe, må der alligevel siges at være en forskel i social placering mellem den lille håndværker, der arbejder selv, og den der har en svend eller lærling og evt. en tjenestepige. *Tjenestefolk må til stadighed siges at være et udmærket kriterium for social status og placering.*

Jo længere op i tiden vi kommer, jo færre tjenestefolk vil man ifølge folketællingerne finde boende hos købmanden, gæstgiveren eller håndværksmesteren, og det bliver derfor vanskeligere at benytte dette kriterium. Samtidig stilles vi over for nye afgrænsningsproblemer med den voksende funktionærgruppe, inden for hvilken der findes flere forskellige statuslag. Hvor skal f.eks. en lokomotivfører placeres: inden for middelklassen (evt. den lavere) eller underklassen? og hvor skal vi placere ham i forhold til en faglært arbejder, f.eks. en smed eller former på et jernstøberi. (Lokomotivfyrbøderen er måske lettere at placere!).

Det er sådanne afgrænsningsproblemer vi står over for, når vi ønsker at undersøge de sociale lag i byerne eller klassestrukturen i det hele taget. Vagn Dybdahl har i et foredrag, »Socialhistorie i købstæderne«, der er trykt i Fortid og Nutid bd.24, 1971, s.643-58 diskuteret en del af disse problemer og forsøgt at give nogle forslag til, hvilke kriterier der kan opstilles for en socialagdeling. Ole Degn gengiver i Urbanisering og industrialisering s.78-79 den inddeling som tyskeren Wolfgang Köllmann har benyttet for det ældre og det nyere bysamfund. Det er i hvert fald væsentligt at man gør sig problemet klart og gør sig nogle grundige overvejelser, før man går igang med sådanne undersøgelser.

Socialhistoriske undersøgelser, der har en hel dansk by som undersøgelsesobjekt, er som nævnt få, og det er derfor kun muligt at antyde nogle af de muligheder, der ligger i denne betragtningsmåde. Hans Chr. Johansen har i Dansk Socialhistorie bd.4 beskæftiget sig med Middelfart og Odense som eksempler på hhv. en lille og en stor by, som undersøges i 1700-tallet og i 1800-tallet, først og fremmest på grundlag af folketællingslister 1787-1870. Om Middelfart siges det, at de sociale relationer mellem befolkningens enkelte grupper i 1700-tallet næppe har adskilt sig fra forholdene i en stor landsby, og at de sociale forskelle, der trods alt har eksisteret i dette samfund, dels har været baseret på indkomstforskelle, dels på en række andre forhold, bl.a. den sociale status. I Odense var der derimod større og mere klare sociale forskelle, ligesom der også var betydelige forskelle indenfor de enkelte erhverv.

Ca. 100 år senere kan det iagttages, at den sociale lagdeling i Middelfart viser en udvikling hen imod forholdene i 1700-tallets Odense, mens vi i Odense kan iagttage de problemer af social art, der kunne opstå, når en

provinsby skulle gennemgå en hurtig vækst (fra ca. 5.000 indbyggere i 1787 til 17.000 i 1870). Væksten betød en ændring i byens erhvervsfordeling, mens byudvidelserne nok betød, at gader ændrede social status, men ikke ændrede på den klassedeling med højere eller lavere placering i det sociale hierarki, som karakteriserede byen og dens gader i 1700-tallet. Der var da en ret klar koncentration af byens rigeste husholdninger omkring byens hovedgader. Samtidig kunne der konstateres ret typiske fattigkvarterer (H. Chr. Johansen 1979, s.129-45). Lignende undersøgelser af gadernes sociale status og ændringerne heri er foretaget for Haderslevs vedkommende i 1800-tallet. (Fangel s.64-76)

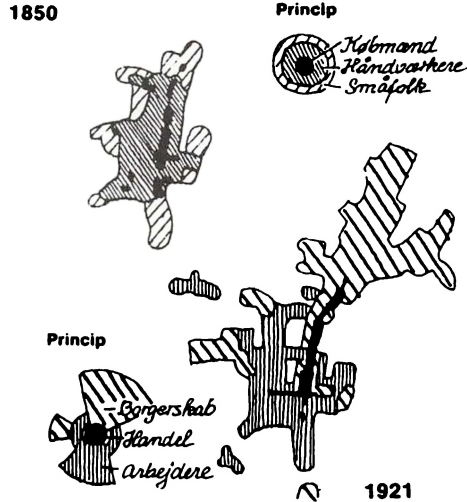
Den mest dybtgående undersøgelse af det aspekt af socialhistorien, der kaldes socialtopografi, er dog Peter Dragsbos »Mennesker og huse i Aabenraa - et etnologisk studie af kvarterudvikling i en nordslesvigsk købstad 1850-1920«. Det der gør denne undersøgelse til noget særligt er, at byen behandles som et miljø eller kulturelement, der »forandrer funktion, form og symbol, værdi og »stil« med den historiske udvikling af produktion og samfundsform«. I den periode, som bogen behandler, slog den industrielt kapitalistiske produktionsform igennem, og denne sociale og økonomiske forandring kan følges i husstandenes udvikling (fra patriarkalske storhushold til kernefamilie og lønarbejde), i forholdet bolig-arbejde (fra enhed til adskillelse) og i byens sociale sammensætning (fra købmænd, håndværkere og småfolk til borgerskab og arbejderklasse). (9)

Denne udvikling medførte, at store kvarterer, der før 1850 havde haft specielle funktioner og særlige sociale kendetegn, i det ydre forblev bevarede, men ændredes til helt andre miljøer: håndværkerkvarter blev til arbejderkvarter, skibsbyggerkvarter til fattigkvarter. Samtidig opstod nye kvarterer med nye miljøelementer: villaer, etagehuse samt en lille gruppe arbejderboliger, alt sammen som rene boligkvarterer. Det betød, at hele byens struktur forandredes fra en socialt koncentrisk by i 1850'erne til en radiær by i 1914. De borgerlige villakvarterer koncentreredes nord for byen og udlejningsejendomme lå som en lille enklave umiddelbart vest for den gamle by, der nu blot blev nogle kvarterer i byen, hvor især arbejderne boede. (jf. figurerne på flg. side).

Dragsbos kildemateriale er 1) det fysiske miljø som det eksisterer idag suppleret med 2) de kommunale byggesager, der giver planer, opførelsetidspunkt osv. samt 3) folketællingerne 1835-1921. Hertil kommer så enkelte arkivalier i byens arkiv såsom industritællinger, skattemålinger og huslejeundersøgelser.

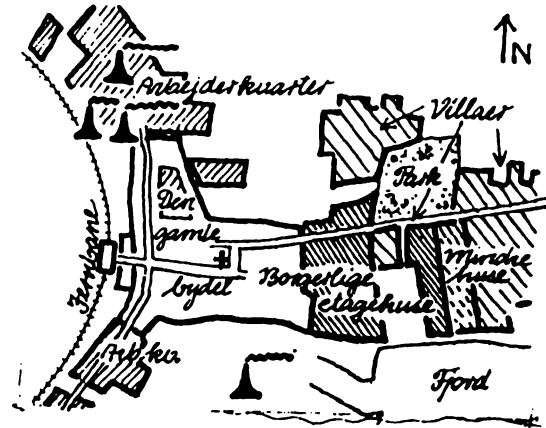
Der er således intet overraskende eller usædvanligt i det kildemateriale der er anvendt. Det er derimod kombinationen af dette kildemateriale

Ændringer i Åbenrås bys struktur ca. 1850-1921

Kilde:
Peter Dragsbo: Mennesker og
huse i Åbenrå, 1978, s.121

Horsens bys struktur ca. 1914

Kilde:
De nye tider, Nationalmuseet
1978, s.13 (Peter Dragsbo)

samt den overordnede synsvinkel, der giver de spændende resultater, som Dragsbo når frem til. Der er næppe tvivl om at de ændringer, som han beskriver, danner et bestemt mønster, som utvivlsomt også vil kunne iagttages i andre byer, selv om tidsmæssige forskydninger og individuelle særpræg sikkert vil gøre sig gældende fra by til by. Derfor er Peter Dragsbos bog måske det vigtigste bidrag til dansk byhistorisk forskning inden for de sidste år.

Dragsbo er inde på, at den sociale segregation, dvs. udskillelsen af bestemte sociale klasser eller lag i bestemte kvarterer, er noget der først hører industrialiseringsperioden til. Andre undersøgelser synes at bekræfte dette. Erik Korr Johansen har i artiklen »Storbyen vokser frem« i Hus og hjem i Århus 1890-1940, (Århus 1977, s.9-29) givet en skildring af Århus' udvidelse og bebyggelse 1860-1940. Af skildringen fremgår, at visse kvarterer kan karakteriseres som hovedsagelig arbejderkvarterer, andre kvarterer som prægede af borgerlige udlejningsejendomme, ligesom villakvarterer, især i forstæderne lader sig klart udskille.

Det er en vigtig opgave for den byhistoriske forskning at studere denne kvarterudvikling i detaljer i byer, der er forskellige af størrelse, beliggenhed og alder. Kun herigennem kan vi nå til klarhed over, om den sociale segregation er noget der hører industrialiseringsprocessen til, eller om det er noget der hænger sammen med størrelsen, således som undersøgelserne af Odense i 1787 kunne antyde. (10.)

Til socialhistoriens område hører også levevilkår i almindelighed, der ofte bestemmes af indkomstforhold, men også af boligforhold (se nedenfor) ernæringsforhold og beklædning. Niels Senius Clausens og Gregers Hansens ovenfor nævnte afhandlinger behandler også indkomst- og formueforhold, og er således gode eksempler på, hvorledes en undersøgelse af sådanne forhold kan gribes an og hvilket kildemateriale der kan benyttes.

Problemet ved undersøgelse af indkomstforhold er det mangelfulde kildegrundlag. Som regel er vi primært henvist til skatteregnskaber og skattelister, idet direkte oplysninger om lønninger og indkomster er spredte og sporadiske. Det er imidlertid kun få skatter, der alene hviler på en indkomstopgørelse, ligesom der rejser sig en række metodiske problemer i de tilfælde, hvor der er tale om en selvangivelse af indkomst. En benyttelse af skattelister er imidlertid mulig, men det kræver et grundigt kendskab til de lokale skatteforhold for at finde frem til netop de skattelister, som er mest anvendelige. Undertiden vil man kunne finde lister over ekstraskatter e.lign., hvor beregningsgrundlaget er et andet end normalt, og netop disse lister kan være anvendelige ved undersøgelser af indkomstforhold. Hans Chr. Johansen nævner i Dansk Socialhistorie bd.4 s.186

indkomst- og formueskatten 1789, indkomstskatten 1810 og de ekstraordinære indkomstskatter, som følge af krigen 1864. For Haderslevs vedkommende er indkomstskatten 1810 benyttet til en analyse af levevilkårene og det konkluderes på grundlag heraf, at ca. $\frac{1}{3}$ af byens indbyggere relativt set må have levet på et eksistensminimum. (Fangel s.100-105) Af større levevilkårsundersøgelser er der kun få. Her skal blot nævnes Poul Thestrup: *The Standard of Living in Copenhagen 1730-1800*, (1971) der også rummer en række metodiske overvejelser. De fleste større undersøgelser af indkomstforhold vedrører københavnske forhold, bl.a. Richard Willerslev: *Københavnske maskinarbejderes løn- og indkomstforhold 1850-1914* (1958), jvf. dog Svend Åge Hansens beregning af indeks for byarbejderes løn for årene 1818-70 i *Økonomisk vækst i Danmark* bd.2, 1974 s.289ff.

Bygeografiske emner.

I nøje sammenhæng med socialtopografien står de bygeografiske emner, der beskæftiger sig med byernes form og struktur, deres opståen og udvikling, geografiske beliggenhed såvel trafikalt som topografisk, byplan og bygningsformer.

De danske byers indre struktur er kun i mindre grad gjort til genstand for detailundersøgelser, men spørgsmålet om f.eks. lokalisering af bolig- og erhvervsbyggeri inden for byens grænser er dog et lige så væsentligt emne for den byhistoriske forskning som selve byernes plan og fysiske udvikling, som er ret velbelyst.

I Urbaniseringsprocessen i Norden bd.3 gives s.221-43 »Træk af byernes indre struktur« i perioden ca. 1840-1920. Her gennemgås bl.a. kvarteropdeling, og industrilokalisering for Københavns vedkommende, mens behandlingen af provinsbyerne tager sit udgangspunkt i nogle få utrykte undersøgelser af disse forhold (Horsens, Århus og Odense). For Odenses vedkommende fremhæves bl.a. havnens og jernbanens betydning som industrilokaliserende faktorer, men det understreges dog, at virksomheder grundlagt før jernbanen alligevel gav industrien en mere spredt lokalisering, således som det kan konstateres i 1911. I mange byhistorier indtager det ydre forløb omkring jernbaners anlæggelse og havneudvidelser og -udbygninger ofte en betydelig plads, men det er vigtigt at understrege, at disse væsentlige elementer i udviklingen af trafiksystemet i langt højere grad bør indgå i undersøgelser af byens indre struktur og af industrilokalisering, end det hidtil har været tilfældet.

Jernbanen må naturligvis spille en betydelig rolle ved studiet af stationsbyer. Der findes enkelte undersøgelser af den indre struktur og opbygning af stationsbyer. Poul Balle Petersen tager i afsnittet »De nye

byer« i Det forsømte Århundrede (Arv og Eje 1976) s.69-92 fat på spørgsmålet, om hvorvidt stationsbyerne først og fremmest skylder deres vækst jernbaneforbindelsen. Han når frem til den konklusion, at »den almene befolkningstilvækst i sidste halvdel af forrige århundrede kombineret med landbefolkningens voksende økonomiske evne og heraf følgende behov for handels- og håndværksmæssig lokalbetjening må fremhæves som jævnbyrdige årsager« (s.76). J.A. Tork er i sin artikel »Fynske stationsbyer« i Fynske årbøger bd.4 s.138-88 inde på det samme, men behandler iøvrigt stationsbyernes befolkningsudvikling, aldersfordeling, erhvervstruktur, byggeskik og byplan. Enkelte stationsbyer er naturligvis behandlet i disse to undersøgelser, bl.a. Ejby, Ringe, Tommerup og Ullerslev på Fyn, Børkop og Vejen i Jylland og Haslev og Tølløse på Sjælland.

Et godt eksempel på en detailundersøgelse af en enkelt stationsbys udvikling er Viggo Hansens artikel om Grindsted »Fra hedesamfund til industrisamfund« i Bygd 3.årg., 1972 nr.3, hvor såvel befolkningsudviklingen som byens plan og erhvervenes lokalisering behandles.

Det er klart, at kort må spille en stor rolle ved behandlingen af bygeografiske forhold, men inden for den byhistoriske forskning har en bevidst udnyttelse af de muligheder, der ligger i brugen af kort, været ret sjælden, med mindre da forfatteren har været geograf. Man vil naturligvis nok finde ældre bykort benyttet i byhistorierne, men i højere grad som illustration.

På grundlag af en række af ældre kort kan der udarbejdes et enkelt kort, der viser, hvorledes byen er vokset med gade efter gade, kvarter efter kvarter. Det kan vises med forskellige skraveringer eller måske farver. I den enkelte gade eller kvarter kan med forskellige signaturer vises bebyggelsens art på et givet tidspunkt, nybyggerier, fabrikkers beliggenhed osv.

Med rudenet, dvs. et net af ens kvadrater, der lægges ned over et bykort, kan i en anskuelig form vises forekomsten af forskellige erhverv, befolkningsgrupper, bebyggelsesformer osv. inden for byområdet. Det er en metode, der nok er meget tidkrævende, men den giver gode muligheder for at klarlægge komplicerede forhold. Et godt eksempel er Ole Hyltofts benyttelse af rudenet i afsnittet om den københavnske industris lokalisering i Urbaniseringsprocessen i Norden bd.3 s.230-33. Tre rudenet over arbejdsstyrkens fordeling i Københavnsområdets industri 1855, 1873 og 1916 viser klarere end mange ord, hvorledes industriens lokalisering ændres radikalt. Rudenettene giver naturligvis ikke i sig selv nogen forklaring på denne proces. Her må detailundersøgelser til, og om disse siger Ole Hyltoft s.232, at de for tiden 1873 til 1888 viser, »at den ændrede

lokalisering helt overvejende fremkom som et resultat af virksomhedsflytninger, ofte i den form, at den egentlige produktion flyttede ud i byens udkant, mens de gamle produktionslokaler i den indre by omdannedes til lager og salgslokaler. Industrien bidrog således selv til at byens centrum gradvis omformedes til et serviceområde«.

Studiet af forskellige bygningsformer hører også til de byhistoriske forskningsområder. Offentlige bygninger, især rådhus, vil man meget ofte finde grundigt behandlet i byhistorier, mens de forskellige perioders erhvervs- og boligformer kun i ringe grad er behandlet. Enkelte afhandlinger inden for de senere år har dog beskæftiget sig ret indgående med bestemte boligformer. Især villaen, hvis betydning for byens fysiske udvikling i de sidste 100 år, er så afgørende, er blevet gjort til genstand for undersøgelser. Peter Dragsbo gør i sin ovennævnte bog *Mennesker og huse i Aabenraa* s.85-95 rede for villabebyggelsens udvikling i Åbenrå ca. 1875-1914. Forbindelsen mellem landstedstradition og villabebyggelse påvises, dvs. tendensen til at placere villaer der, hvor der tidligere havde været tradition for at placere landsteder. Det samme fænomen kan konstateres i Århus, hvor villabyggeriet ca. 1860-1914 behandles i *Hus og Hjem i Århus* s.43-63.

Villaen således som den udformes i slutningen af 1800-tallet, afspejler på mange måder borgerskabets levevis og idealer. Den type villa vi træffer i denne periode, kaldes af Dragsbo for den repræsentative villa, fordi den i sin plan viser en klar adskillelse af de rum, der hører til privatsfæren, bl.a. soveværelser og børneværelser, og de værelser, der hører til familiens udadvendte aktiviteter, de repræsentative rum, som f.eks. herreværelse, salon og spisestue. Den samme klare adskillelse kan træffes i lejligheder i ejendomme opført inde i byen i denne periode. Nationalmuseets klunkehjem er et meget klart eksempel herpå, men den samme plan som her, vil nok kunne iagttages i de fleste provinsbyer og større stationsbyer. Et eksempel på en detailundersøgelse af et sådant boligmiljø og det liv der udfoldede sig her er Poul Moustgaard og Ellen Damgårds »Et hjem - en familie« (Kbh. 1970), der skildrer et apotekerkjem i København ca.1890.

Det er klart, at det ikke kun er overklassens eller den højere middelklassens boliger der interesserer i denne sammenhæng. Også arbejderboliger må med i billedet. Richard Willerslevs bog »Sådan levede vi« (Kbh. 1979) giver en skildring af arbejderens boligforhold i København omkring 1880. Det er hovedsagelig de faglærte arbejdere, der boede i udlejningsejendomme, som her er behandlet, og tilsvarende undersøgelser kan foretages for mange provinsbyers vedkommende ved at sammenholde folke- og boligtællingernes oplysninger om arbejderfamilier med de kommunale bygningsarkivers planer af de pågældende ejendomme. Willerslev udela-

der boligernes møblering, men det er naturligvis et meget væsentligt aspekt at få med, selv om kildematerialet hertil sikkert vil være noget sparsomt.

I mange byer er endnu bevaret arbejderboliger, der er opført som socialt boligbyggeri, og der findes allerede en del undersøgelser af sådanne kvarterer. I tidsskriftet »Fabrik og bolig« er fremkommet enkelte undersøgelser heraf (»Arbejderboligerne på Jagtvej« i 1979,1 s.14-25 og »Rørdal arbejderboliger«, i 1980,1 s.4-24; i 1979,1 omtales endvidere forskellige igangværende undersøgelser af arbejderboliger).

Det er vigtigt for den byhistoriske forskning at få klarlagt de forskellige boligformers forekomst og udformning i de enkelte byer. Ofte vil der sikkert være forskel på, hvornår de enkelte boligformer, f.eks. villaen, har vundet indpas, ligesom der kan være lokale traditioner for den ydre udformning og for plandisposition. Samtidig kan disse undersøgelser i højere grad sige noget om de forskellige befolkningsgruppers levevilkår, som er et så væsentligt emne for de socialhistoriske undersøgelser, der er omtalt ovenfor. Der er således også et væsentligt socialhistorisk element i studiet af boligformer.

Andre emner.

I det foregående er gennemgået en række emner, der især har været behandlet indenfor de senere års byhistoriske forskning. Men det er klart, at også de emner, som den mere traditionelle byhistoriske forskning har beskæftiget sig med, hører til byhistoriens emner.

De politiske forhold, partidannelser og stemmeafgivning såvel ved rigsdagsvalg som ved byrådsvalg må naturligvis ses i sammenhæng med urbaniseringsprocessen siden midten af forrige århundrede. Dette er da også gjort i mange byhistorier, men ofte er interessen mere koncentreret om de valgte personer end om vælgerne. Der er foretaget nogle generelle undersøgelser dels af den politiske mobilisering, og her har især socialdemokratiet påkaldt sig interesse, dels af stemmeafgivningen i forhold til erhverv, som der er gode muligheder for at studere, sålænge stemmeafgivningen ikke er hemmelig. Vagn Dybdahl har i sin disputats »Partier og erhverv« (Århus 1969) analyseret stemmelister fra folketingsvalgene i Århus i 1880'erne og i 1895 og vist hvad disse lister kan bruges til. Niels Thomsen giver i Urbaniseringsprocessen i Norden bd.3 s.143-77 en foreløbig analyse af »Urbaniseringen og den politiske adfærd«. Denne afhandling peger på en række problemstillinger og anviser analysemetoder, som også vil kunne anvendes ved behandlingen af disse forhold i en enkelt by.

Embedsmænd og administrationen af byen er et emne, som man som regel vil finde særdeles grundigt behandlet for de fleste byers vedkom-

mende. Der vil være en lang række personalhistoriske oplysninger om embedsmænd og deres familieforhold, om de forskellige embeders indtægter osv. Det samme gælder kirke og skole, hvor præster og lærere samt deres indtægter ofte er meget grundigt belyst. Fattigvæsenets organisering samt indtægter og udgifter er også et velkendt emne fra mange byhistorier.

At disse emner - og flere kunne nævnes - ofte spiller så stor en rolle, hænger utvivlsomt sammen med, at kildematerialet hertil er så let tilgængeligt. Byens arkiv og offentlige institutioners arkiver i det hele taget, f.eks. kirkens, skolens og fattigvæsenets arkiver, er naturligvis vigtige kilder til byens historie, men disse arkiver dækker kun sider af byens liv og lader mange aspekter uomtalte. De fattiges levevilkår kan nok i nogen grad belyses ud fra fattigvæsenets arkiv, men vil man virkelig de fattige på nært hold, må man også vide noget om deres boligforhold, hvor de boede i byen, de fattiges husstandssammensætning osv. og det giver fattigvæsenets arkiv ikke altid fyldestgørende oplysninger om. Hertil kommer så spørgsmålet om repræsentativitet. Giver fattigvæsenets arkiv os kendskab til alle fattige i byen? Er det alle fattige der får fattig-understøttelse?

De kilder man finder flest af i disse offentlige institutioners arkiver er skrivelser fra en myndighed til en anden myndighed eller fra en person til en anden person eller til en offentlig myndighed. Sådanne skrivelser gør det muligt forholdsvis let at give en skildring af en enkelt persons forhold eller af en enkelt sags forløb, og det er nok også en del af forklaringen på, at vi finder dette kildemateriale så stærkt benyttet i mange byhistoriske undersøgelser. Derimod kræver det kildemateriale, der må benyttes for at foretage de undersøgelser, som er omtalt i det foregående, en meget mere nøjsommelig bearbejdelse selv ved anvendelse af moderne EDB-teknik. Det er nemlig i meget vid udstrækning kildemateriale af kvantitativ karakter, især folketællinger, men også andre tællinger såsom bolig- og industritællinger, samt skattelister og brandtaksationer, der rummer uendelig mange enkeltdata af ensartet karakter.

De undersøgelser, der er foretaget på grundlag af denne kildegruppe, viser imidlertid, at vi bliver istand til at sige meget mere om meget større og mange flere af byernes indbyggere og befolkningsgrupper, når vi benytter disse kilder, end når vi udelukkende bygger på de traditionelle kilder. Og byernes erhvervs- og befolkningsstruktur og ændringerne heri er det umuligt at belyse uden brug af disse kvantitative kildegrupper.

Men det er klart, at de kvantitative kilder ikke kan stå alene. De må suppleres med andet kildemateriale for at skildringen kan få liv og sjæl. Enkeltsager fra byens arkiv kan illustrere talmæssige forhold, generelle

træk i byens struktur kan konkretiseres med et enkelt eksempel osv. Den dagliglivsdokumentation og det erindringsmateriale, som er omtalt i andre af denne bogs artikler, er naturligvis også noget, der må inddrages i den byhistoriske forskning og bidrage til at give skildringen det liv, som måske kan være svært at få frem af de kvantitative data alene.

Men det må være helt klart, at der ikke idag kan drives kvalificeret byhistorisk forskning uden brug af kvantitativt kildemateriale. De oplysninger, der kan hentes herudaf, må være det grundlag enhver seriøs byhistorisk skildring bygger på, det være sig den mindre afhandling, der koncentrerer sig om et enkelt aspekt, eller den store altomfattende skildring, der forsøger at skildre byens historie som sådan i hele dens brogede mangfoldighed.

Slutning.

En by er på mange måder en stærkt kompliceret organisme og den sammenhæng der er mellem byens forskellige komponenter kan let forsvinde i »broget mangfoldighed«. At få sammenhængen frem er måske det allermost vanskelige for den der driver byhistorisk forskning. Det vil næppe volde de store vanskeligheder, når vi holder os til det rent deskriptive, f.eks. af tilstanden i byen på et givet tidspunkt, hvor der gives et tværsnit af byens befolknings- og erhvervsmæssige struktur og de enkelte befolkningsgruppers forhold til hinanden, økonomisk, socialt, politisk og kulturelt. Vanskelighederne opstår, når en sådan synkron skildring skal knyttes sammen med en diakron skildring, dvs. når ændringerne eller »udviklingen« skal behandles. Hertil kommer så, at det rent deskriptive og analyserende ikke er tilstrækkeligt. Det er også nødvendigt at forklare, hvorfor udviklingen forløber, som den gør, hvorfor der sker de og de ændringer. Kun herigennem kommer sammenhængen frem, og kun herigennem forstår vi, hvorfor byen ser ud som den gør, hvorfor den har den erhvervs- og befolkningsmæssige struktur som den har osv. En viden om de kræfter der har formet og omformet byen er tillige nødvendig for at kunne påvirke den videre udvikling.

I skildringen af en bys historie må der derfor være en *vekselvirkning mellem det beskrivende, det analyserende og det forklarende*. Herved kan skabes en helhed, som bæres af den grundopfattelse, at *en by er en struktur skabt af fysiske, tekniske og organisatoriske forhold, som giver den en bestemt karakter på et givet tidspunkt, og således at det enkelte menneske eller de enkelte grupper af mennesker og deres vilkår må skildres og forstås ud fra denne struktur og de ændringer, der er sket heri, især inden for de sidste 150 år.*

Lad mig derfor slutte med et citat fra Ole Degns forskningsoversigt: »Urbanisering og industrialisering« s.11-12: »Med anvendelse af det righoldige kildemateriale og den allerede eksisterende litteratur og med baggrund i teorier og metoder som de her behandlede, er det muligt på mange måder at arbejde med undersøgelser og skildringer af industrialiserings- og urbaniseringsprocessen i Danmark. Sådanne undersøgelser savnes på mange områder, når det gælder industrivirksomhederne, deres omfang, udvikling, placering, finansiering, arbejdsantal, arbejdskraftrekruttering, arbejdsforholdene; når det gælder boligerne, deres placering i byerne, deres størrelse, opførelsesperiode, finansiering, indretning, beboere; og når det gælder det sociale miljø, som formedes af fabrikkerne og boligerne, byen og dens struktur, befolkningsforholdene, familiestørrelsen og levevilkårene. Der er tale om et stort felt, forudsætningerne for det på mange punkter så omdiskuterede industrisamfund, vi i dag lever i«.

Forsknings- og kildeoversigter.

Af oversigter over den byhistoriske forskning findes der på dansk faktisk kun et værk, *Ole Degns* flere gange omtalte »*Urbanisering og industrialisering*«, udgivet i 1978 under forskningsprojektet *Industrialismens boliger og bygninger*. Bogen dækker som titlen viser kun en periode og et bestemt aspekt af byernes historie. Den har fire hovedafsnit: 1) »Byforskning og byhistoriske aspekter«, der bl.a. redegør for forsknings-traditionerne i USA, England, Frankrig, Tyskland og Danmark, 2) »Økonomiske og økonomisk-historiske faktorer«, bl.a. med omtale af modeller for industrialiseringsprocessen og den økonomiske udvikling og deres anvendelighed i forbindelse med byhistoriske problemstillinger, 3) »Sociologiske og socialhistoriske aspekter« og 4) »Bygeografiske aspekter«. Ole Degns oversigt er især værdifuld fordi den gennemgår en lang række udenlandske værker og deres teorier og metoder, herunder forskellige »skoler«, bl.a. Chicago-skolen og Annales-skolen. Generelt må det nok siges, at den udenlandske byhistoriske forskning står på et noget højere stade end det danske, i hvert fald et højere teoretisk stade, og der kan derfor hentes megen inspiration til dansk byhistorisk forskning via Ole Degns værk.

Industrialismens boliger og bygninger har også udsendt en kilde- og litteraturoversigt: *Per Boje: Det industrielle miljø 1840-1940*. Den redegør i tre afsnit for kilder og litteratur om produktionsmiljøet, boligmiljøet og det sociale miljø og har et indledende afsnit om generelle hjælpemidler. Det er en særdeles nyttig bog og om mange af de emner, der er

omtalt ovenfor, vil man her kunne finde yderligere kilde- og litteraturhenvisninger. Det samme gælder *Gunnar Viby Mogensen m.fl.: Socialhistorie. Kilder og studieområder vedrørende dansk socialhistorie efter 1890*, der ikke alene har en række oversigter over kilder og gennemgang af eksisterende litteratur vedrørende indkomstfordeling, formuefordeling, forbrugsforhold, boligforhold, sundhedsforhold og politiske og kulturelle forhold, men også en lang række metodiske overvejelser angående de forskellige kildegrupperes anvendelighed. I et indledende kapitel omtales kort kilder til den socialhistoriske udvikling før 1890 og i kap.4 gennemgås »Studiets teori og metode«.

En udmærket introduktion til sociologien og dens hovedområder er *Social struktur, red. af Erik Manniche*. Den har tillige et vist historisk perspektiv, især i afsnittet om familien (s.99-144). I forbindelse med studiet af familien, skal også nævnes *Tine Vammen: Familiehistorisk forskning: En introduktion*, der dels giver en forskningsoversigt, dels en række definitioner på familiehistoriens emner, bl.a. familiens og husstandens struktur og studiet af børn og unge samt eksempler på undersøgelser heraf.

En af de væsentligste kilder for byhistorien er folketællingerne, som dog ikke er omtalt i Per Bojes oversigt. I *Fortid og Nutid bd.3, 1921*, s.137-48 findes en kort oversigt af *E. Marquard*: Folketællingerne og deres benyttelse. Her gøres der rede for de oplysninger som folketællingerne bringer, og der gives en oversigt over de huller, der er i overleveringen af de originale folketællingslister. Denne liste er dog nok forældet i dag, idet der rundt omkring i de lokale arkiver findes bevaret originale folketællingslister, som delvis fylder de huller, der er i Rigsarkivets rækker af lister. Den mest grundige oversigt over de ældre folketællinger er *Ingwer Ernst Momsen: Die allgemeinen Volkszählungen in Schleswig-Holstein in dänischer Zeit (1769-1860)*. Den redegør for fremgangsmåden ved hver enkelt tælling, hvorledes tællingernes resultater er udnyttet og offentliggjort af samtiden samt tællingernes kildeværdi. Ikke mindst det sidste er væsentligt. Momsens bog inddrager naturligvis også de samtidige folketællinger i selve kongeriget Danmark, og derfor er hans værk også af stor værdi for benyttelse af de kongerigske folketællinger.

Fra 1935 og fremefter er hovedresultaterne fra hver enkelt folketælling blevet offentliggjort i Statisk Tabelværk, og det er klart, at denne trykte statistik er lettere tilgængelig end de originale folketællingslister, som imidlertid er det materiale, man må benytte ved detailstudier, bl.a. af familie- og husstandsstruktur. Der kan imidlertid være forskel på den trykte statistiks optællingsprincipper, erhvervsgrupperinger osv. fra

tælling til tælling. Momsen er inde herpå i sin bog, og for folketællingerne fra 1901 og fremefter er der i bogen *Samfundsanalyse og erhvervsstruktur*, givet en række praktiske anvisninger på, hvorledes man kan gøre de trykte folketællingers erhvervsangivelser sammenlignelige fra tælling til tælling ved at foretage omgrupperinger. Bogen peger også på »Nogle muligheder for anvendelse af folketællingernes erhvervs- og stillingsoplysninger« (s.18-38).

Der findes enkelte detailundersøgelser af hvad folketællingernes grundmateriale kan bruges til *Jørgen Elklit* har i *Folketællingen 1845*, gennemgået de metodiske problemer ved databehandling af et folketællingsmateriale, men bogen bringer endvidere en lang række anvisninger på, hvad det er for undersøgelser, man kan bruge folketællingernes oplysninger til. Det er især husstandsstrukturen *Elklit* har beskæftiget sig med, og en del af hans resultater er udgivet i artiklen *Husstandsstruktur i Danmark 1769-ca.1890*, der også inddrager byerne og rummer henvisninger til den vigtigste nyere litteratur. Det meste af den danske litteratur vedrører dog landbefolkningen.

Noter:

- (1) Ole Degn: *Urbanisering og Industrialisering*, Kbh.1978 s.13, jfr. *Urbaniseringsprocessen i Norden* bd.3, 1977, s.9-12 og 180-81.
- (2) Jfr. oversigten over købstadsbeskrivelser m.m. i Per Bojes: *Danske provinskøbmænds vareomsætning og kapitalforhold 1815-47*, Århus 1977, note 37 s.375.
- (3) Poul Chr. Matthiessen: *Befolkningens vækst. Årsager og konsekvenser*. Berlingske leksikonbibliotek 1965 giver en udmærket introduktion til demografiens kilder, metoder og begreber.
- (4) Hans Chr. Johansen behandler i *Fortid og Nutid* bd.26, 1975 s.68-85 (*Historisk demografi - Metoder til studiet af dagliglivet hos ældre tiders befolkning*) bl.a. brugen af kirkebøger ved demografiske studier.
- (5) Jfr. *Urbaniseringsprocessen i Norden* bd.3 s.241, hvor det nævnes, at beboerne i nybyggede kvarterer i Horsens i højere grad end i ældre byggeri var født på landet.
- (6) Gunnar Sandfeld: *Nye tider. Struer bliver købstad*, 1957 s.163.

- (7) Dansk socialhistorie bd.6 s.9-12, jfr. bd.3 (E. Ladewig Petersen) s.13-29.
- (8) Kaare Svalastoga: Prestige, Class and Mobility, Kbh. og New York 1959, jfr. omtalen heraf og problemerne ved social stratifikation i Social struktur, red. af Erik Manniche, 3.udg. 1975 s.25-34.
- (9) Peter Dragsbo i Folk og forskning nr.4 1978 s.38, hvor han præsenterer sin bog og dens synsmåde.
- (10) I denne forbindelse bør det svenske værk »Svensk stad«, red. af Gregor Paulsen, nævnes. Her skildres med eksempler hentet fra hele landet de svenske provinsbyers forandring fra agrare købstæder via handelskapitalismens byer til industrialismens byer; ændringer i byens plan, byens bygninger og byens boliger samt i dagliglivet er beskrevet. Væsentligt er, at byen er behandlet som en helhed, som et miljø. Det bringer enhed og sammenhæng ind i bogen, som rummer en vældig stofmængde og som er fyldt med inspiration også for den der beskæftiger sig med danske forhold.

Litteraturliste:

- Andersen, Per Chr. og Habekost, Kaj: Provinsbyens industrielle miljø. Svendborg 1911. Industrialismens bygninger og boliger nr.1, s.3-4.
- Boje, Per: Danske provinskøbmænds vareomsætning og kapitalforhold 1815-47, Odense 1977.
- Boje, Per: Det industrielle miljø 1840-1940, Kbh.1976.
- Clausen, Niels Senius: Håndværkermesterguppen i Roskilde ca. 1870 med særligt henblik på deres sociale- og økonomiske placering, Erhvervshistorisk Årbog 1970, 3.59-118.
- Damgård, Ellen: Udkast til en etnologisk analyse af købstadssamfundet i det 19.årh., Folk og Kultur, 1972 s.25-50.
- Degn, Ole: Urbanisering og industrialisering, Kbh.1978.
- Dragsbo, Peter: Mennesker og huse i Åbenrå - et etnologisk studie af kvarterudvikling i en nordslesvigsk købstad 1850-1920, Esbjerg 1978.
- Dybdahl, Vagn: Partier og erhverv. Studier i partiorganisation og byerhvervenes politiske aktivitet ca.1880-ca.191 , bd.1-2, Århus 1969.
- Dybdahl, Vagn: Socialhistorie i købstæderne, Fortid og Nutid bd.24, 1971, s.643-58.
- Elklit, Jørgen: Folketællingen 1845, Århus 1969.

- Elklit, Jørgen: Husstandsstruktur i Danmark 1769-ca.1890, Fortid og Nutid bd.27, 1977 s.194-210.
- Fabrik og bolig. Det industrielle miljø i Danmark. Nationalmuseet 1979ff.
- Fangel, Henrik: Haderslev by's historie 1800-1945, bd.1, Haderslev 1975. forsømte århundrede, Det, Arv og eje 1976.
- Hansen, Bent: Frederikshavn i stilstand og fremgang 1818-1968, Frederikshavn 1968.
- Hansen, Gregers: Købmændene i Saxkøbing og Maribo i 1700-årene - deres økonomiske og sociale placering, Fortid og Nutid bd.25 s.20-62
- Hansen, Sv.Aage og Henriksen, Inge: Sociale brydninger, dansk social-historie bd.6, Viborg 1980.
- Hansen, Sv.Aage: Økonomisk vækst i Danmark, bd.1-2, Kbh.1974-76.
- Hansen, Viggo: Fra hedesamfund til industrisamfund, Bygd 3.årg. 1972 nr.3.
- Hus og hjem i Århus 1890-1940, Århus 1977.
- Industrialismens boliger og bygninger. Det industrielle miljø i 1840-1940, 1975-78.
- Johansen, Hans Chr.: En samfundsorganisation i opbrud, dansk social-historie bd.4, Viborg 1979.
- Johansen, Hans Chr.: Historisk demografi. - Metoder til studiet af daglig-livet hos ældre tiders befolkning, Fortid og Nutid bd.26, 1975.
- Lorentzen, Vilhelm: Vore byer bd.1-5, Kbh.1922-58.
- Manniche, Erik (red.): Socialstruktur, 3.udg. 1975.
- Marquard, E.: Folketællingerne og deres benyttelse, Fortid og Nutid bd.30 1921, s.137-48.
- Matthiessen, Hugo: Middelalderlige byer. Beliggenhed og baggrund. Kbh.1927.
- Matthiessen, Hugo: Torv og hærstræde. Studier i Danmarks byer, Kbh.1922.
- Matthiessen, Poul Chr.: Befolkningens vækst. Årsager og konsekvenser, 1965.
- Millech, Knud: Danske arkitekturstrømninger 1850-1950, Kbh.1951.
- Mogensen, Gunnar Viby: Socialhistorie. Kilder og studieområder vedrørende dansk socialhistorie efter 1890, Kbh.1975.
- Momsen, Ernst: Die allgemeinen Völkzählungen in Schleswig-Holstein in dänischer zeit. (1769-1860), Neumünster 1974.
- Momsen, Ernst: Samfundsanalyse og erhvervsstruktur, 1974.

- Moustgaard, Poul og Damgaard, Ellen: Et hjem - en familie, Kbh.1970.
nye tider, De: Hvordan industrialiseringen forandrede vor dagligdag,
Nationalmuseet 1978.
- Paulsen, Gregor: Svensk stad, Lund 1973 (reprotryk af førsteudgaven
fra 1950).
- Sandfeld, Gunnar: Nye tider. Struer bliver købstad, 1957.
- Svalastoga, Kaare: Prestige, Class and Mobility, Kbh. og New York 1959.
- Tork, J.A.: Fynske stationsbyer, Fynske årbøger bd.4 s.138-88.
- Thestrup, Poul: The standard of living in Copenhagen 1730-1800, 1971.
- Urbaniseringsprocessen i Norden, bd.1-3, Rapport fra det 17.nordiske
historikermøde i Trondheim 1977, Grethe Authen Blom (red.).
- Villadsen, Villads og Hartmann, Sys: Byens huse. Byens plan, Danmarks
arkitektur bd.3, Viborg 1979.
- Willerslev, Richard: Københavnske maskinarbejders løn- og
indkomstforhold 1850-1914, 1958.
- Willerslev, Richard: »Sådan levede vi«, Kbh.1979.

Budskab og fællesskab

Nogle synspunkter på forskningen omkring folkelige bevægelser på lokalt plan.

Margaretha Balle-Petersen.

Margaretha Balle-Petersen f. 1943, fil. kand., forskningsrådsstipendiat og ekstern lektor ved Institut for europæisk folkelivsforskning, Københavns Universitet. Konsulent for de lokalhistoriske arkiver på Fyn under »foreningskampagnen« i 1977-1978. Medlem af Kulturministeriets forsamlingshusudvalg 1977-1979. Har publiceret artikler om foreningsliv, forsamlingshuse og religiøse vækkelsesmiljøer. Arbejder p.t. med at afslutte en undersøgelse om forsamlingshusenes tilblivelse og funktion i lokalsamfundet.

De folkelige bevægelser.

Folkelige bevægelser er et emne, som har fået ny aktualitet i de senere år. Det har mange forskellige årsager: Debatten om lokalsamfund og livsformer. Interessen for det lokale initiativ i forhold til den centraldirigerede planlægning. Tendenserne til at søge bagud for at finde rod og mening i tilværelsen, som er kommet til udtryk i den meget kraftigt voksende interesse

for lokalhistorisk arbejde. Men det er ikke mindst den aktuelle debat om græsrodsbevægelserne, »de nye folkelige bevægelser«, der har bidraget til at øge interessen for »de gamle folkelige bevægelser«, der har rod i forrige århundredes samfunds og kulturudvikling. Man vil gerne sammenligne. Hvad har de fælles? Hvad adskiller dem fra hinanden? Hvad er i det hele taget folkelige bevægelser?

Det har vist sig, at folkelige bevægelser er et begreb, som er vanskeligt at indkredse og som man må endevende og forholde sig til, hvis det skal være brugbart både i forskning og i aktuel debat.

Fænomenet folkelige bevægelser har to sider: den idémæssige og den organisatoriske. Budskabet og fællesskabet omkring det. Budskabet rummer en opfordring, et sæt værdier, som forsøges realiseret indenfor rammerne af et fællesskab.

Dette fællesskab er stort - for foruden den ideologiske dimension hører den brede folkelige tilslutning til de mest fremtrædende kendetegn. Tilslutningen er bred både i social og geografisk forstand. Det er »almindelige mennesker«, der slutter op omkring bevægelserne. Men også almindelige mennesker hører til i forskellige sociale lag. Det er karakteristisk, at de folkelige bevægelser samler folk på tværs af den sociale lagdelig. Og at fællesskabet sprænger lokalsamfundets, landsdelens og i mange tilfælde endda nationens geografiske grænser.

Fællesskabet er åbent for alle. Det er en frivillig sag, om man vil med i det. Det er en sag, som hvert enkelt menneske må gøre op med sig selv. For budskabet taler direkte til det enkelte individ. Men det betyder ikke, at man bliver alene, bliver overladt til sig selv. Enkeltindividerne bindes sammen i et menings- eller interessefællesskab.

Fællesskabet defineres i forhold til noget udenfor, omverdenen. Vi - og de andre. Fællesskabet giver den enkelte kulturel identitet. I politisk forstand samler det *folket* i et modsætningsforhold til *staten*.

Alt dette er ikke noget, som går stille og roligt hver for sig. Budskabet skaber røre - bevægelse - folkelig bevægelse. De folkelige bevægelser rummer »et dynamisk moment«, noget eksplosivt, kontroversielt og voldsomt, som kan tage sig mange forskellige udtryk: *I det ydre* f.eks. ved et pludseligt gennembrud med hensyn til tilslutning, udbredelse eller gennemslagskraft. *I det indre* ved et brud med ældre tankegang og ved de stærke følelser, der kommer frem i forbindelse med dette. Folkelige bevægelser engagerer mennesker, giver dem nye idealer, normer og vurderinger, noget at kæmpe for. Der er stærke følelser og islæt af fanatisme. Vækkelse hed det før - bevidstgørelse hedder det idag.

Der er i årenes løb således gjort mange forsøg på at definere det fænomen, som man kalder folkelige bevægelser, græsrodsbevægelser,

folkebevægelser, folkrørelser, sociale bevægelser eller social movements - alt afhængig af det land man bor i, den historiske tradition eller det kulturelle eller faglige miljø, man er en del af.

Disse definitioner er ikke uden problemer. Folkelige bevægelser har spillet en så central rolle i samfundsudviklingen i alle de »folkestyrede« lande i den vestlige verden, at forståelsen af begrebet er nøje knyttet til hvert enkelt lands historieskrivning og selvforståelsestradition. (Se f.eks. Lindroth, B. 1975).

Når svenske forskere synes at have så vanskeligt ved at arbejde med begrebet »folkrørelse«, skyldes det bl.a., at ordet i svensk sprogbrug er så prestigefyldt, at alle organisationer, der blot har en nogenlunde bred opbakning i befolkningen søger at få det hæftet på sig. Desuden har det vist sig, at ordet heller ikke i videnskabelig sammenhæng er uden problemer. Der har i årenes løb været gjort adskillige ambitiøse forsøg på at definere hvad »folkrørelser« er, og hvordan disse adskiller sig fra det øvrige forenings-Sverige (Lindroth, J. 1974 og Lundkvist 1977 har gode opsummeringer). Men, som det ikke mindst fra etnologisk side er blevet fremhævet (Hellspong 1981) er begrebet så nøje knyttet til de tre »store« svenske »folkrørelser«: den frikirkelige vækkelsesbevægelse, afholdsbevægelsen og arbejderbevægelsen, at definitionerne nemt bliver beskrivelser af de pågældende bevægelser snarere end almengyldige analytiske redskaber. Flere svenske historikere er derfor stemt for, at reservere betegnelsen »folkrørelse« til ovennævnte »klassiske« bevægelser i deres historiske kontekst (Öhngren 1980). I en nyudkommet etnologisk afhandling om foreningslivet i en svensk købstad i de sidste hundrede år (Jansson 1981) vælger forfatteren helt at gå udenom begrebet »folkrørelse« og taler istedet om »föreningsrörelser«.

I Danmark har begrebet »folkelige bevægelser« aldrig skabt nogle større diskussioner. Man er nærmest veget tilbage for at formulere definitioner (se Bjørn 1976:346 og Pedersen 1970:7), og har accepteret, at »de folkelige bevægelser« snarere er et godt ord at tænke med, end et begreb, der udmærker sig ved nogen større analytisk klarhed.

Der er dog ingen tvivl om, at begrebet også i Danmark har betydelige ideologiske overtoner. »De folkelige bevægelser« er nøje forbundet med forståelsen af vor nationale historie. Bevidst eller ubevidst opfattes betegnelsen som et kvalitetsstempel, et åndeligt lurmærke, og man mærker en tydelig tilbageholdenhed med hensyn til at anvende betegnelsen på vor egen tids idéprægede bevægelser.

I Danmark er det først og fremmest ordet »folkelig«, der volder problemer, fordi det har en så umiskendelig grundtvigsk klang. På samme måde som betegnelsen »folkrørelse« i Sverige er knyttet til frikirkerne, afholds-

folket og arbejderne, giver »de folkelige bevægelser« i Danmark associationer til den grundtvigske vækkelse, folkehøjskolerne, andelsbevægelsen og provisorieårenes politiske kamp. Det er derfor ikke tilfældigt, at man netop i grundtvigske kredse arbejder intenst med at »forholde sig« til de aktuelle bevægelser. Er dagens græsrodsbevægelser »folkelige bevægelser« eller »folkebevægelser«? Eller drejer det sig snarere om »bevægelser i folket«? Denne tankevækkende debat kan følges i en række aktuelle indlæg i den grundtvigske bevægelses blade. (Se bl.a. Efterskolen 1980:1, Højskolebladet 1980:41,44,47 og Friskolebladet 1981:13). I andre medier ser eventuelle betæneligheder ud til at være overvundet. Formiddagsbladet B.T. averterede således i juni 1981:

»Nyt i B.T. DANMARKS GRÆSRØDDER. ABC over vore nye, folkelige bevægelser. Der er grøde i græsrodderne. Og nu har selveste Ritt Bjerregaard givet de mange folkelige bevægelser, der er spiret frem i de seneste år, det blå stempel«. (Berlingske Tidende 27.6.1981).

Forsøger man at følge begrebet »de folkelige bevægelser« tilbage i tiden, bliver man forbavset over, hvor sent det er gået ind i normalt sprogbrug. Begrebet er først slået fast i begyndelsen af 1950'erne af Roar Skovmand med bogen »De folkelige bevægelser i Danmark« (Skovmand 1951) og i leksikonartiklen »folkelige bevægelser« i Håndbog for danske lokalhistorikere (Skovmand 1952-1956). Fridlev Skrubbeltrang er dog tæt på samme betegnelse, når han i 1948 kalder forsamlingshusene »den folkelige bevægelses samlingssteder« (Skrubbeltrang 1948:82). Det er næppe tilfældigt, idet både Skovmand og Skrubbeltrang er vokset op i miljøer, hvor de har fået ordet folkelig ind med modernismen.

Tidligere brugte man godt nok ordet »bevægelse« om den enkelte bevægelse: afholdsbevægelsen, arbejderbevægelsen, riffelbevægelsen. Men »folkebevægelse« var længe den gængse fællesbetegnelse, som blev brugt allerede i 1830'erne i betydningen »revolutionær bevægelse, foretaget af folket«. I slutningen af forrige århundrede gik det også over til at betegne en »åndelig rørelse, som omfatter store dele af nationen« og endnu i 1940'erne var det naturligt at skrive, at »andelsbevægelsen er en folkebevægelse« (Ravnholt 1945:129,136) (1).

Det var uden tvivl 1940'ernes krigsår, i forbindelse med en erkendelse af den betydning som den brede folkelige forenings- og organisationsdannelse havde for dansk kultur og samfundsliv, der aktualiserede behovet for en ny fællesbetegnelse for disse bevægelser. Højskolemanden og socialdemokraten Ib Koch-Olsen argumenterede i bogen »De danske folkerørelser« kraftigt for at overtage den svenske betegnelse »folkrørelse« (Koch-Olsen 1943:9 f), men det var trods alt Skovmands betegnelse, der

i sidste ende slog an. Hans meget brede definition af begrebet folkelige bevægelser som »enhver bevægelse, der har til mål at vække og højne det danske samfund eller væsentlige dele deraf, enhver bevægelse, der sætter folk i gang og derved er med til at give det danske samfund sit præg« (Skovmand 1951:7) rummer da også stadig mange fordele.

De sejrende bevægelers historie.

Når de folkelige bevægelers historie idag - væsentlige indsatser til trods - alligevel kun kan karakteriseres som værende i sin vorden (Bjørn 1976:347) har det flere årsager. Dels er vor viden om de enkelte bevægelser så ujævn. Nogle - som f.eks. den grundtvigske bevægelse, husmandsbevægelsen og andelsbevægelsen - er forholdsvis godt dokumenteret, mens andre - som f.eks. Indre Mission og afholdsbevægelsen - kun er belyst i ringe omfang. Samtidig er det kun bestemte sider af bevægelserne vi kender: Vi ved mere om bevægelsernes politiske virke som pressionsgrupper end om deres betydning som kulturelle miljøer, mere om de etablerede bevægelser end om de kæmpende, mere om de sejrende bevægelser end om dem det ikke gik så godt. Og frem for alt: betydeligt mere om menneskene i bevægelsernes top end om de mange, der udgjorde kærnetropperne på lokalt plan.

Historieskrivningen er som bekendt uløseligt forbundet med sin samtid, og forskning er derfor ofte mere samfundsrelevant, end man forestiller sig. Man undersøger det man har brug for at vide i en bestemt historisk og samfundsmæssig sammenhæng. Det var naturligvis ingen tilfældighed, at de folkelige bevægelser blev et aktuelt emne netop i 1940'erne. Med krigen som baggrund var der et stærkt behov for at trække linier op, for at definere hvad danskhed var. Man gjorde status over dansk kultur i store bogværker som »Danmarks kultur omkring 1940« og der blev udgivet mange populære oversigter over de sidste hundrede års samfunds- og kulturudvikling. I bogserier som »Vi og vor fortid« og »Danmarks folkelige kulturindsats« kom en række oversigtsværker om bl.a. bondebevægelsen, husmandsbevægelsen, arbejderbevægelsen, andelsbevægelsen og den danske folkehøjskole (se f.eks. Winding 1943, Skrubbeltang 1943,1946 og Ravnholt 1945). Det var de store oversigtstid og adskillige »myter« om de folkelige bevægelser blev nok også i farten cementeret uden grundigere efterforskning. De folkelige bevægelser fremstod i et nationalt lys som nogle af de støttepiller som det moderne danske samfund hvilede på.

På det tidspunkt havde de folkelige bevægelser forlængst nået et etableret stade. Disse oprindeligt revolutionære bevægelser blev allerede

omkring århundredskiftet - og i særdeleshed efter »Venstres« politiske sejr ved systemskiftet i 1901 - integreret i samfundet. »Vækkelsesprædikanterne bliver folkekirkepræster og højskolefolkene lærere i den danske folkeskole. Den nye selvforståelse med nøgleordene »folkelighed« og »danskhed« præger det meste af den danske historieskrivning og indlæres gennem skolerne. Modkulturen bliver det etablerede samfunds ideologi, som stort set består urokket indtil 1950'erne og 60'erne« (Stoklund 1976: 19).

Da 1940'ernes historieskrivning samtidig var en statusopgørelse over de folkelige bevægelers betydning, er det ikke mærkeligt, at det fortrinsvis var det bevægelserne havde opnået og gennemført, der blev det centrale. Vi hører om bevægelser der går »fra sejr til sejr« og opnår »landevindinger«. (Skovmand 1951). En tendens som er endnu tydeligere i bevægelsernes egen historieskrivning, hvor man af naturlige grunde gerne dvæler ved de situationer, hvor bevægelserne blev sat på prøve og viste sin styrke og betydning. Det var de sejrende bevægelers historie, der blev skrevet.

Når dette understreges så kraftigt, er det fordi vor viden om og forståelse af de folkelige bevægelers historie i så høj grad er farvet såvel af de forskellige bevægelers egen selvforståelse som af den tidsmæssige sammenhæng deres historie blev skrevet i. Det er man godt klar over idag for, som Clemens Pedersen understreger i andelsbevægelsens egen studiebog »Fortids bevægelse - nutids uro«, giver det bagslag, når vi idag forsøger at sammenligne folkelige bevægelser før og nu:

»Vi ser tilbage over hundrede års Danmarks-historie, hvor en række folkelige bevægelser er vokset frem og kommet til at præge udviklingen. De er anerkendt, deres ledere er historiske personligheder, vi fristes til at opfatte dem, deres bevægelser og deres indsats som noget, der har haft idel medvind. Det er naturligvis forkert« (Pedersen 1970:9).

Forskellen mellem interessen for de folkelige bevægelser i 1940'erne og idag skal ses i lyset af hvad vi skal bruge vor viden om de folkelige bevægelser til. Idag er situationen anderledes end i 1940'erne. Vi har ikke i så høj grad som den forrige generation brug for at se hvad bevægelserne har opnået i samfundet. Vi lever i en tid, hvor vi skal forholde os til en mængde nye livssynsorienterende bevægelser og for at kunne sammenligne dem med de gamle folkelige bevægelser, kan vi ikke nøjes med at kende disses etablerede fasc. Vi må gå tilbage i tiden og møde dem i begyndelsesfasen. Vi må lære de klassiske folkelige bevægelser at kende som deres egen tids græsrodsbevægelser og aktivistgrupper.

Hvor blev folket af i de folkelige bevægelsers historie?

Når man ser bort fra pionérarbejdet på området: den kirkehistoriske kæmpeindsats vedrørende Vækkelsernes frembrud i Danmark i første halvdel af det 19. århundrede (Thyssen red. 1960-1977), er det påfaldende i hvor høj grad den hidtidige forskning om folkelige bevægelser har fokuseret på landsorganisation, lederskikkelser og rigspolitisk virke.

Sådanne indfaldsvinkler er naturligvis ikke overflødige hverken nu eller fremover. Men de er utilstrækkelige, når det gælder om at indkredse de folkelige bevægelser som samfunds- og kulturfænomener i alle deres facetter. De folkelige bevægelser har ikke bare påvirket makroplanet, de har i endnu højere grad påvirket det enkelte menneskes liv og livet i lokalsamfundene. Det er ikke så lidt af en selvmodsigelse, at vi i så stor udstrækning savner viden om netop det, som er det mest kendetegnende for de folkelige bevægelser: den brede tilslutning og det lokale initiativ. Og der er god grund til at tro den norske etnolog Andreas Ropeid, når han hævder, at vi ikke får et helt og rigtigt billede af de mange bevægelser og organisationer i dette og forrige århundrede, før vi også kender deres virke og funktion på lokalt plan (Ropeid 1974:76).

Man kan tale om, at folkelige bevægelser har to hovedfunktioner: dels den *instrumentelle* - man vil opnå noget, ændre noget, øve indflydelse og fungere som pressionsgruppe-, dels den *ekspressive* - samværsformerne og det kulturelle miljø (se f.eks. Gordon og Babchuk 1959, Hellspong 1973 og Balle-Petersen 1976).

En forklaring på at forskningen omkring de folkelige bevægelser næsten udelukkende har hæftet sig ved de instrumentelle funktioner er vel, at man har været flittigst indenfor discipliner som interesserer sig for idéhistorie, organisatorisk udvikling på makroplan, magtkampen i bevægelsesernes top og for den politiske indflydelse som bevægelserne opnåede. Men der er tendenser til, at man også i disse fag er begyndt at interessere sig mere for udviklingen på det lokale plan og nu i højere grad tager kulturelle aspekter med i billedet.

Statsvidenskabsfolk har fortrinsvis studeret den betydning sociale bevægelser har haft som pressionsgrupper i de politiske beslutningsstrukturer. I en artikel om studiet af sociale bevægelser, gør Drude Dahlerup imidlertid opmærksom på, i hvor høj grad der mangler bredere empiriske studier af enkelte konkrete bevægelser (Dahlerup 1977:28). Mange politologiske teorier synes at hvile på et alt for spinkelt kendskab til den empiriske virkelighed. I stedet for at sætte sig som mål, at opstille overordnede teorier om alle aspekter af sociale bevægelser, kunne man med fordel analysere sociale bevægelser med udgangspunkt i mere afgrænsede problemstillinger, siger Dahlerup og henviser til Banks

(Banks 1964:567). Et andet frugtbart perspektiv er at foretage sammenlignende studier af beslægtede typer af organisationer og bevægelser, således som det gøres i en amerikansk studie, som sammenligner pinsebevægelsen med Black Power (Gerlach og Hine 1970). Peter Gundelachs undersøgelse om græsrodsorganisationerne i dagens Danmark er også et aktuelt eksempel på en statsvidenskabelig/sociologisk indfaldsvinkel til emnet, hvor man i højere grad tager den lokale kontekst med i analysen (Gundelach 1980).

De seneste års interesse for emnet folkelige bevægelser gælder også i højere grad end før de folkelige bevægelser som samfunds- og kultur-fænomen og den sammenhæng som de folkelige bevægelser opstod i og er en del af. For litteraturforskere bliver de folkelige bevægelser f.eks. vigtige elementer i bevidsthedsdannelsens historie (se f.eks. Schmidt og Gleerup 1975 - 1980 - og Zerlang 1976). For historikere bliver det væsentligt at pege på de faktorer, der muliggjorde den samfundsmæssige aktivitet, som de folkelige bevægelser var udtryk for (Bjørn 1976:351) eller at forsøge på at få den vanskelige sammenhæng mellem socio-økonomisk basis, organisation, klasser og ideologi i det 19. århundrede til at gå op i en højere enhed (Wählin 1978, trykt 1981).

I begyndelsen af 1970'erne kom der en ny type historiske undersøgelser som behandler aktiviteter af typen folkelige bevægelser nedefra og tager lokalsamfundet som udgangspunkt. Gunhild Nissens afhandling om bøndernes indstilling til skolen 1880-1910 (Nissen 1973) og Claus Bjørns igangværende undersøgelse om menneskene bagved andelsmejerierne (Bjørn 1971, 1974 m.fl.) kan nævnes i denne sammenhæng. Denne linie er fortsat i mange af de senere års historiske specialeafhandlinger om folkelige bevægelser (se f.eks. Hansen 1977, Ehlers 1977, Lauridsen 1980 og Daneved 1981).

Folkelige bevægelser har heller ikke indenfor etnologien været noget centralt forskningsområde. Da fagets traditionelle fokusering på det gamle bondesamfund før ca. 1850 i 1960'erne blev afløst af en interesse for social-antropologisk lokalsamfundsstudier i nutiden, blev den mellemliggende periode til »det -forskningsmæssigt- forsømte århundrede« (Stoklund 1976, 1979).

I 1970'erne har taget imidlertid fået en bredere profil og foreningslivet og de folkelige bevægelseres kulturmiljøer er emner, som i stigende grad er taget op såvel i bøger og artikler som i indsamlings- og formidlingsarbejdet på de kulturhistoriske museer (se f.eks. Rasmussen 1972, 1977 m.fl., Hess 1976, Balle-Petersen, M. 1974, 1976, 1977, Stoklund 1976, Christiansen 1978, 1979, 1980, Balle-Petersen, P. 1980, Gormsen 1980 og

Friis 1981 samt flere upublicerede specialeafhandlinger om bl.a. kolonihavebevægelse og husmandsbevægelse).

I det følgende skal gøres rede for nogle indfaldsvinkler til studiet af de folkelige bevægelser på lokalt plan, som det tegner sig fra en etnologisk forskningsvinkel.

Den åndelige udskiftning.

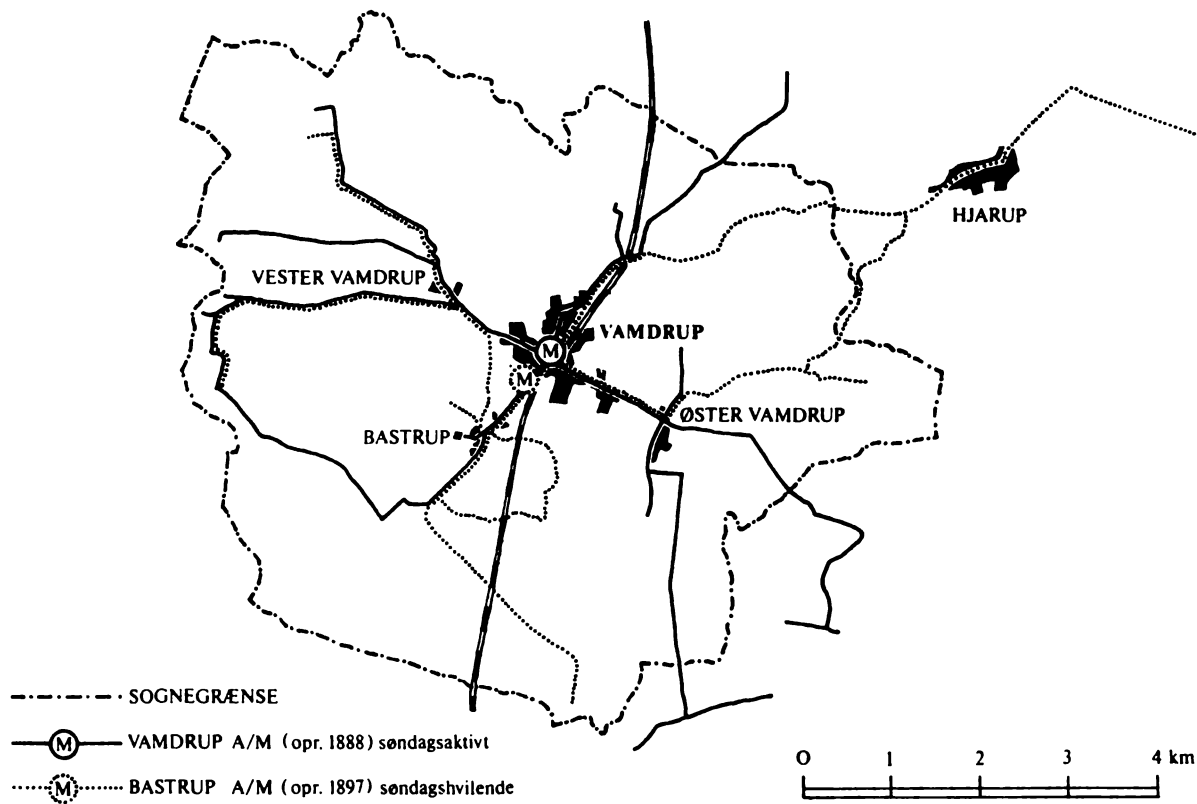
Når man taler om landsbyernes udskiftning, tænker man normalt på den landbrugsmæssige omorganisering af jorden, som splittede landsbyfællesskabet og samlede hver enkelt gårds marker til en selvstændig enhed. Man tænker måske mindre på, at der også fandt en tilsvarende »udskiftning« sted på det åndelige og kulturelle område. Disse nye kulturelle tilhørsforhold bidrog til at slå den gamle samfundskultur i landsbysamfundet i stykker.

Den religiøse vækkelse var, som Anders Pontoppidan Thyssen har påpeget, »den første åndelige bevægelse i moderne forstand, som fik bred tilslutning i landalmuen. Derigennem stilledes folk for første gang over for tanker af virkelig betydning, hvis sandhed ikke var almindelig anerkendt, men krævede et personligt valg; og derigennem udvikledes den første gruppedannelse - de 'gudelige forsamlinger' - som ikke var knyttet til landsbyfællesskabet, men byggede på åndelige interesser« (Thyssen 1960:I v).

Tidligere havde gårdmændene i en landsby udgjort et kulturelt og økonomisk fællesskab omkring bylavet og gildeslavet. De religiøse vækkelsesfolk var åndelige afvigere, der brød med gængse normer og vurderinger på en ofte uhørt demonstrativ måde. De lagde afstand mellem sig selv og omverdenen ved deres synspunkter og livsform og de blev derfor ofte ramt af kraftige negative sanktioner i form af drillerier, trusler, fysisk vold, social udfrysning og økonomisk pression. Landsbysamfundet var ikke mere en kulturel enhed, men kunne nu bestå af flere grupper med forskellige livsformer og idealer (Balle-Petersen 1977).

Religiøse og politiske skel kunne skille familiemedlemmer, venner og naboer. Det viste sig ved familiefester, hvor man delte sig i forskellige grupper i stuerne eller i haven, det kunne ses ved barselsgilder, bryllupper og begravelser, hvor nogle af gæsterne spillede kort mens andre sang salmer i en tilstødende stue (Balle-Petersen 1976,1977).

De ideologiske skel trak også grænser i landskabet. »Vi havde, mens vi var børn, ikke omgang med familier af anden trosretning eller politisk mening. Vi rendte langt udenom det lille hus i Øllemosen, hvor baptister samledes, og vi var meget bange, når vort ungvæg gik over åen ind på

MÆLKERUTER TIL VAMDRUP OG BASTRUP ANDELSMEJERIER CA. 1920

genboens mark, for han var højremand« fortælles fra et grundtvigsk fri-menighedsmiljø i slutningen af forrige århundrede. Andre steder blev - som kortet over mælkeruterne i Vamdrup viser - skellet mellem den indre missionske del af befolkningen og de andre trukket op af hjulsporene fra to konkurrerende mejeriers mælkevegne.

Denne udvikling kunne føre til en efterhånden ret omfattende organisatorisk segregering. Provisorieårenes modsætninger kunne føre til at der blev bygget både et »venstreforsamlingshus« og et »højreforsamlingshus« i samme sogn (se Frederiksen 1976), men de fleste steder i landet er det de

Fig. 1.

Kort over mælkeruterne i Vamdrup sogn.

Vamdrup er et af de sogne i Danmark hvor mælkeleverandørerne af religiøse grunde var delt mellem to mejerier: et søndagsaktivt og et søndagshvilende mejeri (se Haue 1978). I Vamdrup lå de to konkurrerende mejerier kun få hundrede meter fra hinanden og deres mælkeruter var, som kortet viser, for en stor del sammenfaldende.

Baggrunden var en deling af Vamdrup Andelsmejeri i 1897. Den indre missionske gruppe blandt andelshaverne havde udtrykt ønske om, at mejeriet skulle standse driften på søn- og helligdage. Det samme krav havde ført til en deling af mejeriet i nabosognet Skanderup i 1895. Da missionsfolkene i Vamdrup imidlertid ikke kunne mønstre et flertal på generalforsamlingen, så de sig nødsaget til at gøre som trosfællerne i Skanderup og de oprettede derfor deres eget søndagshvilende mejeri, Bastrup Andelsmejeri.

Det fremgår af kortet, at det var det søndagshvilende mejeri, der havde de længste ruter. Det gælder især ruten igennem Hjarup til Svanemosen, som gik langt ind i to søndagsaktive nabomejeriers distrikter: Hjarup og Ødis. Nettet af mælkeruter var i virkeligheden endnu mere kompliceret end kortet viser, idet flere af nabosognenes mejerier også havde ruter i Vamdrup sogn. Når Bastrup Andelsmejeri ikke havde en rute, der var parallel med Vamdrup Andelsmejeris rute mod Klegbæk øst for banen i sognets nordlige del, skyldtes det således, at det søndagshvilende mejeri i nabosognet, Lunderskov Andelsmejeri, havde en rute her.

I 1950'erne begyndte man at tale om, at lægge mejerierne sammen. Men det skete først i 1967, hvor Ødis Andelsmejeri også kom med. Idag er det den moderne køleteknik, der sikrer, at mælken ikke behøver at blive behandlet på mejerierne på søn- og helligdage.

Tidligere upubliceret kort udarbejdet af Harry Haue i forbindelse med en undersøgelse af de søndagshvilende mejeriers udvikling i Danmark. Se Harry Haue: Mejerikrigen. Fortid og Nutid 1978.

Tegnet af arkitekt Hans Hansen i 1981.

religiøse vækkelser, der er årsagen til, at mange landsogne gennem de sidste par generationer har haft to parallelle ideologisk bestemte organisatoriske strukturer: friskolen og kommuneskolen, ungdoms- og gymnastikforeningen og KFUM og K, forsamlingshuset og missionshuset, af og til også to kirker og to mejerier - hvoraf det ene stod stille om søndagen. Disse bygninger var signaler, som kunne ses af enhver. For den ene gruppe hjemlige bestanddele i det kulturelle landskab, for den anden en del af et ukendt eller fjendtligt land.

Det er bemærkelsesværdigt, at den åndelige udskiftning, der blev en følge af den religiøse vækkelse i så høj grad som det er tilfældet gik på tværs af den sociale lagdeling.

Når det gælder vækkelsesbevægelsens ældre periode, har det store kirkehistoriske projekt »Vækkelsernes frembrud i Danmark i første halvdel af det 19. århundrede (Thyssen red. 1960-1977) med al tydelighed dokumenteret, at den religiøse bevægelse ikke bredte sig i økonomisk eller socialt ensartede lag, men både blandt gårdmænd, husmænd, håndværkere, tjenestefolk og daglejere og både i velstående og i fattige egne.

I de sidste hundrede år er de religiøse retningers sociale forankring derimod endnu stort set et uudforsket område. Mangelen på forskning på dette område bevirker ikke mindst, at firkantede stereotyper om grundtvigianere som gårdmænd og missionsfolk som husmænd lever videre og gang på gang bliver brugt på en forbavsende ukritisk måde også i videnskabelig sammenhæng.

Der findes endnu kun ret få undersøgelser, der behandler disse forhold på lokalt plan. Men disse viser til gengæld, at medlemslister, forhandlingsprotokoller og bidragslister fra de respektive bevægelsers institutioner og foreninger kan give et særdeles godt indblik i hvor disse hentede deres medlemmer. Et par punktstudier af grundtvigske valgmenigheders sociale sammensætning i 1870'erne viser, en meget forskellig social profil. Uubberup valgmenighed i Nordvestsjælland havde således en udpræget gårdmandsdominans (Ehlers 1977), mens medlemmerne i Morsø valgmenighed kom fra alle befolkningslag med ca. 40 pct. husmænd (Balle-Petersen 1977:111). Dette mønster kendetegnede også valgmenigheden i Bøvling. Her udgjorde husmænd og håndværkere over halvdelen af medlemmerne mod gårdmændenes ca. 30 pct. (Lauridsen 1980:220).

Lignende variationer gør sig ligeledes gældende i indre missionske samfund. Men alt tyder på, at den indre missionske vækkelse i langt større udstrækning end tidligere antaget gik på tværs af den sociale lagdeling. Harry Haues undersøgelser i 12 jyske sogne, hvor der på grund af de lokale religiøse modsætninger i 1930'erne var både et søndagshvilende og et

Tabel IV. 4 samtlige husstande i Bøvling sogn fordelt efter erhverv, på grundlag af folketælling 1880, 1890, 1901 og 1911, sammenholdt med erhvervsfordelingen hos indre missions venner og valgmenighedens bidragsydere for årene 1880, 1890, 1900 og 1914.

	Tælling 1880			Tælling 1890			Tælling 1901			Tælling 1911		
	heraf IM.	heraf valg.		heraf IM.	heraf valg.		heraf IM.	heraf valg.		heraf IM.	heraf valg.	
Gods/prop.	1		1			1			1			
Gårdmd.	41	5	18	43	6	21	45	12	23	46	20	25
Boelsmd.	20	0	6	20	1	8	24	3	15	26	9	14
Husmd.	75	2	20	71	2	25	68	4	24	71	12	22
Handel	5	0	1	5	0	3	12	0	4	13	4	6
Liberal	3	0	0	4	1	0	4	1	1	6	2	3
Præst	2	0	1	2	1	1	2	1	1	2	1	1
Lærer	3	0	1	4	0	1	5	0	1	9	4	1
Mejerist	0			1	0	1	1	0	1	1	0	1
Indre miss.	0			1	1	0	1	1	0	1	1	0
Håndværk	32	1	13	53	3	24	52	2	20	55	7	20
Fisker	12	0	1	15	0	1	19	1	0	20	0	1
Arbejder/ Daglejer	25	0	3	27	0	3	24	0	4	33	1	2
Syerske/ enlig kv.	11	1	2	17	0	4	9?	0	4	14	5	0
Aftægt/enke	34	0	1	47	1	8	39	0	13	35	1	18
Fattighj.1	0	0	0	1	0	0	5	0	0	5	0	0
Ukendt		1	1		0	2		2	3		4	3
	263	10	68	310	16	102	310	26	114	348	70	117

Kilde: Folketællingslister 1880ff, tabellerne.

1) Fattiggården lå i annekssognet Flynder.

Fra Henning R. Lauridsens, De folkelige institutioner og lokalsamfundet. Studier over de folkelige bevægelser og institutioner i Nordvestjylland 1870-1914. Prisopgave i Historie, Århus Universitet, 1980. (under udgivelse) s.107.

almindeligt søndagsaktivt mejeri viser, at der med få undtagelser var tale om en jævn social fordeling i begge mejerikredse (Haue 1978).

Også Henning R. Lauridsens nylig afsluttede undersøgelser af de religiøse tilhørsforhold i Bøvling sogn - hvorfra nedenstående tabel er hentet - viser, at grundtvigianismen og indre mission socialt set var to parallelle bevægelser, der begge havde forankring i samme brede befolkningslag. Det er dog bemærkelsesværdigt, at ingen af bevægelserne i den undersøgte periode havde medlemmer fra de laveste sociale lag: den fattige fiskerbefolkning ude på klitten eller landarbejderne på det nærliggende gods og teglværk.

De religiøse tilhørsforhold kan således næppe forklares ud fra produktionsmæssige og økonomiske forhold. Det ser ud til, at vi må trække helt andre og hidtil oversete faktorer ind i forklaringsmodellerne. Den norske historiker Tore Pryser, som har foretaget en mikroanalyse af en række norske landsogne med henblik på at belyse den sociale rekruttering af Thranittbevægelsen, den første politiske folkebevægelse i Norge, fremhæver således slægtsskab og naboskab, som nogle af de faktorer, der kan forklare den socialt brede rekruttering, som tydeligt gik på tværs af den sociale lagdeling. Andelen af gårdmænd og hjemmевærende bondesønner var markant, selvom Thranittbevægelsen i norsk historieskrivning er udlagt som en bevægelse hvor »den ejendomsløse underklasse rejste sig til samfundsstrid« (Pryser 1979).

Det fremstår derfor som noget af en udfordring, at belyse arten af de ideologiske relationer, som de folkelige bevægelser førte med sig. Hvilke former havde det fællesskab, som samlede folk fra forskellige befolkningslag i en tid, hvor de sociale afstande i samfundet blev mere og mere markante?

En mulighed er at gå tæt på foreningslivets samværsformer. Det har en svensk historiker, Torkel Jansson, forsøgt med en afholdsloges virke i et svensk landsogn i årene 1890-1930. De meget grundigt førte forhandlingsprotokoller gør det bl.a. muligt at kortlægge hvilken type af opgaver de ialt 700 mennesker, der var med i logen i den undersøgte periode varetog og i hvor høj grad der var tale om et livslangt medlemskab eller om mere kortvarige »besøg« (Jansson 1980).

Fællesskab og pression.

Et engagement i en folkelig bevægelse medfører nye kundskaber, idealer, normer og vurderinger og definerer nogle overordnede mål, som man skal arbejde for at opnå. Når disse idealer skal føres ud i livet, byder

det naturligtvis på vanskeligheder. Folkelige bevægelser står ikke sjældent i opposition til både Staten og det etablerede samfund, og at arbejde for at opnå de stillede mål, kræver ofte en »social ulydighed«, som kommer til udtryk i mange former: fra brud med gængs skik og brug til demonstrationer og væbnet uro. Græsrodderne i forrige århundrede kæmpede mange gange en hård kamp. Tænk blot på de religiøse aktivister, som risikerede fængselsstraf, når de holdt deres gudelige forsamlinger.

De folkelige bevægelser bestod af aktivister, der arbejdede på at ændre det samfund de levede i. Deres kamp rettede sig ikke blot mod forhold i det lokale miljø. De var også pressionsgrupper i forhold til stor-samfundet. De krævede frihed og medbestemmelsesret, og det demonstrerede de overfor Staten bl.a. ved at erobre statsmagtens symbol flaget og bruge det som demonstrationsmiddel, således at Dannebrog, Statens og kongehusets symbol, i løbet af anden halvdel af forrige århundrede blev hele folkets ejendom (Balle-Petersen 1979).

De udviklede også mere direkte aktionsformer: de skrev »adresser«, sendte deputationer, afholdte folkemøder, protestmøder og demonstrationer. I provisorieårene kulminerede protesterne med skattenægtelser og tilløb til væbnet kamp i guerillaprægede riffelforeninger. Sådanne folkelige politiske aktiviteter er endnu ikke beskrevet i større omfang (se dog Rambusch 1971 og Daneved 1981), men de er et oplagt emne for lokale studier. Foreningsprotokoller, avisernes referater af folkemøder (se Mortensen 1978) og lokal mundtlig tradition har meget at fortælle herom. Også de statslige arkiver rummer oplysninger. »Skattenægterbevægelsen« i provisorieårene kan således studeres i pantefogedprotokollernes skatterestancelister, der ligger i Landsarkivernes retsbetjentarkiver. De fleste initiativer, der blev taget i de folkelige bevægelser var dog betydelig mere besindige og langsigtede. Man opbyggede en infrastruktur af foreninger og institutioner, som hver for sig havde et formål, som initierede social forandring på længere sigt. Man byggede friskoler og højskoler for at påvirke de opvoksende generationer, forsamlingshuse og missionshuse for at skabe uafhængige samlingslokaler, hvor ordet kunne lyde frit, og igennem det fint forgrenede netværk af foreninger forsøgte man - med vekslende held - at føre økonomiske, religiøse, sociale og kulturelle idéer ud i livet.

Foreningsdannelsen var »folkets« vigtigste kampmiddel i forhold til »staten«. Foreningerne var kernen i en ny samfundsstruktur, som byggede på interessefællesskab. Denne sortering efter interesser skabte slagkraftige pressionsgrupper såvel på lokalt som på nationalt plan. I samme forening er alle sangere, biavlere, mejerileverandører, friskolefolk eller EFmodstandere. Den kulturelle homogenitet styrker sammenholdet og

gør, at foreningen kan fremføre gruppens særinteresser med kraft og fungere som en pressionsgruppe. Formanden kan derfor i kraft af den homogene profil tale for gruppen med større autoritet. Den lokale forening havde ofte en landsomfattende organisation i ryggen. Og landsorganisationen havde på sin side de mange lokalforeninger og de store medlemstal at støtte sig til. (se Anderson 1962).

I 1850'erne og 1860'erne var det som regel godsejere, præster og andre fra landbosamfundets øverste sociale lag, der var de drivende kræfter bag de fleste hjælpeforeninger, sygekasser, brugsforeninger og andre sammenlutninger med filantropisk sigte (Nørregård 1931:60f, 79f.). Men i de politisk bevægede 1870'ere overtog bønderne selv i stort omfang ledelsen i landboforeninger og sparekasser og oprettede brugsforeninger på eget initiativ (se bl.a. Skrubbeltrang 1938:114). At starte en forening blev i disse år simpelthen »måden at gøre det på« (Balle-Petersen 1976).

Møder og generalforsamlinger blev en naturlig del af dagligdagen for en voksende del af befolkningen, og den organisations- og mødevane, som man der erhvervede, var en vigtig kundskabskapital. Foreningernes rolle som skolinngsteder for deltagelse i det udvidede folkelige selvstyre er med rette ofte blevet fremhævet. Foreningen var i sin opbygning en parlamentarisk minirepublik. Denne struktur gik igen fra forening til forening og herigennem blev deltagelse i foreningsaktiviteter også en politisk skoling, som ikke var uden betydning for den enkeltes karriereløb. Det var ingen tilfældighed, at sognerådsmedlemmer som regel havde adskillige bestyrelsesposter i de lokale foreninger bag sig.

At holde møde, vælge bestyrelse, føre forhandlinger, skrive protokol og føre regnskabsbøger var færdigheder som mange blev fortrolige med allerede i de unge år igennem ungdomsforeninger, idrætsforeninger og afholdsforeninger. Men det er vigtigt at tænke på, at sådanne kundskaber, selv om de var meget udbredte, langt fra var ligeligt fordelt i samfundet. I visse miljøer var foreningsvirksomhed en selvfølgelig del af kulturmønsteret, mens det i andre miljøer lå langt fra den enkeltes livserfaring. De forskellige sociale lags og kulturelle grupperingers deltagelse i foreningslivet er endnu et ret uudforsket område, men Henning Grelles undersøgelse om socialdemokratiet i det danske landbrugssamfund (Grelle 1978) og de erindringer fra dansk herregårdsliv omkring århundredskiftet, som Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser er begyndt at udgive (Højrup 1980f.), tegner hver på sin måde et tydeligt billede af landarbejderne som en befolkningsgruppe, der i stor udstrækning stod udenfor foreningskulturen.

At kendskab til hvordan man rent konkret bar sig ad med at oprette en forening var en viden, som ikke var umiddelbart tilgængelig for alle,

men en ekspertise, som først måtte erhverves, fortæller følgende erindring fra landarbejdermiljø i tiden omkring 1.verdenskrig:

»... og dermed oplevede jeg generalforsamling nr.2; men endnu vidste jeg intet om, hvordan stiftelsen af en forening foregik, og der forløb over 3 år før jeg fik lejlighed til at overvære en sådan.

De talrige løsarbejdere i sognet havde indvarslet til møde på afholdshotellet den 17.12.1917, og hensigten med mødet var, at stifte en fagforening. Der var tilkaldt en agitator fra Landarbejderforbundet, hvis stærke agitatoriske tale resulterede i stiftelsen af en fagforening, hvor også jeg optoges som medlem. Tre måneder senere virkede jeg som stifter af Socialdemokratisk vælgerforening, der også kom til at omfatte nabosognet«. (NEU nr. 31441)

Efterhånden blev det muligt at lære disse færdigheder i særlige håndbøger. Arbejdernes oplysningsforbund udsendte således i 1933 Chr. Christiansens »Organisationskundskab«, en bog der siden er kommet i flere oplag. Lars Pedersens og Arne Skovmands »Håndbog i forenings- og mødeteknik« fra 1940'erne kan nævnes som en anden af foreningshåndbøgernes klassikere.

Håndbøger af denne type - og her tænker jeg også på de »kugebøger«, som vor egen tids græsrodsbevægelser udgiver - beskriver såvel foreningslivets grundstrukturer som de mere kulturspecifikke samværformer og traditioner i de bevægelser, hvis medlemmer bøgerne retter sig til. De er derfor vigtige kilder til foreningslivets historie, og interviews med foreningsfolk kunne fortælle os mere om brugen af disse bøger.

Fællesskab og lederskab.

I den etnologiske forskningstradition handler studiet af politik ikke om det, der foregår indenfor de politiske partier og på folketingsplan, men om fordeling af indflydelse i meget bred forstand (se Daun 1969).

Det der giver indflydelse kan dels være noget den pågældende selv har: lederevne, prestige, økonomiske tilgange, indflydelsesrige kontakter, fysisk styrke. Men det kan også ligge i forskellige omstændigheder, der karakteriserer den aktuelle situation: mangel på konkurrence om lederskab, økonomiske konjunkturer, rigspolitiske begivenheder, juridiske regler m.v.

Mange historikere og etnologer har benyttet sig af sådanne indfaldsvinkler i de senere år. Her skal blot nævnes nogle få efter min mening inspirerende studier. Tore Prysters undersøgelser af rekrutteringen til Thranittbevægelsen i 1849-1851 er et godt eksempel på, at mikrounder-

søgelser af denne type kan føre til en ny og dybere indsigt - i dette tilfælde om hvordan en politisk massebevægelse kunne etableres uden direkte forbilleder . Pryser viser således, at thranittlederne ofte var folk med særlige kvalifikationer. Det var dels folk med stor lokal prestige - enten de nu var »kommunestyremedlemmer«, bygdens stærke mænd eller bjørnejægere - dels var det folk med store kontaktflader i lokalsamfundet: kromænd, vaksinatører, »stevnevitner« og omgangsskolelærere (Pryser 1979:45).

Åke Daun har undersøgt en lokal protestbevægelse fra vor egen tid i et nordsvensk industrisamfund, der var truet af nedlæggelse (Daun 1969a). Den stærke og enige protest i en politisk splittet befolkning forklares både ud fra den lokale livsform og en stærk lederpersonligheds specielle egenskaber.

I andre lokalundersøgelser står religiøse vækkelsesbevægelser i focus. Mats Hellspong og Robert Paine har undersøgt lederskab og meningsdannelse i dette århundrede i henholdsvis et nordsvensk og et nordnorsk lokalsamfund, hvor den læstadianske vækkelsesbevægelse har præget lokal kulturen kraftigt (Hellspong 1969 og Paine 1965). På dansk grund behandler Alan Hjort Rasmussen temaet lederskab og indflydelse i en artikel om »Vorupør fiskerkompagni«, et indremissionsk produktionskollektiv omkring århundredskiftet (Rasmussen 1971). Her havde den lokale leder og initiativtager en meget stærk position i kraft af, at han både var fisker, lærer og missionær.

Angrebsvinkler som disse er velegnet når det drejer sig om at finde ud af, hvordan den omfattende forenings- og organisationsdannelse i de sidste halvandet hundrede år egentlig har fundet sted.

Fællesskab og afstand - landsomfattende bevægelser i lokalt perspektiv.

De folkelige bevægelsernes meningsfællesskab var med til at gøre afstand til noget i højere grad kulturelt end geografisk bestemt. På den ene side kunne bevægelsernes meningsfællesskab, forøge forståelseskløften mellem mennesker i det nære samfund, på den anden side kunne et kulturelt fællesskab overbygge betydelige geografiske afstande. Når folk drog til folke og vennemøder i forrige århundrede kunne de rejse langt.

Dagbøger fra den tid rummer ofte detaljerede oplysninger om sådanne rejser og er i det hele taget gode kilder, når det gælder om at kortlægge aktivitetsmønstre og kontaktnet på lokalt plan (se Balle-Petersen, P.1980). En dagbog ført af en politisk aktiv bonde på Midtsjælland i årene 1854 - 1872 viser hans omfattende rejseaktivitet: med skib til Sverige for at deltage i et skandinavisk folkemøde, til København sammen med fire

andre bønder for at deltage i en deputation til kongen, til politisk møde i Sorø, til grundlovsfest i Lejre, til Ringsted for at gå til møde i Østifternes Folkeforening, til et folkemøde om fæstegodsets overgang til selveje samt om at starte en ny liberal avis (Christiansen 1978:115f). En nylig udgivet registrant over bondedagbøger i arkiver og i privat eje (Schousboe 1980) gør denne type af materiale lettere tilgængeligt end før.

Dagbøger ført af højskoleelever har også stor interesse i denne sammenhæng. Enkelte er udgivet (se f.eks. Skovmand 1968 og Nielsen 1977). Private breve har naturligvis også meget at fortælle om kontakter og meningsudveksling mellem folk med fælles interesser. Mange højskoleforstanderes privatarkiver rummer omfattende samlinger af breve fra forhenværende elever. Højskolernes elevtidsskrifter og årbøger fortæller meget om kontakter mellem ligesindede i forskellige dele af landet, ja nogle elevhold er blevet ved med at holde kontakt med hinanden ved hjælp af vandrebøger både gennem 30, 40 og 50 år. Bodil K. Hansens igangværende undersøgelse af de folkelige bevægelers betydning for kvinders holdninger, erfaringer og levnedsløb i forrige århundrede bygger således i stor udstrækning på højskolebreve og dagbøger (Hansen 1978).

Bevægelsernes budskab og fællesskab formidledes også gennem det trykte ord. Aviser, tidsskrifter, medlemsblade bringer nyt udefra. Disse organer er vigtige kanaler for skoling og debat og ofte den eneste direkte forbindelse mellem de menige medlemmer og bevægelsens top. Aviser og blade er betydningsfulde led i bevægelsernes organisatoriske struktur og tit den eneste måde hvorpå medlemsskab kan registreres centralt. Abonnementstal kan derfor give et indtryk af en bevægelses styrke og geografiske udbredelse.

Aviser og blade er også afgørende for den horisontelle kontakt mellem meningsfællerne. De orienterer om arbejdet i andre lokale kredse. De fortæller om undervisnings- og kursustilbud. Funktionerne er de samme enten det handler om politik, religion, afholdssag eller kvindesag - idag eller for hundrede år siden. Igennem bladenes pladsannoncer kunne man før sikre sig tjenestefolk/husbondfolk fra sit eget miljø. Det giver Højskolebladet og Indre Missions Tidende gode eksempler på. Disse blade formidlede også salg af bøger, billeder af bevægelsens ledere og andet kulturspecifikt udstyr, for Højskolebladets vedkommende f.eks. faner, broderede gymnastikbælter og portrætter af Grundtvig.

De forskellige bevægelser udsender også almanakker, bøger og sangbøger som bruges igen og igen. I de enkelte hjem indgår de forskellige publikationer i en funktionel helhed og er med til at give hjemmet dets kulturelle særpræg. Hos en ung landmandsfamilie i Bedsted ses dette tydeligt idag:

»I hjemmets bogreol finder man ved siden af landbrugsfaglige bøger Bibelen og flere eksemplarer af Det nye testamente, en bibelordbog samt gamle og nyere udgaver af sangbogen »Hjemlandstoner«. På avishylden ligger Kristelig Dagblad og Indre Missions Tidende, og politisk set markerer de deres holdning gennem medlemskab af Kristeligt folkeparti« (Gormsen 1980:365).

Kredsmøder og landsmøder giver bevægelsesernes folk lejlighed til at mødes med meningsfæller, der bor længere væk. Ved sådanne lejligheder bliver fællesskabet mere håndgribeligt. En kvinde, der i juni 1981 deltog i det store landsstævne, som skytte- og gymnastikbevægelsen afholder hvert femte år, fortæller at fællesindmarchen var stævnets højdepunkt: »Det er der fællesskabet føles særligt stærkt. Forventningen og snakken, mens man står i de lange rækker og venter på at marchere ind på stadion, flag, taler og fællessang« (Berlingske Tidende 26.6.1981).

Et fælleskab indebar også økonomiske forpligtelser. Det var naturligt, at lokale kredse støttede hinanden, når det gjaldt opgaver af større omfang. Da den grundtvigske valgmenighedskirke i Ubberup blev opført i begyndelsen af 1870'erne kom en væsentlig del af midlerne fra såvel de allerede etablerede valgmenigheder i Ryslinge, Morsø og Kerteminde som fra enkeltpersoner rundt omkring i landet. Uden denne støtte havde det lokale initiativ næppe kunnet føres ud i livet (Ehlers 1977:45). En sådan kontant hjælp fra meningsfæller andre steder var også forudsætningen for opførelse af mange missionshuse.

Fællesskabets økonomiske forpligtelser kendte ikke snævre grænser. En opgørelse over frivillige gaver i et indre missionsk samfund i et lollandsk landsogn omkring århundredeskiftet viser, at der, foruden de midler der blev givet til det lokale arbejde: missionshuset, kvindeforeningens menighedspleje og det planlagte kapels byggefond, også blev samlet ind til Indre Mission i Danmark, De unges sag, Københavns kirkesag, Forvildede børn, Magdalenehjemmene, Diakonissestiftelsen, Israels mission, Dansk missionsselskab og Hedningemissionen (Kappel Menighedsamfundets arkiv, Kappel).

På denne måde og gennem de mange foredrag fra missionsmarken fik man indenfor Indre Mission i forrige århundrede et væsentligt større kendskab til den tredje verden end befolkningen i almindelighed. Også søndagsskolens sparebøssencgerdreng hjalp med til at gøre Afrika til en del af børnenes kulturelle univers. I grundtvigske kredse var man derimod mere fortrolig med forholdene i Argentina, og i vor egen tid er der mennesker, som på samme måde har et nærmere forhold til visse dele af verden som f.eks. Vietnam, Cuba, Chile eller Sydafrika.

Budskab og fællesskab.

Når man taler om bevægelser, der er stivnet efter at de har fået opfyldt deres mål og derfor ikke er bevægelser mere (jfr. Skovmand 1951:10) er det først og fremmest bevægelsens »rigspolitiske mål« man tænker på. Når det gælder bevægelsernes resultater på det kulturelle plan er målene hverken så klart defineret eller af en sådan karakter, at de kan opnås én gang for alle. Det ideologiske budskab indeholder også retningslinier for hvad der kendetegner »det gode liv«. Og at skabe og leve det gode liv er ikke en proces, der kan overstås og afsluttes eller trumfes igennem som en politisk beslutning. At opretholde en livsstil i overensstemmelse med bestemte idealer kan naturligvis ses som en serie aktiviteter, som hver for sig kan afsluttes: at arrangere et møde, at synge en sang, at læse en bog. Men ellers er det en proces, der ikke har nogen ende. Hvad er »stivnethed«, når det gælder denne side af en bevægelse, og hvad er »kontinuitet«? Skal der nye mål til for at en bevægelse kan blive ved med at være en bevægelse?

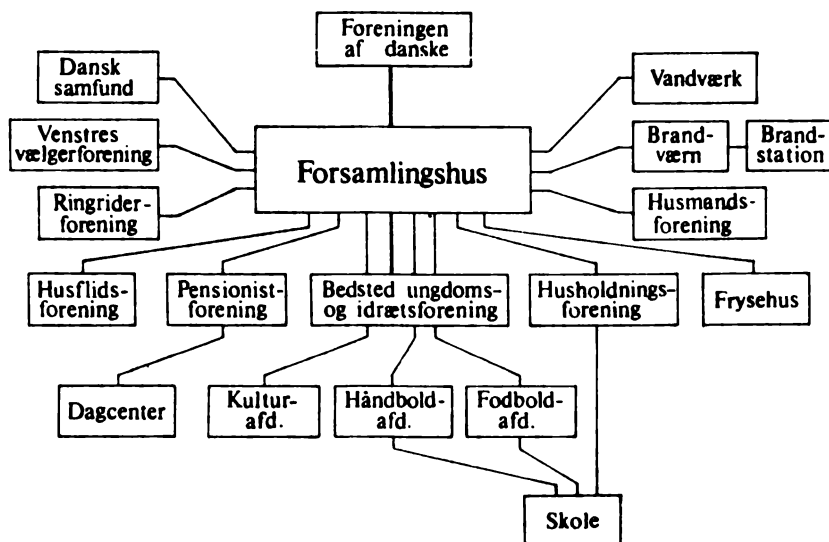
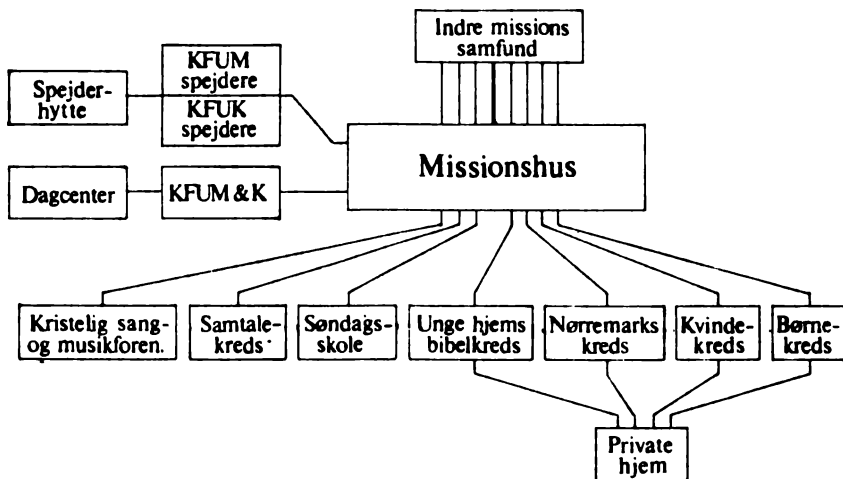
Hvad er det, der opretholder et ideologisk præget fællesskab, som strækker sig over flere generationer? Bevægelsens institutioner kan på den ene side være stivnet i den forstand, at de blot opfylder en ganske bestemt funktion. Men samtidig er det netop igennem sådanne varige

Fig. 2.

Strukturen omkring missionshuset og forsamlingshuset i Bedsted 1978/1979.

I Bedsted henlægger alle de lokale foreninger en større eller mindre del af deres aktiviteter til enten forsamlingshuset eller missionshuset. Diagrammet giver således et tværsnit af foreningslivet på stedet, men det siger samtidig noget om forskellen mellem de to samlingssteder. I missionshuset er alle de forskellige slags foreninger og grupper, der bruger huset, bundet sammen af en fælles ideologisk dimension. De er alle dele af den indre missionske bevægelse. Det er ikke tilfældet i forsamlingshuset. Her er det snarere det lokale sognefællesskab, der udgør den samlede dimension. Men navnet på foreningen, der ejer forsamlingshuset »Foreningen af danske i Bedsted sogn« fortæller om husets oprindelige nationalpolitiske retningspræg.

Fra Gudrun Gormsen: Bedsted i Sønderjylland, i Palle Ove Christiansen: Fire landsbyer. En etnologisk rapport om nutidige livsformer. Landsbykommissionen. København 1980.

Strukturen omkring missionshuset og forsamlingshuset

institutioner som skoler, missionshuse og foreninger, at nye generationer sluses ind i bevægelsernes rækker. At oprette disse institutioner var ret store opgaver for bevægelsen i sin tid, men man gjorde det med tanke på årene fremover. De dynamiske elementer i en bevægelse er lette at få øje på og beskrive. Men de processer der opretholder og skaber kontinuitet bliver sjældent dokumenteret. Hvilken rolle spiller fællesskabet i den forbindelse?

Undersøgelser i lokalsamfund med markante ideologiske skillelinier i fortid som i nutid er velegnet til at belyse denne problematik. Gudrun Gormsens undersøgelse af lokale livsformer i Bedsted i Sønderjylland - et dansk lokalsamfund med markante religiøse og nationale skillelinier - har meget at sige om opretholdelsen af en kulturspecifik livsform i indre missionske familier idag (Gormsen 1980). Den er vist den eneste undersøgelse af denne type i Danmark. Men i Wales er der lavet flere lokalstudier som belyser livet i samfund hvor nationale, klassemæssige og religiøse skel danner et kompliceret mønster og trækker skarpe skillelinier på tværs gennem den lokale befolkning. Både Alwyn D. Rees, Ronald Frankenberg og Trefor M. Owen har skrevet inspirerende om disse forhold (Rees 1950, Frankenberg 1957 og Owen 1962).

De folk der idag tilhører de mange markante baptist- og metodistmenigheder i Wales har ret beskedne kundskaber om de historiske årsager til deres religiøse tilhørsforhold (Rees 1950:114). Der er tale om en traditionsbestemt form for medlemskab, som vi også kender når det gælder politisk tilhørsforhold. Frankenberg understreger, at det religiøse fællesskab i de walisiske menigheder ikke så meget er et udtryk for specielle teologiske særstandpunkter, men at det snarere kan betragtes som en form for udvidet »slægtskab« (Frankenberg 1957:58).

Meningsfællesskabets karakter af slægtskab er noget som mange mennesker kan tale med om. En mand der er vokset op i et indre missionsk miljø her i landet har beskrevet det således:

»Mit hjemts tilhørsforhold til de familier som tilhørte indre mission, må vist nærmest betragtes som en søskendeflok. Man følte, det er en af vore. Det var dem man havde forstrøelse af, delte samme tro og oplevelser med, hvor man havde samme interesser, hvilket bandt mennesker sammen på en måde, som vist skal opleves, for at give den rette forståelse« (NEU 228/77).

Det er karakteristisk, at slægtsbånd er latente bånd, der kan aktiveres, når der er behov for det. På samme måde som det falder naturligt at overnatte hos selv ret fjerne biologiske slægtninge, når man er på besøg i en fremmed by, kunne unge mennesker, der var på fodvandring, i forrige

århundrede regne med at få mad og husly hos meningsfæller.

På lokalt plan spiller denne slægtskabsfølelse en vigtig rolle i det daglige livs kontakter og omgangsformer. De normer, som gælder i forholdet mellem biologiske slægtninge, bliver også bestemmende for relationerne til de åndelige slægtninge. Man støtter sine egne. Når mange mennesker træffer samme beslutninger på grundlag af sådanne loyalitetshensyn, bidrager det til at opretholde et socialt og kulturelt skel i et lokalsamfund. Valget af købmand er ofte et godt eksempel!

I Pentrediwaith i Wales var valget af købmand således tydeligt religiøst bestemt. Baptisterne købte ind hos de to lokale handlende, der var baptister, de calvinistiske methodister støttede »deres« købmand og de wesleyanske methodister foretog deres indkøb i brugsforeningen (Frankenberg 1957:58). I Bøvling i Vestjylland køber valgmenighedsfolkene ind i Brugsen, mens missionsfolkene støtter en af de to lokale købmænd. Men her er der ikke så meget tale om rent personlige bånd til de nuværende handlende, men snarere om et mønster, der bygger på gamle loyalitetsbånd. Således brød missionsfolkene i Bøvling allerede i 1890'erne med Brugsen, delvis som følge af dens brændevinspolitik (Lauridsen 1980:206). Det er gennem sådanne små enkeltheder at kulturelt særpræg og kulturelle skel opretholdes og manifesteres.

Der er mange ulemper forbundet med at bruge et begreb, der er så nationalhistorisk, følelsesmæssigt og prestigemæssigt ladet som »de folkelige bevægelser«. Alligevel er det svært at undvære, fordi det rummer en idémæssig dimension, som »foreningsliv« f.eks. slet ikke har. Al foreningsdannelse er ikke folkelige bevægelser. Foreningerne har været de folkelige bevægelsers vigtigste organisatoriske kanaler, men folkelige bevægelser er noget andet og mere end foreningsaktivitet. De har en total dimension, fordi de rummer budskab af livssynsorienterende karakter, der påvirker grundlæggende normer og vurderinger og skaber et engagement, der omfatter både erkendelse, følelse og handling. Pontoppidan Thyssen, som tidligere har foretrukket betegnelser som »idébevægelser« el.lign. argumenterer i sin efterskrift til projektet Vækkelsernes frembrud i Danmark i første halvdel af det 19. århundrede (Thyssen 1977:389ff) for, at »folkelige bevægelser« fortsat er et brugbart begreb, der kan defineres som:

»en gruppeaktivitet, som vedrører opgaver af almen betydning, udgår fra »folket« på frivillig basis og henvender sig til alle eller brede befolkningsudsnit. Den bygger i varierende omfang på kulturel tradition eller nye inspirationer udefra, men udmærker sig især ved selv-

stændig indsats, som ikke blot er afhængig af officielle instanser, men kritisk og aktivt nyskabende i forhold til »det bestående«. I den forstand er de folkelige bevægelser også en realitet i nutiden« (Thyssen 1977:400).

Note:

- 1) Se Ordbog over det Danske Sprog, 1923: *folkebevægelse*. Anne Duekilde, Universitetsbiblioteket, København, har bistået med oplysninger fra O.D.S.s supplementssamling. Ordet folkebevægelser optræder her f.f.g. i 1838 (Se Bagge og Engelstoft 1945,1:252).

Litteratur om folkelige bevægelser på lokalt plan.

»Fortegnelsen er tænkt som et bibliografisk hjælpemiddel og omfatter derfor-foruden de bøger hvortil der direkte henvises i artiklen-yderligere ca 60 titler, der behandler de væsentlige sider af artiklens tema, som der af pladshensyn ikke var muligt at tage med: Arkivregistrarer, bibliografiske oversigter, en række oversigtsartikler og studier af foreningsliv på lokalt plan samt de folkelige bevægelses samlingslokaler som kulturelle miljøer«.

Almqvist, T., Johansson, H. & Simonsen, L. 1976, Vad folket byggde.

Ett utkast till folkrörelsernas byggnadshistoria. (Sveriges Arkitekturmuseum og Nordiska Museet) Stockholm.

Anderson, R.T. og Anderson, G. 1959: Voluntary associations and urbanization. A diachronic analysis, I: The american journal of sociology vol.66s.265f. (Om foreningsliv i Dragør).

Anderson, Robert T. og Andersen, Gallatin 1962: The replicate social structure. I:Southwestern journal of anthropology 1962/4 s 367.

Anderson, Robert T. 1975: Voluntary Associations in history, s.144-156 i Peter B. Hammond red.: Cultural and social anthropology. Introductory readings in ethnology. Macmillan New York og London.

Balle-Petersen, Margaretha 1969: Et kulturcenter fra århundredskiftet. Egå gymnastik- og forsamlingshus. Nord-Nytt 1969 5/6.

Balle-Petersen, Margaretha 1974: Forsamlingshuset - velkendt eller ukendt? Træk af forsamlingshusenes baggrund og funktion i Ribe amt. Mark og Montre 1974.

Balle-Petersen, Margaretha 1976: Foreningstiden. I »Det forsømte århundrede« Arv og Eje 1976.

- Balle-Petersen, Margaretha 1977: Guds folk i Danmark. Nogle synspunkter på studiet af religiøse grupper. Folk & Kultur 1977 s.78-126.
(Også udgivet som småskrift af Etnologisk Forum samme år).
- Balle-Petersen, Margaretha 1979: Diskussionsindlæg om kulturel kommunikation som proces, Nordisk etnologkongres 1978, i Bringeus, Nils Arvid og Rosander, Göran red.: Kulturell kommunikation, Lund s.34-37.
- Balle-Petersen, Margaretha 1981: Forsamlingshuskulturen - oprør og tradition. Humaniora 4. Kbh.
- Balle-Petersen, Poul 1980: Gården, slægten og naboerne. Sociale relationer i et lokalsamfund i Danmark o.1880. Folk & Kultur 1980 s.106-150
- Bagge, Povl og Engelstoft, Povl 1945: Danske politiske breve I. Kbh.
- Banks, J.A. og Banks, Olive 1964: Feminism and social change. A case study of a social movement, i Zollschan, G.K. og Hirsch, W. red. 1964: Explorations in social change.
- Banton, Michael 1968: Voluntary associations I: Anthropological aspects, International Encyclopedia of the Social Sciences, Vol.16. New York.
- Bausinger, Hermann 1959: Vereine als gegenstand volkskundlicher Forschung, I: Zeitschrift für Volkskunde 1959:55 s.98-104.
- Bjørn, Claus 1971: Folkehøjskolen og andelsbevægelsen. Årbog for Dansk skolehistorie 1971 s.7-28.
- Bjørn, Claus 1974: Problemer og spørgsmål i højskolens historie. Uldum elevens årsskrift.
- Bjørn, Claus 1976: De folkelige bevægelser i Danmark. Fortid og Nutid 1976, bd.26, s.346-357.
- Bomholt, Julius 1936: Folket fester, I: Clausen, J. og Krogh, T. red.: Danmark i fest og glæde. Bind VI. s.10 ff Kbh.
- Bruhn, Verner 1979: Plint og talerstol. Træk af gymnastik- og ungdomsforeningernes historie i Ribe amt. Esbjerg.
- Buksti, Jacob A. og Johansen, Lars Nørby 1977: Danske organisationers hvem hvad hvor. København.
- Caulkins, D. Douglas 1977: Talet på frivillige organisasjonar i nokre kommunar vest og nord i landet. Heimen 1977/3 s.400-404.
- Christiansen, Chr. 1933: Organisationskundskab. A.O.F. Kbh.
- Christiansen, Palle Ove 1978: Peasant adaption to bourgeois culture? Class formation and cultural redefinition in the danish countryside. Ethnologia Scandinavica 1978 s.98-152.

- Christiansen, Palle Ove 1979: De »levende« og de »døde«. Folk & Kultur 1979 s.80-98. En indholds analyse af en grundtvigsk bondes erindringer i lokalt, socialt og kulturelt perspektiv.
- Christiansen, Palle Ove 1980: Fire landsbyer. En etnologisk rapport om nutidige livsformer. Landsbykommissionen. Kbh.
- Christiansen, Palle Ove 1980: Lokalkultur og officiel »kultur«. Et bidrag til debatten om landsbyernes fremtid, I: Økonomi og politik nr.3 s.271-294.
- Clausen, H.P. 1973: Hvor længe varede det 19.århundrede kulturelt? I: Kulturelle, politiske og religiøse bevægelser i det 19.årh. Det lærde selskabs publikationsserie, Århus.
- Clausen, Niels Senius 1978: Forskning i dansk arbejderbevægelses historie 1967-77 - en oversigt. Fortid og Nutid 1978, s.391-409
- Dahlerup, Drude 1977: Studiet af sociale bevægelser, I: Festskrift til prof.dr.phil. Erik Rasmussen 20. april 1977 s.7-34.
- Daneved, Ole Jørgensen: En sund sjæl i et sundt legeme. Gymnastik og skyttesagen i Danmark 1804-1905 med særlig henblik på de politiske og sociale aspekter. Den jyske historiker Nr.19-20 .
- Daun, Åke 1969: Etnologi och studiet av politik. I: Nord-Nytt 1969/2 s.2-7.
- Daun, Åke 1969 a, Upp till kamp i Båtskärsnäs. En etnologisk studie av ett samhälle inför industrinedläggelse. Stockholm.
- Døssland, Atle 1977: Eit døme på gransking av organisasjonar i lokalsamfunn. Lekmannsorganisationar i Kvinnherad. I: Heimen 1977/3 s.405-414.
- Ehlers, Søren 1977: En lokal grundtvigsk bevægelse. Etableringen af grundtvigske institutioner i Nordvestsjælland 1864-94. Specialeafhandling i historie, Københavns Universitet.
- Ehlers, Søren 1981: Foreningslivet og de folkelige bevægelser, I: De nye tider, 2.udg.
- Erichsen, Bjørn 1977: Om arbejderbevægelsen. En introduktionsbog til dansk arbejderbevægelses historie.
- Foreningsarkiver fra Storstrøms Amt, 1980. En kortfattet oversigt. Red. af Søren Ehlers. I.udg. Vordingborg.
- Foreningsarkivet i Landsarkivet for Fyn, 1979. Arkivregistratur udg. af Landsarkivet for Fyn.
- Forsamlingshuse på landet, 1979. En redegørelse fra kulturministeriets forsamlingshusudvalg. Med registrant i særl. bind.
- Fortids bevægelse- nutids uro. L.O.K. studiebøgerne Kbh.1970.
- Frankenberg, Ronald 1957: Village on the Border. A social study of religion, politics and football in a north Wales community. London.

- Frederiksen, Svend 1976: Fynske forsamlingshuse I: Fynske Årbøger s.71-108.
- Freudenthal, Herbert 1968: Vereine in Hamburg. Ein Beitrag zur Geschichte und Volkskunde der Geselligkeit. Hamburg.
- Friis, Lars 1981: Brugs og by I: Det skabende menneske I-II Kulturhistoriske skitser tilegnet P.V. Glob, Nationalmuseet.
- Fynske Foreningsarkiver I, 1978. Kortfattet oversigt over foreningsarkivalier i Landsarkivet for Fyn og Erhvervsarkivet ved Margaretha Balle-Petersen.
- Gemsøe, Anker 1977: Arbejderkultur i Danmark i perioden fra 1890 til 1924. Arbejderkultur. Kultur og klasse 31, s.31-61.
- Gerlach, Luther P. og Hine, Virginia H. 1970: People, Power, Change. Movements of Social Transformation. Indianapolis og New York.
- Gold, Gerald L. 1975: Saint Pascal. Changing leadership and social organisation in a Quebec town. Toronto/Montreal.
- Gordon, C. Wayne og Babchuck, Nicholas 1959: A typology of voluntary associations. American Sociological Review 24 s.22-29.
- Gormsen, Gudrun 1980: Bedsted i Sønderjylland, I: Christiansen, Palle Ove: Fire landsbyer. En etnologisk rapport om nutidige livsformer. Landsbykommissionen. Kbh.
- Grelle, Henning 1978: Socialdemokratiet i det danske landbrugssamfund 1871-ca.1903. Teoretiske, taktiske og strategiske problemer med henblik på formuleringen af en jordpolitik og organiseringen af husmænd og landarbejdere. SFAHs skriftserie nr.7.
- Gundelach, Peter 1980: Græsrodde er seje! En bog om græsrodsorganisationer i Danmark - deltagere, organisationsformer og modstandere. Århus.
- Gusfield, Joseph R. 1968: The study of Social Movements I: The International Encyclopedia of the Social Sciences s.445-452.
- Hansen, Bodil K. 1977: Skolen i landbosamfundet, ca. 1880-1900. Befolkningens holdning til skolevæsenet på landet. En undersøgelse i Bårse-Mønbo provsti.
- Hansen, Bodil K. 1978: Kvinderne i et grundtvigsk bondemiljø I: Holmgaard, Jørgen red. Det grundtvigske bondemiljø. Arbejdspapirer fra forskningsseminar om det grundtvigske bondemiljø, Vestbirk Højskole 1978. Grenå 1981. s.75-142.
- Haue, Harry 1978: Mejerikrigen. En undersøgelse af de søndagshvilende mejerier i Danmark. Fortid og Nutid 1978,3:359-390.

- Heberle, Rudolf 1968: Types and Functions of Social Movements I: The International Encyclopedia of the Social Sciences s.438-444.
- Heimen 1977/1: Det store hamskiftet. Temanummer med bidrag af Jørn Sandnes, Hans Try, Tore Pryser, Kjell Haarstad og Rasmus Sandvik s.286-302.
- Hellspong, Mats 1969: Ledarskapets villkor i en nordsvensk by. I: Nord-nytt 1969/2 s.16-21.
- Hellspong, Mats 1973: Föreningsliv och fritidsliv i samhällsvetenskaplig belysning. Nord-Nytt 1973 3/4 s.1-8.
- Hellspong, Mats 1979: Perspektiv på folkrörelserna. RIG s.63-68.
- Hellspong, Mats 1981: Folkrörelsernas kulturmiljö. I: Tvärsnitt. Humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning 1981:2 s.55-58.
- Hess, Carsten 1976: Sofapuder og klassekamp. En kulturdebat i husflidsbevægelsen i 1890'erne. Folk & Kultur 1976 s.96-120.
- Højrup, Ole 1980f: Herregårdsliv. Beretninger fra århundredskiftet.
- Jansson, Sören 1973: Föreningsliv som objekt vid lokalstudier, I: Nord-Nytt 1973 3/4 s.19-22.
- Jansson, Sören 1981: Förening och gemenskap. En etnologisk studie av föreningslivet i en svensk småstad: Enköping 1880-1970. Malmö.
- Jansson, Torkel 1980: Folk på väg till logen. För vilka stod porten till nykterhetsrörelsen öppen? I: Med eller mot strömmen? En antologi om svenska folkrörelser. Stockholm.
- Jensen, Hans 1919: Lars Bjørnbak og den bjørnbakske bevægelse.
- Kerri, J.N. 1976: Studying Voluntary Associations as Adaptive Mechanisms: A review of Anthropological Perspectives, I: Current Enthnology, Vol. 17. No.1.
- Kirkhusmo, Anders 1974: Lokalhistorien framveksten av de frivillige organisasjoner i Trøndelagsbygdene i tida ca.1850-1900 I: Heimen 1974/4 s.431 ff.
- Koch-Olsen, Ib red. 1943: De danske folkerørelser. Kbh.
- Kuhnle, S. 1975: Patterns og social and political mobilization: a historical analysis of the nordic countries. Bergen.
- Larsen-Ledet, L. 1939: Kommuneafstemningerne i Danmark. I: Frode Markersen red.: Afholdsbevægelsen i Danmark I Kbh. s.202-217.
- Lauridsen, Henning R. 1980: De folkelige institutioner og lokalsamfundet. Studier over de folkelige bevægelser og institutioner i Nordvestjylland 1870-1914. Prisopgave i historie, Århus Universitet. Under udgivelse.

- Liedgren, Rut 1964: Folkets hus Gersheden. Stockholm.
- Lindhardt, P.G. 1951,1959,1978: Vækkelser og kirkelige retninger i Danmark.
- Lindroth, Bengt 1975: Bingo! En kritisk granskning av folkrörelserna i Sverige 1850-1975. Vänersborg.
- Lindroth, Jan 1974: Idrottens väg till folkrörelse. Studier i svensk idrotts rörelse till 1915. Uppsala.
- Lindvall, Karin og Richette, Christian 1979: Folkrörelser och folkrörelsesmiljöer. Från Bergslag och bondebygd s.111-230. Kumla 1979.
- Lundkvist, Sven 1977: Folkrörelserna i det svenska samhället 1850-1920.
- Meyer, Poul 1950: Dansk foreningsret. Kbh.
- Meyer, Poul 1955: Bylag og sogn. Særtryk af »Danmarks kommunale styre«. Holbæk.
- Michelsen, Peter 1972: Museerne og samtiden. Nationalmuseet København.
- Mogensen, Margit 1979: Omkring Asnæs Brugsforening. En analyse af forhandlingsprotokollerne 1869-1935 : Fra Holbæk Amt 1978-79 s.109-125.
- Morris, Raymond R. 1965: British and american research on voluntary associations: A comparison. Social Inquiry 35 s.186-200.
- Mortensen, Frands 1978: Om venstrepresen 1866-1877. I: Holmgaard, Jørgen red.: Det grundtvigske bondemiljø. Grenå 1981 s.295-332.
- Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser (N.E.U.) København, optegnelser.
- Nielsen, Dagmar 1977: Breve fra tasmørket: Dagbog af Karen Elisabeth Jensen, Sigerslev, fra hendes ophold på Østermarie Folkehøjskole 1882. Bornholmske samlinger 11. s.33-87.
- Nissen, Gunhild 1973: Bønder, skole og demokrati. En undersøgelse i fire provstier af forholdet mellem den offentlige skole og befolkningen på landet ca.1880-1910. Diss.
- Nordjyske Foreningsarkiver, 1978. Kortfattet oversigt over forenings-, og virksomhedsarkiver Nordjyllands amt. 2.udgave. Aalborg.
- Nørregård, Georg 1931: Organisationsforsøg blandt Landarbejdere. I Bidrag til arbejderklassens og arbejderspørgsmålets historie i Danmark fra 1864-1900.
- Ordbog over det danske sprog. 1920 ff. Kbh.
- Owen, Trefor M. 1960: Chapel and community in Glan-Llyn, Merioneth, I: Davies, Elwyn og Rees, Alwyn D. red.: Welsh rural communities. Cardiff 1962 s.185-248.

- Paine, Robert 1965: Coast lapp society II. A study of economic development and social values. Tromsø/Oslo/Bergen.
- Pedersen, Clemens 1970: Folk i bevægelse, I: Fortids bevægelse - nutids uro. L.O.K. Kbh. s.7-17.
- Pedersen, Lars og Skovmand, Arne red., u.å.: Haandbog i forenings- og mødeteknik. A.C. Normanns forlag A/S. Odense.
- Pryser, Tore 1977: Klassebevægelse eller folkebevægelse.
- Pryser, Tore 1979: Thranittbevegelsen i Norge 1850-51. Seks mikro-undersøkelser fra Østlandsbygdene. Arbejdspapir fra Nordisk Arbejdsgruppe for Folkørørelses- og Organisationsforsknings seminar, Sandbjerg okt.1979.
- Rambusch, Sigurd 1971: Bringstrup-Sigersted sogneråds modstand 1885-86 mod Kulturministeriets »mundkurvscirkulære«. Danske Magazin 8.rk. 4 bind. 1.hæfte. s.å7-78.
- Rasmussen, Alan Hjorth 1972: Vorupør Fiskerkompagni. Et indremissionsk kollektiv omkring århundredskiftet. Folk & Kultur 1972 s.65-84.
- Rasmussen, Alan Hjorth 1977: Sømandshjemmet ny havn 1927-1977, Esbjerg.
- Ravn, Karen Marie 1979: Grundtvigianismen i Starup-Nebel og Almind sogne mellem Kolding og Vejle. Specialeafhandling i Dansk, Københavns Universitet.
- Ravnholt, Henning 1943: Den danske andelsbevægelse. Kbh.
- Ravnholt, Henning 1944: Lær sognets andelsforeninger at kende. Arbejdsplan for studiekredse om lokale andelsforeninger. Andelsbladet 1944 s.41-43, 105-111, 147-150. Også udsendt som særtryk s.å.
- Ravnholt, Henning 1945: Andelsbevægelsen. Den folkestyrede økonomi. Kbh.
- Rees, Alwyn D. 1950: Life in a welsh countryside. Cardiff 1961.
- Ropeid, Andreas 1974: Organisasjonane og lokalsamfunnet, I: Fladby, Rolf og Imsen, Steinar red.: Lokalhistorie fra gard til tettsted. Oslo s.70-89.
- Schmidt, August F. 1925: Højskolerne og lokalhistorien, I: Højskolebladet.
- Schmidt, Povl og Gleerup, Jørgen 1975-1980: Dansk kulturhistorie og bevidsthedsdannelse 1880-1920.
- Schmitt, Heinz 1963: Das Vereinsleben der Stadt Weinheim an der Bergstrass. Volkskundliche Untersuchung zum kulturellen Leben einer Mittelstadt. Weinheimer Geschichtsblatt Nr.25. Weinheim a.d.eB.
- Schousboe, Karen 1980: Bondedagbøger - kilder til daliglivets historie. Kbh.

- Sills, David L. 1968: Voluntary associations II Sociological aspects. International Encyclopedia of the Social Sciences. Vol. ,6. New York.
- Skovmand, Roar 1952-1956: Folkelige bevægelser I: Hvidtfeldt, Johan red. Håndbog for danske lokalhistorikere. Kbh.
- Skovmand, Roar 1968: En højskolevinter. Elevdagbog fra provisorieårene i 1880'erne / tømrer Niels Nielsen /
- Skrubbeltrang, Fridlev 1938: Den danske bonde 1788-1938. Kbh.
- Skrubbeltrang, Fridlev 1943: Den danske husmandsbevægelse. Kbh.
- Skrubbeltrang, Fridlev 1946: Den danske folkehøjskole. Kbh.
- Skrubbeltrang, Fridlev 1948: Da staar en ny tids bonde - . Kbh.
- Solberg, Grete 1981: En bibliografi över folkrörelseforskning 1930-1978. 266 s. Stockholm.
- Stoklund, Bjarne 1976: Signalement af en epoke, I: Det forsømte århundrede. Arv og Eje 1976. s.5-26.
- Stoklund, Bjarne 1979: Europæisk etnologi, I: Københavns Universitet 1479-1979. Bind XI s.87-120.
- Sundström, Erland og Janson, Mats 1979: Missionshuset från Svenshult. Om väckelsen och Skansens missionshus. Stockholm.
- Thyssen, Anders Pontoppidan 1973: De religiøse bevægelseres samfundskritik og den demokratiske udvikling. I Stig Jørgensen red.: Kulturelle, politiske og religiøse bevægelser i det 19. århundrede. Århus.
- Thyssen, Anders Pontoppidan 1960-1977: red. Vækkelsernes frembrud i Danmark i første halvdel af det 19. århundrede. Bind I-VII.
- Thyssen, Anders Pontoppidan 1977: Vækkelse, kirkefornyelse og nationalitetskamp i Sønderjylland 1815-1850. Viborg.
- Trætteberg, Asmund 1976: Kvinnene i Løtens samfunnsliv, I: Lautin. Lokalhistorisk årbog for Løten s.140-151.
- Trætteberg, Asmund og Syversen, Odd Magnar 1976: Den første politiske forening i Løten. Om thranitternes virksomhed - og litt om hvem de var., I: Lautin, Lokalhistorisk årbog for Løten s.156-203.
- Try, Hans 1979: Motforeninger og parallelle foreninger, I: Slettan, Dagfinn og Try, Hans red.: Bondevenene. Jaåbækrørsla 1865-1875. Oslo s.131 f.
- Winding, Kjeld 1943: Den danske bondebevægelse. Kbh.
- Winding, Kjeld 1943: Den danske arbejderbevægelse.
- Wolf, Eric R. 1973 (1966): Bønder. En socialantropologisk oversigt over bondesamfundets udvikling. København.
(se bl.a.: Koalitioner hos bønder og Bondebevægelser).

- Wählin, Vagn 1978: By og land. Omkring dynamikken i forholdet mellem socio-økonomisk basis, organisation, klasser og ideologi i Danmark i det 19. århundrede - forsøg til en syntese. I: Holmgaard, Jørgen red.: Det grundtvigske bondemiljø. Grenå 1981 s.1-74.
- Wählin, Vagn 1980: The Growth of Bourgeois and popular Movements in Denmark ca.1830-1870, I: Scand. J. History 5 s.151-183.
- Zerlang, Martin 1976: Bøndernes klassekamp i Danmark. Agrarsmåborgerskabets sociale og ideologiske udvikling fra landboreformernes tid til systemskiftet. Viborg.
- Öhngren, Bo 1980: Folkrörelserna och den ofantliga sektorn. I: Med eller mot strömmen? En antologi om svenska folkrörelser. Stockholm.
- Åberg, Ingrid 1975: Förening och politik. Folkrörelsernas politiska aktiviteter i Gävle under 1880-talet. Uppsala Diss.

Arbejdererindringer og lokalhistorie.

Jørgen Burchardt.

Jørgen Burchardt, f.1946, grafonom 1969. Exam.art.1973 fra Institut for Europæisk Folkelivsforskning. Deltaget i politisk og kulturpolitisk arbejde i 1966-73. Projektleder af »Arbejdererindringer« i Slagelse i 1978-79 og Køge 1980-81. Redaktør af Nord Nytt 1978-. Medforfatter og redaktør af flere bøger om erindringer og lokalhistorie, bl.a. »De nye tider« (ny udg. 1981) og »Arbejdererindringer-metode-kildekritik-indsamling-benytelse«. Århus 1979.

Erindringer som historisk kilde.

Den menneskelige hukommelse er fantastisk. For den historiker eller anden kulturforsker, der studerer fænomener indenfor de sidste 80 år, står her en databank af dimensioner til rådighed. Her findes oplysninger om alle de begivenheder, tanker og forhold, som nulevende har været ude for. Der er dog visse begrænsninger, som nævnes senere, men alt andet lige, ligger disse oplysninger klar til at blive brugt. Men de ligger kun latente; hvis de ikke bliver brugt, dør denne viden sammen med personen. Dette er en ny situation for historikere, at de sådan set selv skal skabe kilden med de problemer og fordele, der ligger heri.

Det erindrede har alle de dimensioner, som den menneskelige bevidsthed kan opfange: det er lyde, lugte, farver, følelser. Ved en genkaldelse er det dog begrænset af at skulle gengives via det talte ord eller via nedskrivning. Men under alle omstændigheder - alt andet lige - er erindringer kvalitativt langt bedre end alle kilder. Fotografier, film og den nyeste tids båndoptagelser dog delvist undtaget.

At erindringer trods disse indlysende fordele ikke har været udnyttet, vil jeg nævne et eksempel på. Det gælder ganske vist et værk, som blev skrevet omkring 1940, men der kunne også have været taget et eksempel fra i dag. Det er Georg Nørregård: »Arbejdsforhold indenfor dansk Haandværk og Industri 1857-1899« (1943/1977). Det angives, at der skulle undersøges reglerne for dagliglivet på arbejdspladserne og »dels... at udnytte alle forekommende Oplysninger om, hvorledes Virkeligheden formede sig ...«. Selvom det også nævnes, at Nørregård »har modtaget Meddelelser fra talrige Hjemmelmænd« har denne mundtlige fremstilling kun bidraget til »at gøre Stoffet levende« for forfatteren. Og ved læsning af værket og især ved at se de talrige noter, kan man forestille sig den flittige forsker sidde fordybet på læsesalene i arkiver og biblioteker og ivrigt skrive henvisninger på papirlapper. Men her måtte han give op med at få oplysninger, hvor de skriftlige kilder tav. Men hvorfor gik han ikke udenfor og fik blæst støvet lidt af sig? Her kunne han have mødt personer, han kunne have spurgt om hvorledes de havde oplevet arbejdsforholdene på egen krop igennem hele den tidsperiode, han havde sat sig for at undersøge. Hvor hans værk i dag er fremragende, kunne det ved at benytte erindringer være blevet nær fuldkomment. Denne kildefiksering er desværre stadig typisk for visse fagtraditioner.

At erindringer kan benyttes ved historiske studier er der en stigende forståelse for inden for det historiske fag. I de sidste årtier er der især i USA og England vokset en bevægelse frem under navnet »Oral History«, hvor forskerne - ikke kun historikere - har sluttet sig sammen i velfungerende sammenslutninger (1). Nu kan man ikke helt sammenligne forholdene i Danmark og den fagudvikling, som er sket i USA og England. Herhjemme (og i det øvrige Norden) har etnologer og folklorister i generationer i vid udstrækning benyttet mundtlige overleveringer (2). Ligeledes har (amatør)lokalhistorikere benyttet erindringer dog oftest uden nogen nærmere eftertanke om de videnskabelige implikationer, som denne kildegruppe giver.

Ved at benytte erindringer, kan der tilføres nye dimensioner til historiskrivningen (3). For det første kan de som nævnt bringe nye emner under forskerens lup; emner som det ellers ikke var muligt at udforske via de bestående kilder. Dette har bl.a. betydning for socialhistorikere, som kan undersøge nye lag og befolkningsgrupper, som således også kan få sin historie skrevet. Samtidig kan det være nye grupper f.eks. kvinder og børns forhold. Helt generelt vil hele den private sfære omkring familiens liv kunne blive medtaget (se her f.eks. Birthe Broch 1979).

Hvor man har benyttet de traditionelle kilder til belysning af begivenheder og hændelser, kan man tillige benytte erindringer til dette. Men

derudover kan erindringerne åbne døren for et syn på mennesket set indefra. Her kan andre videnskabsdiscipliner få en historisk dimension: Bevidsthedsforskere som f.eks. litteraturhistorikere og psykologer kan bruge dem. (4). Samtidig kan andre fagretninger også benytte denne subjektive kilde til at trænge ind i et miljø og forstå det på en måde næsten som deltagerne selv har gjort det, igennem en beskrivelse af oplevelser og holdninger. Som en yderligere ny side kan man via erindringerne se et menneskes liv i sammenhæng. Personen kan berette om alle de forhold, der har spillet ind for »livsskæbnet« (5) og i livsforløbet kan betydningen af disse hændelser og forhold udledes. Altså at kunne se de totale livsvilkår og den virkelighed de er foregået under.

Hvor studiet gælder forhold, hvor der i forvejen findes kilder af traditionel art, kan erindringerne have værdi til en mere nøjagtig tolkning af de bestående kilder - og de kan også angive disse kilders begrænsninger. Samtidig kan erindringerne få forskeren til at få øjnene op for nye problemstillinger, som så via de traditionelle kilder kan undersøges.

En af de vigtigste ting er efter min mening, at man kan se alle menneskelivets forhold i et sammenhæng. Det er i mange forhold en styrke, men denne mangesidighed gør det samtidigt besværligt for forskeren. Den virkelighed, man undersøger, kan herved synes uoverskuelig og sammensat, og dette kan modvirke dannelsen af entydige og enkle modeller og teorier. Men de modeller og beskrivelser af strukturer, som trods alt kommer frem, er måske mere i overensstemmelse med virkeligheden.

Erindringerne er dog ikke alene den gyldne nøgle, der lukker op for nye forskningsområder. De lukker også op for nye problemer af metodisk art (6). For det første er erindringer begrænset af den menneskelige hukommelse. Denne er som bekendt ikke ufejlbarlig og derved kommer læren om hukommelse og glemsel samt gerontologi (aldring) ind som særlige discipliner. Den, der f.eks. har interviewet et ægtepar sammen, vil vide, at den samme ting ikke behøver at blive husket på samme måde. Der kommer hurtigt situationer, tidspunkter, angivelser o.l., som man har en forskellig mening om.

Denne forskellige måde at opfatte tingene på betyder dog ikke altid, at den er uinteressant for forskeren. Det betyder for personen, at det kan være en daværende (eller senere) indstilling, som har gjort, at disse ting huskes således. Denne subjektive oplevelse vil f.eks. være en nødvendighed at tage hensyn til ved udforskning af politiske holdninger.

Et andet negativt punkt ved erindringer er, at de er besværlige at have med at gøre. Skriftlige kilder kan registreres og gemmes til der er brug for dem. Noget andet med erindringer, som skal opspores og gøres

tilgængelige. Hvis man f.eks. arbejder med en bestemt problemstilling omkring arbejdsløsheden 1923, ja så skal man finde en person, der var arbejdsløs dengang eller på anden måde kender til dette. Det kan være et besværligt arbejde og især, hvis man skal have fremskaffet oplysninger, som er repræsentative for en større gruppe af personer.

For at få oplysningerne frem, skal meddelelserne opfordres til at nedskrive dem eller de skal interviews. Også dette er en besværlig proces og især tidskrævende med sine særlige faldegruber.

Man skal altså altid vurdere, om det er erindringer man skal søge sine oplysninger hos eller det er mere tilgængelige og/eller mere pålidelige kilder. Hvis man f.eks. skal finde ud af, hvad der blev sendt i radioen i 1928, så er det lettest at slå op i en avis fra dengang. Hvis man derimod skal finde ud af, hvordan radioen benyttedes, så kan man ikke slå op nogen steder, ud over måske at finde ud af, hvor mange radioapparater der overhovedet fandtes. Brugen af radioen bliver man nød til at spørge folk om.

Lokalhistorie og erindringer.

Hvorfor nu lokalhistorie? Et synspunkt kan være, at den lokale historie gør det let for de nye generationer at identificere sig i forhold til fortiden. At man kan få en identitet gennem historien, en eksistens i tiden, ved på det personlige plan at se sit eget livs vaner og tanker i forhold til hvad mennesker tidligere havde af indhold i tilværelsen.

Et andet synspunkt går mere på en teoretisk overvejelse, at det er nødvendigt at se grundelementerne for historiens dynamik, at bringe lys på de myriader af forskellige forhold, som skaber vores tilværelse. Det er ikke forstået således, at vi gennem lokalhistorien kan finde »sandheden«, men snarere tværtimod at lokalhistorien er en del af et større hele for at få forståelse af det totale (og indviklede industri-) samfund. Forståelsen ligger i en kombination af mikroundersøgelser, makro-helhedsundersøgelser (som regel beskrevet med økonomisk terminologi) og makro-detailundersøgelser (hvor et enkelt emne er set i landsperspektiv f.eks. arbejdsløshed, dampmaskiner, kvindearbejde etc.).

Hvis vi ser på hvad lokalhistorie er (har været), kan det med god vilje deles i tre forskellige retninger. For det første i den traditionelle lokalhistorie (= lokalitetshistorie). Det er »sognets historie«, hvor interessen standser ved sognegrænsen - hvis det ikke gælder berømte personer, som til gengæld kun behøver at være født på stedet (7).

Som en modpol er det - mere universitære - synspunkt, at lokalhistorie har sin berettigelse som plads for »mikrostudier«, for studier for at finde

generelle lovmæssigheder og træk. Det er studiet i et lokalsamfund og ikke af. (Bjarne Stoklund).

Som en tredje form - og den er mere udflydende - er det den historie, hvor den lokale historie ses som en del af og i sammenhæng med rigshistorien.

Ved alle disse tre former kan erindringer benyttes og der er indlysende fordele: der vil i forvejen være en lokal interesse for studiet, som åbner dørene for forskeren. Det kan være de lokale aviser, som bringer efterlysninger om ønskede meddelere eller lokale foreningsledere, som skaffer kontakt til sine medlemmer.

For det andet kan man kontrollere de informationer, som meddelerne fremkommer med. Ved at de samme forhold bliver beskrevet af flere personer, kan disse oplysninger sammenstilles hvorved man kan udøve kildekritik.

Ikke mindst kan der sikres repræsentative oplysninger: meddelerne kan udvælges bevidst og dette udvalg kan igen løbende kontrolleres for sin repræsentativitet, ligesom de omtalte begivenheder og forhold gensidigt kan kontrolleres mod hinanden.

Jeg vil dog tilføje en ny dimension til lokalhistorien, som erindringerne åbner for, nemlig historien om menneskene i et bestemt område. Det er hvad de har oplevet - og denne oplevelse standser ikke ved sognegrænsen. En »god« lokalhistorie er den der har været almen for de fleste. Det er ikke de specielle oplevelser, der har interesse, men de træk, der går igen og er almene for de fleste personer.

Hvorfor arbejdererindringer?

For at begrunde indsamling og brugen af erindringer fra en bestemt samfundsklasse, må historieskrivningen og kildefrembringelsen ses historisk.

Historien blev først for alvor »historie« da skriftsproget blev indført. Ganske vist kunne historien overføres - og bliver det stadig - gennem mundtlig overlevering. Men bortset fra enkelte særlige traditionsbærere, var den mundtlige tradition oftest kun 2-3 generationer. For mange har den dog helt manglet; man har i bogstaveligste forstand ikke vidst hvem ens forfædre har været og hvor de stammede fra.

Denne historieløshed har i høj grad været klassebestemt. Når historien og kilderne hertil en gang er blevet fastholdt på papir, er den bevaret for eftertiden. Dette har gjort at de skriftkloge har kunnet beherske historien. Det blev hermed de magtfulde mennesker og deres institutioners historie. Selv når andre klasser er blevet behandlet i kilderne, er det sket på magthavernes præmisser.

I løbet af 1800-årene fik samfundet behov for en bred uddannelse af dets medlemmer, og disse fik omvendt et behov for bedre uddannelse for at kunne klare sig i samfundet. Denne større viden gjorde det muligt for en bredere klasse at få del i historien. Dette gav bl.a. udtryk i historisk vækkelse blandt landboklassen, som jo var datidens talmæssigt dominerende samfundsklasse. Det betød folkemuseer og en lokalhistorisk dyrkelse af bondeklassen.

Men også denne historiske bevisthed var klasseskæv. Det var de mere rige og velfungerende kredse blandt bondestanden, som bl.a. via den såkaldte grundtvig-bevægelse fik sin historie. Den lille husmand fik ikke sin historie på samme måde. Den fremvoksende klasse af industriarbejdere fik heller ikke sin historie. De var i sagens natur som klasse historieløse - maskinens tid var ny. Men selvfølgelig havde de en historie ligesom alle andre.

Dette er baggrunden for, at man i dag skal gøre en særlig indsats for at skaffe kildemateriale for denne befolkningsgruppe. (8). Man kan så evt. efter ens egen politiske indstilling tillige begrunde dette med, at det at skaffe historisk materiale om arbejderklassen og herudfra skrive historie, er et led i den politiske kamp for frigørelse: at klassens medlemmer skal kunne se sin egen historie og herigennem forstå de mekanismer, der igennem tiderne har holdt dem nede. Og samtidig gennem den værdi som mennesker, man får, fremkommer en bevidsthed, der vil være basis for en fremtidig handling.

Når dette er sagt, skal det dog også nævnes, at en beskæftigelse med arbejderklassen og arbejdererindringer ikke alene kan give en universel forståelse af samfundet. Hvis man f.eks. studerer arbejderkultur, vil det have sine begrænsninger kun at have oplysninger fra arbejderklassen. Det vil være nødvendigt også at kende andre befolkningsgruppers forhold: at kunne se hvorledes bøndernes kultur har været baggrund for mange industriarbejdere og hvorledes borgerskabets kultur via småborgerskabet har influeret på arbejderklassens kultur.

Men arbejdererindringer er altså under alle omstændigheder en udvidelse af den historiske viden for hele samfundet, en skabelse af manglende brikker til Danmarkshistorien.

Lokalt indsamlingsprojekt for arbejdererindringer.

Som nævnt ovenfor er der en social skævhed i det bestående kildemateriale. For at råde bod på dette, kan der etableres (lokale) indsamlinger for at forskere nu og fremover kan få materiale til rådighed. Som et forsøg med egnede indsamlingsmetoder foretoges en prøveindsamling i Slagelse

1978-79, (9) mens egentlige indsamlinger senere er foretaget i Køge 1980 (10) og stadig pågår i bl.a. Ålborg og Horsens.

Ideen med indsamlingskampagner er ikke ny. Det har tidligere været praktiseret i Danmark - især på landsplan (Flemming Mikkelsen) - og i udlandet hovedsageligt i USA (11). Her har man dog indsamlet oplysninger om personer og emner, som ligger langt fra de intentioner, der ligger i arbejdererindringsprojekterne.

Efter de erfaringer, der er høstet i Slagelse og Køge, vil en lokal kampagnemodel være som følgende. Resultatet gælder *skrevne erindringer og interviews*. Interviewene optages på spolebåndoptagere (12) og udskrives således at de har den maksimale tilgængelighed (13). I tilslutning til indsamlingen af erindringer er det praktisk samtidig at indsamle *fotografier, dagbøger, regnskabsbøger o.lign.* Når disse indgår sammen med erindringer giver de gensidigt hinanden en større værdi - eksempelvis vil fotografiernes motiver være beskrevet i erindringerne, og erindringerne kan illustreres med disse fotografier.

For at lette brugen af dette materiale, skal der udarbejdes indholdsfortegnelse til materialet med henvisning til sidetal i de skrevne erindringer og udskrevne interviews samt henvisning til tid på båndet for de uudskevne interviews (14).

Hvorledes en kampagne i praksis skal organiseres, afhænger helt af de ressourcer og personer, som kan stå til rådighed. Erfaringerne viser en kampagne for et vellykket resultat, skal løbe i mindst et år og helst 2 år. Den skal forløbe som en kampagne forstået på den måde, at alle hensigtsmæssige tilgange skal forøges og at kampagnen bygges op efterhånden. Til det praktiske arbejde skal der være tre grupper: en *indsamlingsgruppe*, som står for interviews, korrespondence med erindringskrivende samt iøvrigt styrer det daglige arbejde; en *udskrivningsgruppe*, som står for udskrivning af interviews, arkivering af skrevne erindringer o.a. kontorarbejde; en *styringsgruppe*, som tager sig af den mere langsigtede styring og koordinering af projektet. Til denne sidste gruppe vil det være naturligt at knytte deltagere fra de lokale fagforeninger, AOF, lokalhistoriske arkiv og museum. I indsamlingsgruppen bør i hvert fald være nogle med kendskab til historiske problemstillinger ved siden af journalister og andre interviewere, og i udskrivningsgruppen kontorfolk, der har et rimeligt kendskab til det danske sprog og har en vis modenhed i at kunne forstå det talte ord og nedfælde det på papir.

I den første fase i indsamlingen gælder det at gøre indsamlingen kendt. De potentielle meddelere skal kende til den og samtidig føle sig trygge ved at bidrage. Dette kan gøres ved oplysende artikler i lokale aviser samt en personlig henvendelse evt. via brev fra borgmesteren med opfordring

til at skrive eller lade sig interviewe af en fra interviewgruppen. Hvis det ønskes, skal man selvfølgelig love at beskytte personlige oplysninger.

Disse tidligere indsamlinger har været delt i to del-samlinger: der har været en *bred* indsamling, hvor interessen har gjaldt alle menneskelige forhold og hvor meddeleren selv efter en bredt anlagt spørgeliste i vid udstrækning har styret det skrevne eller interviewet. Der har været *emne* indsamling, hvor man har søgt at belyse et eller flere bestemte emner. Her har det modsat været indsamlingsgruppens medlemmer, som har bestemt hvilke oplysninger der skulle indsamles, selvom der også her er blevet medtaget livshistorier. Den brede indsamling foretages fordi det ikke kan vides hvilke oplysninger man i fremtiden vil være interesserede i at benytte, og emneindsamlingen fordi man får det bedste materiale ved at beskæftige sig med et bestemt emne og herved gå i dybden.

Man støder på mange teoretiske og metodiske problemer i løbet af arbejdet. Tilstræbelse af repræsentativitet er en af dem. Her bør man få en vis repræsentativitet på vel 1-2% af den samlede undersøgte gruppe, men i stedet for at få større talmæssig deltagelse, bør man gå i dybden med disse udvalgte meddelere. Der er mange synspunkter på det at tage interview, ligesom udskrivningen kan give anledning til mange overvejelser om arbejdsindsats, kvalitet og fejlkilder.

En sådanne indsamling bygger i meget stor udstrækning på en lokal good-will. Denne gør at man moralsk set bliver nød til at give noget konkret igen efter afslutningen på indsamlingen. Det er altså ikke nok at foranstalte selve indsamlingen og vente på en videnskabelig bearbejdelse i løbet af nogle år. Relativt ubearbejdede erindringer kan det tidsmæssigt nås at publicere i forbindelse med projektets afslutning. Det kunne dog også gøres allerede i indsamlingsforløbet, men af hensyn til den mulige negative effekt overfor visse meddelere, bør man dog afvente til den sidste del af indsamlingsforløbet.

Det styrker indsamlingen at have forskere direkte tilknyttet indsamlingsarbejdet (Birte Broch 1979, s.207). Et af de vigtigste forhold ved erindringer og specielt interviews er at fremkomsten af materialet sker via en dialog mellem forsker og meddeler. Det er vel den bedste form for inspiration en forsker har for at få indsigt i et emne ved direkte at være sammen med personer, som har oplevet de undersøgte ting selv. Dette udelukker dog ikke at det indsamlede materiale om en bestemt problemstilling kan benyttes af andre forskere ved andre problemstillinger. Kortene kan blandes på mange måder, hvilket hermed også er en opfordring til de individuelle forskere at lade deres indsamlede grundmateriale overgå til offentlige samlinger efter endt brug.

Noter.

- (1) Den ældste sammenslutning er den amerikanske »Oral History Association«. Siden 1966 er der blevet udgivet referater fra det årlige 'colloquium', siden 1967 et kvartårligt »Newsletter« samt årbogen »Oral History Review« siden 1973.
Den engelske sammenslutning »Oral History Society« har siden 1973 udgivet »The Journal of the Oral History Society« (nu »Oral History Journal«).
På internationalt plan udkommer »International Journal of Oral History« tre gange om året med start i februar 1980.
I disse sidste tre publikationer findes forskningsoversigter, anmeldelse af bøger, artikler af metodisk art o.l.
I tilknytning til den anden »International Oral History Conference« er der udsendt en foreløbig udgave af papirer som blev præsenteret på konferencen. (Amsterdam 1980, bd. I-II. 577 s.). Denne giver et bredt billede af den igangværende forskning især i Europa.
I Manfred Waserman 1975, findes en annoteret oversigt over den daværende hovedsagelige amerikanske metodiske litteratur. Som den vigtigste publikation er Paul Thompson. Det er en grundbog, som behandler den mundtlige historie både teoretisk og metodisk. Desuden indeholder den en litteraturoversigt over studier, hvor erindring er blevet brugt.
- (2) Denne nordiske tradition bliver nævnt i Orvar Löfgren: »Efterskrift« i Paul Thompson: »Det förgångnas röst« p.244 samt i Carl Erik Andresen og Jørgen Burchardt 1980.
- (3) Af skandinaviske publikationer om erindringer som historisk kilde kan nævnes: Carl Erik Andresen, Jørgen Burchardt og Flemming Mikkelsen. Og temanummer af »Dugnad« nr.3, 1980. Begge indeholder litteraturhenvisninger.
- (4) Se her f.eks. Lone Brems Dalgård og Hasse Bildt Lindegren 1979, og Sv. Åge Andersen 1981.
- (5) Se her f.eks. Bo Jacobsen 1976. Den meget psykologisk orienterede bog skitserer dog kun problemstillingen.
- (6) Der er i min artikel ikke skelnet mellem skrevne erindringer og erindringer fremkommet via interview. Se kritik heraf i: Anne-Berit Ø. Borchgrevink 1980.
En generel diskussion af erindringers gyldighed som kilde findes i Paul Thompson 1978, s.91-137.
- (7) Se oversigten over tidligere lokalhistorisk tradition i Niels Lund 1980. At genren er ved at blive fornyet kan ses af bl.a. Brita Flou,

Børge Kjær, Jytte Thorndahl m.fl. 1980 og Palle Ove Christiansen 1980.

- (8) En politisk begrundelse findes bl.a. i den historiske grundbog af Sven Lindqvist 1978.
- (9) Se Carl Erik Andresen, Birte Broch og Jørgen Burchardt 1979 og 1978 samt Birte Broch 1980.
- (10) Se »Midtvejsrapport«. Arbejdererindringer, Køge, Køge 1980 (red. af Jørgen Burchardt m.fl.) samt Jørgen Burchardt: »Køge« (i. Årbog for arbejderbevægelsens historie. 1980 p. 203-206).
- (11) Resultaterne af de amerikanske indsamlingsprojekter kan ses bl.a. af den overvældende oversigt i: Gary L. Shumway 1971. Erfaringerne findes sammenfattet i flere håndbøger. Her kan nævnes Willa K. Baum 1977, som er en populær vejledning. De mere generelle principper af etisk art findes i: »Oral History. Evaluation Guidelines« (udg. af Oral History Ass. 1980. 14 s. Findes også i »Oral History Review« 1980. p. 6-19). Heri også henvisning til den vigtigste litteratur.
Den vigtigste publikation i Europa er David Lance 1978. Den er udgivet i samarbejde med den internationale sammenslutning af lydarkiver (IASA) og lever helt op til den standard man kan forvente. Den er også af interesse for den, der »bare« samler erindringer for sig selv.
- (12) Som populær vejledning i den praktiske brug af båndoptager findes: Märta Ramsten og Gunnar Ternhag.
- (13) Om problemerne ved udskrivning findes ud over behandlingen i de ovennævnte håndbøger desuden: Mary Jo Deering og Barbara Pomeroy 1976 og Willa K. Baum 1977. Det må bemærkes, at den amerikanske professionelle standard opererer med en ekstra omskrivning af de egentlige udskrifter. Denne brug er betænkelig af kildekritiske grunde samtidig med at den i Danmark nok tillige vil være umulig af økonomiske grunde.
- (14) Som et forsøg på at tilgængeliggøre de indsamlede erindringer, er der ved Køge-indsamlingen udarbejdet indeks Jørgen Burchardt og Ingolf Rosbjørn 1980.
Desuden er en del af erindringerne optrykt i: »Arbejderliv. 8 arbejdere fortæller« (red. Jørgen Burchardt og Poul V. Nielsen), Willy Christiansen: »Min barndom og læretid som smed«, »Vi lærte at arbejde. Arbejderklassens lokalhistorie. 23 arbejdere fortæller fra sit liv og sin by« (Red. Jørgen Burchardt) og »Hvordan har du det, Harry?« (red. Poul V. Nielsen).

Litteratur.

- Andersen, Carl Erik - Burchardt, Jørgen og Mikkelsen, Flemming: Arbejdererindringer, metode, kildekritik, indsamling, benyttelse, Århus 1979.
- Andersen, Carl Erik - Broch, Birte og Burchardt, Jørgen: Rapport om prøveindsamling i Slagelse, Lyngby 1979.
- Andersen, Carl Erik - Broch, Birte og Burchardt, Jørgen: Midtvejsrapport. Arbejdererindringer, Slagelse 1978.
- Andersen, Carl Erik og Burchardt, Jørgen: Oral History, People's History and Social Change in Scandinavia I: Oral History Journal vol.8, no.2, 1980 s.25-29.
- Andersen, Sv. Aage: Arbejdererindringer som historiske kilder og som litterære teksttyper I: Nord Nytt, Nordisk tidsskrift for folkelivsforskning, nr.9 1981.
- Baum, Willa K.: Transcribing and Editing Oral History, Nashville 1977.
- Baum, Willa K.: Oral History for the Local Historical Society, Nashville 1977.
- Borchgrevnik, Berit Ø.: Du kan jo spørre dem sjøl, Dugnad nr.3.
- Broch, Birte: Erindringer som kilde til arbejderkvindehistorie I: Kritiske historikere nr.3 1979.
- Broch, Birte: Slagelse I: Årbog for arbejderbevægelsens historie 1980 s. 206-222.
- Burchardt, Jørgen og Rosbjørn, Ingolf (red.): Arbejdererindringer Køge: Indhold og indeks, Køge 1980.
- Burchardt, Jørgen: Køge I: Årbog for arbejderbevægelsens historie 1980, s. 203-206.
- Burchardt, Jørgen m.fl. (red.): Midtvejsrapport. Arbejdererindringer Køge, Køge 1980.
- Christiansen, Palle Ove: Fire landsbyer, København 1980.
- Dalgård, Lone Brems og Lindegren, Hasse Bildt: Historie og erindring, Århus 1979 (stencil).
- Deering, Mary Jo og Pomeroy, Barbara: Transcribing Without Tears, Washington 1976.
- Dugnad. Tidsskrift for folkelivsgranskning, nr.3, Oslo 1980, Tema: Mundtlige kilder.
- Flou, Brita - Kjær, Børge og Thorndahl, Jytte m.fl.: Kolindsund, Grenå 1980.
- Jacobsen, Bo: Menneskers livsløb, København 1976.

- Lance, David: *An Archive Approach to Oral History*, London 1978.
- Lindqvist, Sven: *Gräv där du står, hur man utforsker ett job*, Stockholm 1978, på dansk: *Grav hvor du er*, Ålborg 1981.
- Lund, Niels: *Om den lokalhistoriske tradition I: Den jyske historiker*, nr.17, Århus 1980.
- Mikkelsen, Flemming: *Arbejdererindringer. Nogle kildekritiske og metodiske betragtninger I: Fortid og Nutid, Bd.26, s.535-557.*
- Ramsten, Märta og Ternhag, Gunnar: *Spela in, Dalarnes museums serie av småskrifter 17.*
- Shumway, Gary L.: *Oral History in the United States. A Directory*, New York 1971.
- Stoklund, Bjarne: *Etnologiske lokalstudier I: Fortid og Nutid, bd.28, s.26-34.*
- Thompson, Paul: *The Voice of the Past*, Oxford 1978. På svensk: »Det förgångnas röst«, 1980.
- Waserman, Manfred: *Bibliography on oral history*, New York 1975.

Lokalhistorie og lokalsamfund.

Verner Bruhn.

Verner Bruhn, f.1928. Læreruddannet, senere faglærer og cand.phil. (historie). Siden 1962 ansat på Esbjerg seminarium. Formand for Historisk Samfund for Ribe Amt, konsulent i SLF.

Har udgivet en række bøger med emner fra Esbjerg by og Ribe amt.

I den ret omfattende debat om lokalhistorien og dennes indhold og betydning som finder sted i disse år, er der en tilbøjelighed til at koncentrere sig om de lokalhistoriske årbøger og om sognehistorier. I virkeligheden er »lokalhistorie« adskilligt mere, og det vil derfor her blive benyttet mere bredt om den aktivitet der udøves af de lokalhistoriske foreninger og institutioner. Det vil blive et broget billede, men det er just et karakteristisk træk ved det lokalhistoriske arbejde at det er så mangfoldigt.

Den store mangfoldighed.

Der er to vigtige ting at bemærke. Den ene at næppe nogen del af dansk kulturpolitik er mere decentraliseret end det kulturhistoriske arbejde. Udover 24 lands- eller landsdelsdækkende museer findes over 90 lokal-museer, 253 lokalhistoriske arkiver og 69 lokalhistoriske foreninger (1) registreret i de foreninger som danner den organisatoriske ramme om disse aktiviteter (2). Dertil kommer et antal delvis private samlinger, et ukendt antal lokalhistoriske aktører på vidt forskellige områder samt et stort antal slægtshistorikere, hvis arbejde i hvert fald af og til strejfer det lokalhistoriske (3). En frivillig samordning finder sted gennem Dansk Historisk Fællesforening der er så gammel som fra 1909. Foreningen udgiver tidsskriftet Fortid og Nutid, som formidler en faglig drøftelse af kultur- og lokalhistoriske emner på et højt kvalificeret plan. Endvidere udgiver DHF en håndbogsserie - for tiden på nitten titler - med det formål at give lokalhistorikeren bedre redskaber til sit arbejde.

Det andet vigtige forhold er at museerne er de eneste der har officiel status, idet deres arbejde hviler på lov nr. 304 fra 1976 om statstilskud m.v. til museer med diverse efterfølgende bestemmelser. Al anden lokalhistorisk virksomhed, som den finder sted gennem foreninger,

eksisterer bare, oftest rent privat eller mere eller mindre støttet af lokale myndigheder. I betragtning af virksomhedens omfang og de tusinder af mennesker der på den ene eller anden måde er involveret i arbejdet, tør man vel karakterisere det lokalhistoriske arbejde som et væsentligt træk i det frivillige foreningsarbejde.

Om *museernes* virke skal der iøvrigt ikke siges mere her. De amtsmuseumsråd som blev oprettet i henhold til museumsloven er sig deres ansvar bevidst, og et udtryk herfor kan ses i de perspektivplaner som de enkelte amter har udarbejdet (4). Museernes betydning som lokale kulturcentre er uomtvistelig, og efterhånden som flere faguddannede ledere og medarbejdere ansættes på museumsområdet forøges museernes muligheder for at løse formidlingsopgaver i deres virkeområde, ikke blot i deres egne udstillinger men også ved andre arrangementer af bredere kulturhistorisk art.

De lokalhistoriske *arkiver* udgør et uensartet skue, spændende fra store velordnede arkiver til et par hylder i en privat kælder. Mange lokalarkiver er knyttet til et bibliotek som en del af - evt. en selvstændig filial af dette, andre har institutionsfællesskab med et museum, nogle - måske ikke så mange men ofte ret store - er oprettet af og drives af primærkommunen, og endelig er en stor gruppe private eller foreningsejede (5). Kun få arkiver har en faguddannet leder, en del har en ikke-uddannet leder nogle timer om ugen, men langt de fleste klarer sig med frivillig arbejdskraft. Disse arbejdsvilkår taget i betragtning udføres der i disse år et energisk og seriøst arbejde både hvad angår indsamling og formidling (6). Ikke mindre broget er billedet af de *lokalhistoriske foreninger*. Groft taget kan der tales om tre grupper men der er mange varianter fra egn til egn.

De ældste er de amtshistoriske samfund som ikke mere er sammenfaldende med amtsinddelingen, men har bevaret navnet. De er for flertallets vedkommende oprettet i det første tiår efter århundredskiftet (7). Det ældste er Historisk Samfund for Ribe Amt fra 1902, de næstfølgende år fulgte samfund i Thisted og Vejle amter, og stort set var landet dækket omkring 1. verdenskrig. Disse foreninger kan ses som en manifestation af den stærke historiske interesse i slutningen af sidste århundrede (P. V. Christiansen, s.193f), og de var en af de foreningsdannelser som udsprang af den grundtvigske inspiration, formidlet af grundtvigske præster, højskolefolk og landsbylærere. Foreningernes kerne var landsogne, deres idéverden den politisk og socialt bevidste bondes. På mange måder viderefører de den folkelige foreningstradition, selv om medlemsgrundlaget naturligvis i dag er et andet og bredere. Karakteristisk er det dog at de i meget ringe grad har tag i bybefolkningens brede grupper.

Den anden type foreninger af betydelig størrelse er næsten rene byforeninger. Det er de historisk-topografiske selskaber som især findes i hovedstadens omegnskommuner, og hvis medlemmer i overvejende grad er selvstændige og folk med en længerevarende uddannelse. Hvis amtssamfundene har udgangspunkt i den grundtvigske folkelighed, kan man vel sige - groft kategoriseret - at de historisk-topografiske selskaber repræsenterer det liberale borgerskab.

Den tredje gruppe udgøres af de sognehistoriske foreninger som i stort tal er dannet de sidste 10-12 år. Det er foreninger hvis virkefelt geografisk kan være af forskellig karakter, men typisk er en tidligere sognekommune, nu sammenlagt med andre i en storkommune. De er ofte støtteforening for et lokalt arkiv men er iøvrigt ret forskellige af karakter, spændende fra foreninger der ligner de amtshistoriske samfund til en slags lokale pressionsgrupper i miljø- og planlægningssager.

Den aktivitet alle disse forskellige foreninger udfører er tilsvarende vidt forskellig, men man kan vel udskille tre hovedgrupper: Den første er udgivelser, og det er den mest iøjnefaldende - og for mange foreninger også den vigtigste. Både de amtshistoriske samfund og de historisk-topografiske selskaber udgiver *årbøger* der kan betegnes som foreningens tidsskrift. Mange er udkommet siden foreningens start, og langt de fleste har magtet at få skrevet, trykt (og betalt) denne årbog hvert år. Fra Ribe Amt er således udkommet ubrudt siden 1903, Fra Frederiksborg Amt siden 1906, Vejle Amts årbøger fra 1905 osv. - alt i alt 23 årbøger (P.V. Christiansen, s.209f). Dertil kommer købstadsårbøger og andre lokalhistoriske periodica som i de registrerede bibliografier i 1975 udgjorde 51 (Kjærgaard 1976, s.508). Dertil kommer museers og arkivers årsberetninger der ofte indeholder artikelstof, og endelig må nævnes et væld af periodiske småskrifter og medlemsblade fra arkiver og sogneforeninger som mig bekendt ikke er registreret nogetsteds. Hvor mange læsere der er til disse udgivelser kan næppe gøres op, men de kan i hvert fald tælles i titusinder.

Mange men ikke alle amtssamfund og foreninger udgiver desuden *lokalhistorisk litteratur*, idet de ser det som en opgave at udgive litteratur der næppe vil have mulighed for at udkomme på sædvanlig forlagsvis, ikke på grund af kvaliteten men på grund af emnets lokale karakter. Også genoptryk af ældre klassikere står mange steder på udgivelsesplanen, f.eks. Landhusholdningsselskabets amtsbeskrivelser fra 1820-30'erne eller O. Nielsens herredsbeskrivelser fra 1870'erne for blot at nævne et par eksempler.

Et fast led i både gamle og nye foreninger er *udflugter* - i mere ambitiøse kredse: *ekskursioner*- og *egnsvandringer*, ikke blot lokalt men også uden for amt eller sogn.

Hertil kommer så foredrag, foredragsrækker, studiekredse, kurser, f.eks. i læsning af gotisk skrift. På det lokale plan udgør de *lokalhistoriske arrangementer* ganske enkelt en del af det kulturelle tilbud som stilles til rådighed for borgerne. Det deltagerantal der slutter op om arrangementerne synes at bekræfte, at der er behov for disse.

Når jeg har brugt så forholdsvis megen plads til i meget grove træk at beskrive den lokalhistoriske aktivitet, er det som sagt fordi diskussionen om og kritikken af det lokalhistoriske arbejde næsten altid har drejet sig om de historiske samfunds årsbøger og om sognehistorierne. Det er også to vigtige dele af arbejdet men som det ses langt fra de eneste, og debatten har derfor i nogen grad manglet balance.

Om kvalitet.

Nu er denne aktivitet jo ikke i sig selv udtryk for kvalitet. Der kan stilles spørgsmål ved meningen med det hele, hvad tjener det til? Hvad er dybest set meningen med at »vække og nære« menneskers sans for lokalhistorie?

Først et par ord om det kvalitative. Kvaliteten af de lokale arkivers arbejde må - den varierede struktur taget i betragtning - være af svingende karakter. Men med den indsats for uddannelse af arkivmedarbejdere der udføres af SLA gennem en udbredt kursusvirksomhed, behøver man ikke at være så bekymret for fremtiden. Når Henrik Ingemann i en artikel om formålet med det folkelige historiske arbejde skriver at »arkiverne har udviklet sig til »afleveringsdepoter« uden nogen form for folkelig opbakning og forankring« (Ingemann, s.55), forekommer det som en grov forenkling, en generalisering ud fra et eller nogle få tilfælde.

Sagen er ganske enkelt at de lokalhistoriske arkiver i disse år er fuldt optaget af at redde det materiale som vort officielle arkivvæsen ikke har forpligtelse overfor. Det drejer sig om materiale fra de mange virksomheder der forsvinder fra lokalsamfundet og enten nedlægges eller fusioneres: brugsforeningen og mejeriet for at nævne to typiske. Det drejer sig om andelsbevægelsens lange rækker af foreninger og selskaber fra hestekasse og engvandingsselskab til elektricitetsforening og frysehus. Det drejer sig om foreningslivets arkivalier: ungdoms- og foredragsforeninger, afholds- og gymnastikforeninger. Det samles ind mere eller mindre intensivt, det registreres og sikres derved for de forskere - professionelle eller amatører - der skal bruge det i fremtiden. Hvor stort et materiale det drejer sig om kan man overbevises om i de hidtil udgivne registeranter fra Nordjylland og Fyn (8), og et eksempel på hvad en lokal indsamling af fagforeningsprotokoller kan give er tydeligt demonstreret i Esbjerg og Randers. (9)

De amtshistoriske samfunds årbøgers kvalitet kan næppe heller anfægtes i bred almindelighed, men derfor kan der naturligvis udmærket være kritik af emnevalget og dettes geografiske og sociale indsnævring. Flere og flere artikler skrives af professionelle (Prange, s.485), især da efterhånden som der oprettes stillinger for disse i provinsen. Det betyder ikke at der ikke er dårlige artikler, eller rettere artikler som set fra en faghistorikers side er utilfredsstillende. Det kan være et emne der synes uvigtigt, eller det kan være en erindring der er for problemløs, rent nostalgisk. Det er årbogens redaktion der afgør om denne eller hin artikel har en berettigelse i den medlemskreds som årbogen henvender sig til. I det store og hele er ingen redaktion villig til at optage en fagligt dårlig, udokumenteret og angribelig artikel. En optælling blandt redaktionerne af 12 årbøger viser for året 1979 følgende sammensætning: Professionelle (museumsinspektører, arkivarer) 13, andre akademikere (mag., lektorer, adjunkter) 13, »amatører« 9.

Spørgsmålet om professionelle og/eller amatører har ofte været diskuteret (10). Det skal nok passe at der findes professionelle historikere der betragter amatører med nedladenhed. Men det er ikke mit indtryk at kløften er så dyb som den ofte gøres til, og hvor den findes er jeg bange for at den snarere er en underlegenhedsfølelse den anden vej. Det er min overbevisning at ansættelsen af uddannede ledere på museer og arkiver i provinsen ikke vil skubbe amatørerne ud, men tværtimod vise sig at være en stimulan for disse i arbejdet.

De uddannede ledere vil med deres metodiske indsigt kunne give den faglige hjælp og den håndsrækning der kan lede den usikre på vej. Den kvantitative vækst i de lokalhistoriske arkiver i Ribe amt er sikkert af samme omfang som andre steder, men den kvalitative vækst hænger afgjort sammen med at det største arkiv i amtet fik en faguddannet leder der blev det naturlige midtpunkt i den videre opbygning.

Et virkeligt kvalitetsproblem ligger i sognehistorierne som alt for ofte repræsenterer den gamle hjemstavns historie, der gør sognets gadekær til verdenshavet, og som snævrer ind hvor opgaven er at åbne udad. Kritikken er rejst mange gange - også af SLF selv - og senest i Den Jyske Historikers nummer om Lokalhistorie (Niels Lund, s.10-18). En særdeles kvalificeret kritik fremfører Th.Kjærgaard i en anmeldelse af 5 sognebøger i Fortid og Nutid (Kjærgaard, 1977). Kjærgaards kritik forekommer mig væsentlig, fordi han på mange måder viser sin forståelse for lokalhistoriens særlige stilling mellem »fagmanden« og den lokale historisk forudsætningsløse sogneboer (Kjærgaard, 1976). Kritikken går på at der savnes klare problemstillinger der kan tjene til en strammere disposition og en bedre udvælgelse af stoffet. Endvidere på at stof ophobes (som i et kata-

log) uden at det bearbejdes, endsige benyttes til at uddrage konklusioner. Men dertil kommer yderligere en kritik som ikke blot rammer sognehistorier, men også i høj grad årbørgernes indhold, nemlig at »forfatterne skubber næsten alt, hvad man kunne betegne som livets skyggesider bort...« (Kjærgaard, 1977 s.123). Årsagen kan være, siger Kjærgaard, at det er sognets »bedste folk« der skriver, eller det kan være at man i en sognebog åndelig set »tager søndagstøjet« på. Ved at udelade skyggesiderne, ved at lade konflikterne være og skildre alt det pæne bliver fremstillingen uredelig.

Kritikken er ikke til at komme udenom og den kan tilføjes to elementer mere: landbostoffet har domineret på bekostning af byhistorien, og den nyeste historie er ikke blevet dyrket. Stort set sluttede historien med mejeriets oprettelse, hedens opdyrkning og højskoletiden. Denne indsnævring betyder at så vigtige sider af vort politiske liv som vælgerforeningernes fremkomst og placering i lokalmiljøet er ringe behandlet, det kommunalpolitiske er svagt repræsenteret, og f.eks. udviklingen af folkeskolevæsenet i byerne kun sporadisk kan findes belyst. På samme måde er arbejderbevægelsens historie på lokalplan forsømt selv om en bedring synes at være undervejs.

Gerd Callesen har i en artikel i Fortid og Nutid: Lokalhistorien og arbejderbevægelsen efterlyst lokalhistoriske undersøgelser og selv nævnt eksempler på nogle. Universitetscentret i Ålborg har leveret nogle bidrag, og eksempler fra amatører kan hentes fra Hammel, fra Skivebogen 1979, fra Skive også en arbejderkvindes erindringer: »Fra kommuneunge til folkepensionist«, fra Hvidovre lokalhistoriske Arkivs udgivelse af Aksel Petersens: Mit livs forteelser. Desuden fra årbogen 1979 fra Vejle Amt eller Fra Ribe Amt 1980.

Krav om en historie for »folket« (underforstået arbejderklassen) er berettigede, men ikke formuleret særlig præcist. At skrive en lokal fagbevægelseshistorie kan være af stor værdi i forskellig sammenhæng, men principielt er fagforeningens historie ikke vigtigere end husmoderforeningens eller afholdsbevægelsens (som også er forsømt). Hvad vi savner er en formulering af hvilke præmisser der skal lægges til grund for at se et lokalsamfunds historie »nedefra« eller fra »folkets« side. I den henseende kan man undre sig over hvor lidt arbejderbevægelsen selv har gjort, men en drøftelse og en teoretisk afklaring af hele dette problem ville kunne være med til at åbne nye veje og indfaldsvinkler.

Traditionsbundethed.

Denne placering af lokalhistorien som fremmed for byhistorie og socialhistorie afspejles ganske tydeligt i den disposition for sognehistorier,

som daværende landsarkivar, senere rigsarkivar, Johan Hvidtfeldt udarbejdede i slutningen af 1940'erne (11). De samme tanker genfindes i Håndbog for danske Lokalhistorikere, udgivet 1952-56. Vejledningen for sognehistorien fylder knap 16 sider, afsnittet om byhistorien kun 4½.

Men hele denne kritik har gyldighed ikke alene for lokalhistorien. Den er også rigshistorikerens problem - i virkeligheden er det et kulturtræk og dets resistens vi taler om: vi har lige til for få år siden tænkt som et folk af bønder.

Det er i den henseende nyttigt at læse artiklen »Hvor længe varede det 19. århundrede kulturelt« af professor H. P. Clausen. Groft forenklet siges det at vore politiske og kulturelle institutioner, vore normer og holdninger stort set til midten af 1950'erne var grundlagt i forrige århundrede. Først velstandssamfundet har for alvor bragt os i en ny kultursituation.

Historieforskningen har først de sidste 20 år for alvor taget fat på de sidste 100 års historie og på byhistorien. Der er ikke megen forskning på så vigtige områder som landbrugets omlægning i 80'erne, som arbejderbevægelsens historie og byernes økonomiske udvikling efter 1862 (næringsfrihedslovens ikrafttrædelsesår). Vi har ikke behandlet vore politiske institutioner og vælgerforeninger, dårligt nok vor forfatnings udvikling, når vi ser bort fra den kamp mellem Venstre og Højre som har overskygget alt andet. Betegnende er det at årbogen Arv og Eje 1976, der handler om denne periode, bærer titelen »Det forsømte århundrede«.

Det er således ikke blot den lokalhistoriske amatør der har hængt fast i traditionerne, det har historieforskningen i det hele taget. Th. Kjærgaard har for nylig vist hvor dominerende »gårdmandslinjen« i dansk historieskrivning har været (12). Når man derfor bebrejder lokalhistorien at den har været for traditionel, så stiller man faktisk større krav til den end rimeligt er. Der må ganske enkelt regnes med en forsinkelse i det lokalhistoriske felt i forhold til de faglige uddannelsesinstitutioner og de videnskabelige institutter.

Derimod er den anden kritik berettiget, den at sognehistorier og andre lokalhistoriske værker kun i ringe omfang har taget skyggesiderne i samfundet op, og at skildringerne oftest er konfliktløse. Sognets beboere er - hvis man skal dømme efter sognehistorier - flittige, nøjsomme og driftige, de opfører sig over for hinanden hjælpsomt og uselvisk, og de er ene opfyldt af ædel idealisme og sand kærlighed til hjemstavnen. Om aftenen har de samlet deres karle og piger til oplæsning og sang, hvorimod det sjældent oplyses hvad de gav i løn.

Det er derfor Kjærgaards kritik er så rammende og vigtig. Ved nemlig at skrive »med søndagstøjet på« kommer skildringen af fortiden til at miste sit egentlige perspektiv: at overveje »hvad der i fortiden var værdifuldt

og hvad der ikke er værd at holde fast på« (Kjærgaard, 1977, s.124)

For det er jo præcist det sagen drejer sig om: at (lokal)historien har den opgave at skildre fortiden, så mennesker ved at mødes med denne kan tage stilling, vurdere, glædes, forarges, alt efter temperament, geografiske eller sociale skel.

Både de lokalhistoriske arkivers forening SLA og de lokalhistoriske foreninger i SLF arrangerer kurser og afholder øvelser for at dygtiggøre deres aktører i faglig og metodisk henseende. Men trangen til og glæden ved at skrive er større end ønsket om at lære. Og forskellen mellem amatører og fagfolk er bl.a. at den professionelle historiker har en langt større metodisk indsigt, hvor amatøren kritikløst bringer meget godtkøbskram til torvs. Det ville være ønskeligt at den megen entusiasme og den store flid blev udnyttet på en fagligt mere kvalificeret måde end det synes i øjeblikket. Men det må stort set erkendes at hele det lokalhistoriske apparat med kurser, øvelser og konsulentbistand m.v. kun i ringe grad rammer dem der mest har brug for det, og nye, mere lokalpolitisk-arbejdende kredse, slet ikke omfattes af det.

En af vanskelighederne består i at så megen lokalhistorie er rent privat arbejde. Folk der interesserer sig for at skrive, ofrer deres fritid og ferier, de bruger deres egne penge til arkivrejser m.v. og ofte finansierer de selv udgivelsen - får måske et tilskud af den lokale andelskasse eller borgerforening. Og ingen har mandat til at forhindre mennesker i at bruge deres tid og penge som de vil, hvis man da ikke har et sært totalitært syn på tilværelsen. Det er typisk at f.eks. ingen af de fem sognehistorier som Kjærsgaards anmeldelse vedrører, er udgivet af en lokalhistorisk forening, en enkelt af en kommune der dog kunne have et vist ansvar for kvaliteten.

Der er næppe anden vej end at udbygge en konsulenttjeneste og gennem lokale arkiver og museer prøve at fange aktiviteter af den ene eller anden karakter ind, ikke nødvendigvis i *institutionelle* rammer, men i et *samarbejde*.

Lokalpolitisk aktivitet

Også en anden kritik er kommet til orde. Den retter sig mod det lokalhistoriske arbejdes apolitiske karakter. Der stilles politiske krav til lokalhistorien. Den skal engagere sig og »gøre sig mere aktivt gældende såvel lokalt som regionalt og nationalt. Her tænker jeg specielt på egnsplanlægning, lokalplaner ...« (Fl. Just, s.436). Et godt eksempel på en sådan nyformulering ses i Egnehistorisk forening for Hvalsø kommune, hvis formål foruden de traditionelle foredrag, skriftserie og udflugter som et tredje punkt har miljødebat. »Kombinationen mellem historie og miljø er et godt udgangspunkt i det daglige arbejde og giver et bredere

perspektiv. Og er miljøbevaring og historieinteresse ikke to sider af samme sag?» (Ingemann, s.56). Det sidste er nu en diskutabel påstand, men lad den her blive forstået som den lokalhistorisk interesseredes medleven i, hvad der sker med kulturlandskabet og det fysiske miljø i disse planlægningsstider. Derom er der ikke uenighed og tanken er ikke opfundet i Hvalsø, for de historiske foreninger har fra begyndelsen haft som formål at »værne om historiske minder«. Vel er ordvalget et andet nu, og opgaverne anderledes efter at »fredning« er overgået til det offentlige, men der er ikke mange museer eller arkiver der ikke de sidste 10 år har haft udstillinger eller andre arrangementer, der på den ene eller anden måde har været del i debatten om byfornyelse og miljøbevaring. En gennemlæsning af museernes blad »Stof« eller »Lokalhistorisk Journal« vil vise det med al tydelighed. Flere amters oplæg til regionsplan indledes med en historisk indledning, fordi lokalhistorisk interesserede har presset på, og der kan nævnes andre eksempler. Nyt var f.eks. også at DHF's styrelse skrev officielt og protesterede mod byggeriet af et kursuscenter ved Frederiksborg slotspark. Da Historisk Samfund for Ribe Amt i 1977 arrangerede en foredragsrække om udviklingen i amtet efter 1830'erne, handlede de første tre foredrag om udviklingen gennem de sidste 150 år, medens det fjerde hed »Planlægning i dag - på historiske præmisser«. Resultaterne er ikke overalt lige gode og måske ikke så velgennemførte som aktion Særløse gadekær, hvor Hvalsø-foreningen hindrede ødelæggelsen ved en gennemført pression (Ingemann, s.56f). Hvor direkte eller indirekte foreningerne vil gå ind i den slags arbejde kan være forskelligt - men *sagen* lader næppe nogen ligge.

Med engagement i miljøbevaring eller generelt i planlægningsdebatten nærmer vi os begrebet lokalpolitik. Hvor grænsen går mellem lokalhistorie og lokalpolitik er svært at sige. I den sidste ende bliver det vel et spørgsmål om hvordan man opfatter ikke bare lokalhistoriens men al histories mål. Siden det såkaldte ungdomsoprørs dage har der været en stigende trang til politisering af enhver aktivitet, og ordet »politisk« har fået en meget bred betydning. Adskillige projekter på de nye universitetscentre har et klart socialistisk sigte, andre i og uden for Selskabet til Forskning i Arbejderbevægelsens Historie en karakter i hvert fald af venstrefløj (13). De er stærkt kritiske over for det etablerede samfund og er emnemæssigt centreret om sociale spørgsmål og arbejdspladsproblemer. Som et eksempel nævner Steen Busck (s.99) projektet Sociale forandringer i det sydlige og vestlige Jylland, hvis resultater senere er publiceret i Social forandring i Vestjylland 1-2. Et sådant projekt vil sikkert kunne interessere de fleste som borgere, men næppe som lokalhistorisk

interesserede fordi det netop mangler en historisk dimension, en dimension som projektets medarbejdere ikke ønskede at inddrage.

Lokalhistorie kan meget vel bruges i lokalpolitisk henseende, og for den der vil se en nytteværdi her og nu kan det måske synes et rimeligt krav at stille. Men (lokal)-historien har mange dybder og dimensioner, og det der sker i og med mennesker der arbejder med lokalhistorie kan have større og varigere betydning for dem end en lokalpolitisk aktion, hvor berettiget og evt. succesfuld denne end måtte være. Der er andre organisationsformer der mere præcist sigter mod det lokalpolitiske engagement, og jeg tror den lokalhistorisk interesserede også er så nutidig interesseret at han eller hun finder vej til sådanne foreninger.

Der er derfor efter min mening ingen grund til at lade de lokalhistoriske foreninger være alternativer til fagforeninger, vælgerforeninger eller andre partipolitiske organer. Men hvor lokalhistorien kan bidrage med en dimension bagud og et perspektiv fremad, da er der næppe nogen principiel modstand mod at lade sin stemme høre i lokalpolitik.

Folk og historie.

Der er langt større perspektiv i at prøve at lade folk opleve historien ved selv at skabe den, at forsøge at finde nye veje til den historiske forståelse ved at lade mennesker »udforske« og »forklare« historien ud fra deres forudsætninger og på deres egne præmisser. Et forsøg er gjort med Nationalmuseets bog »De nye tider« som en kreds af yngre historikere og etnologer udgav som en »folke-studiebog« på forsøgsbasis. Bogen selv var en noget bleg efterligning af et svensk forbillede og i adskilligt dårligt gennemtænkt, men det gør ikke *ideen* ringere.

Her på dette plan ligger en mulighed for at få en bredere kreds i tale og få nye emneområder dyrket op. Et sådant arbejde synes at være lykkedes med »folkeforskningen« i Maribo om dagliglivet under besættelsen (Boyhuus, s.273-76). Et andet som kan nævnes er Brøns-arbejdet som er skildret i en rapport, udgivet lokalt i 1977. Her tog beboere i landsbyen Brøns i Sønderjylland initiativ til dels en foredragsrække, dels en studiekreds med deres landsby som emne. Brøns har godt 800 indbyggere, og 53 deltog i studiekredsen (langt flere i foredragene), 32 mænd og 21 kvinder. Det var den aktuelle regionalplanlægning og frygten for sognets fremtid der gav stødet til dette initiativ. Med udgangspunkt i deres egen situation prøvede de at formulere realistiske løsninger, og det viste sig flere gange at sognets historie, de lokale historiske forudsætninger helt naturligt blev inddraget. Den lokale historie og den aktuelle debat blev dele af samme sag.

Hvis man ved projekter af den karakter som »De nye tider«, Maribo og Brøns-eksperimentet kan få folk til at arbejde med det fysiske, sociale og

kulturelle miljø som er deres hverdag, så kan historien blive mere konkret, mere nærværende for dem. Så vil deres historiske bevidsthed også få dem til at interessere sig for det lokalpolitiske, fordi de på et personligt grundlag vil tage stilling til, hvad der er værd at bevare og hvad der ikke er det. De vil kunne begejstres eller forarges og kunne gå ind for eller forkaste ud fra en bevidsthed der er deres egen. Så kan lokalhistorien blive »politisk« i sin virkning. Der er brug for at diskutere sådanne arbejdsformer og initiativer i vore foreninger, og det arbejde må tages op for vi har »brug for rødder, græs og træer i et samspil« (Boyhuus, s. 276) mellem historikere og de nye interesserede bevægelser. Så kan det også ske uden at miste det almene i historien som er så væsentligt.

Den norske historiker Andreas Holmsen har udtrykt noget lignende i en artikel i »Heimen«: ...»Jeg tror den historiske *forståelse* er nyttig, fordi jeg mener den kan bidra til å skape en mer forstående holdning også overfor det samfunn og de mennesker som omgir oss i dag. Ikke på noe spesielt teknisk eller faglig område, men alment menneskelig og samfunnsmessig. Og denne alment forstående holdning tror jeg lokalhistorien har best sjanser til å gi noe av, fordi det er den som - i sum - kan bli forstått av de fleste mennesker, hver innenfor den bygd eller by han har fortrolig kjennskap til« (s.210).

Historien kan hjælpe mennesker til bedre at forstå samfundets forandringer og deres egen placering i det. Lokalhistorien kan ved sit objekts nærhed gøre det mere konkret og nærværende, og det er de historiske foreningers opgave at hjælpe til med at give mennesker mulighed for at møde og få en dialog i gang med historien. Ikke for at flygte fra nutidens virkelighed, men for at hente lyst til at leve i den, og erfaringer til at angribe problemerne.

Mennesker vil altid stille spørgsmål til fortiden og for nogle kan det blive en særlig fornøjelse af rent intellektuel karakter. Vi kan kalde det en oplevelse og den er der intet fordækt ved, lige så lidt som glæden over musik og poesi. Vi behøver ikke af udfinde så mange kunstfærdige begrundelser for at bringe en fagligt forsvarlig historie ud til lyttende mennesker. Historien kan godt klare sig uden vore begrundelser, for den er overalt og er en del af os som vi en del af den.

Nogle foretrækker at mødes til foredrag i rådhusets aula med snitter og hvidvin bagefter, andre at mødes i forsamlingshuset med kaffebord og sangbog, atter andre vil hellere sidde på gulvet med en øl mens de drøfter deres emne.

Oplevelsen kan være lige stor for dem alle.

»Hvis interesser skal det lokalhistoriske arbejde tjene?«, spørger Steen Busck i Den jyske Historiker (s.7). Spørgsmålet er meningsløst

for svaret kan lige så godt være »alles« som »ingens«. Spørgsmålet er formodentlig ment som: Hvordan kan lokalhistorien tjene mine interesser? Sådan spørger den politiske hverver og han er rede med svaret. Men det er ikke de lokalhistoriske foreningers opgave at svare - den er derimod at give mennesker mulighed for at stille spørgsmål og selv prøve at finde svaret.

Der er mange ting vi ikke gør godt nok i det lokalhistoriske arbejde. Det er givet også rigtigt at vi er alt for bundne af traditionelle opfattelser og arbejdsmetoder. Men somme tider virker det som om kritikernes syn på lokalhistorien er lige så snævert og traditionsbundet, som det lokalhistoriske arbejde er når det er værst, men ikke er generelt.

Manuskript afsluttet
efterår 1980.

Noter.

1. Efter Lokalhistorisk Vejviser 1978 og årsberetningerne 1979 for foreningerne. Tallene for 1980 ca. 140 museer, 290 arkiver og 72 foreninger.
2. Dansk kulturhistorisk Museumsforening (DKM), Sammenslutningen af Lokalhistoriske Arkiver (SLA), Sammenslutningen af Lokalhistoriske Foreninger (SLF), Dansk historisk Fællesforening (DHF).
3. Udover selskabet for genealogi og personalhistorie findes en halv snes slægtsforskningsforeninger, men langt flere driver slægtsforskning end medlemmerne af disse foreninger.
4. Se Perspektiver 1980-90, udg. af Statens Museumsnævn 1980.
5. For en udmærket artikel herom se Susanne Krogh Bender.
6. Der tænkes f.eks. på de såkaldte »billedstorme« og medvirken i indsamlingen af de folkelige bevægelser arkivalier. I øvrigt henvises til tidsskriftet Lokalhistorisk Journal der er fællesorgan for SLF og SLA og som løbende orienterer om arbejdet.
7. Om disses oprettelse se Peter V. Christiansen.
8. Nordjyske Foreningsarkiver, 2.udg. Udg. af Lokal hist. Arkiv i Nordjyllands Amt 1978 og Foreningsarkiver i Landsarkivet for Fyn, udg. af LA 1979.

9. Se herom i Meddelelser om Forskning i arbejderbevægelsens historie nr.3 og 6.
10. F.eks. i Th. Kjærgaard, 1976, og Knud Prange.
11. Duplikeret, u.å. vist fra 1947.
12. Kjærgaard, 1979. Se også replik til Kjærgaard i samme tidsskrift 1980, hft.3, s.452-54 af Birgit Løgstrup.
13. Eksempler er nævnt i Den jyske Historikers særnummer Lokalhistorie, 1980, nr.17.

Litteraturliste.

- Bender, Susanne Krogh: Lokalhistoriske arkiver - en præsentation, i i tidsskriftet 1066, 10.årg. 1980, nr.1.
- Boyhuus, Else Marie: Folkelig historie og professionalisme, i Fortid og Nutid 1979, bd.28, hf.2, s.273-76.
- Brøns, 66 s., dupl. 1977.
- Busck, Steen: Om lokalhistorisk litteratur, i Den jyske Historiker 1980, nr.17, tema Lokalhistorie.
- Callesen, Gerd: Lokalhistorien og arbejderbevægelsen, i Fortid og Nutid 1976, bd.26, hf.4, s.558-567.
- Christiansen, Peter V.: De amtshistoriske samfund, i Fortid og Nutid 1979, bd.28, hf.2, s.192-210.
- Clausen, H.P., m.fl.: Kulturelle, politiske og religiøse bevægelser i det 19.årh. Århus 1973.
- De nye tider. Hvordan industrialiseringen forandrede vor hverdag. Nationalmuseet 1978.
- Holmsen, Andreas: Kombinasjon av ny og gammel bygdebokmodell, i Heimen, bd.15.
- Håndbog for danske Lokalhistorikere. Red. af Johan Hvidtfeldt. Udg. af Dansk Hist. Fællesforening 1952-56. Fot.optryk 1965.
- Just, Flemming: Status og muligheder i lokalhistorien. Fortid og Nutid 1980, hf.3, s.436-42.
- Kjærgaard, Th.: Fagmænd og amatører, i Fortid og Nutid 1976, bd.26, hf.4, s.507-15.
- Kjærgaard, Th.: Anmeldelse af 5 sognebøger, i Fortid og Nutid 1977, bd.27, hf.1, s.122-24.

- Kjærsgaard, Th.: Gårdmandslinjen i dansk historieskrivning, i Fortid og Nutid 1979, bd.28, hf.2, s.178-91.
- Lund, Niels: Et rids af de danske traditioner... i Den jyske Historiker 1980, nr.17, tema Lokalhistorie.
- Prange, Knud: Lokalhistorikeren som forsker og skribent, i Fortid og Nutid 1978, bd.27, hf.4, s.481-96.
- Social forandring i Vestjylland, red. af Flemming Svejstrup, udg. af SUC 1976.

Om Lokalhistorie og lokalhistorie

Claus Ebbe Bjørn.

Claus Ebbe Bjørn, f. 8.10.1944 i Glostrup, stud. 1963 (nysprogl., Vestre Borgerdyd), mag.art. i historie 1970 (Kbh. univ.). 1.9.1971 amanuensis (sen. lektor) i landbohistorie, Historisk institut, Kbh. univ. Fra 1975 redaktør af Fortid og Nutid. Artikler vedr. andelsbevægelsens og lanåboreformernes historie.

Når man ved lejlighed skal skildre udviklingen i dansk historieforskning i 1970'erne, så må de pågældende formentlig fremhæve - ved siden af den marxistiske historieopfattelses fremmarch - at lokalhistorien i dette tiår opnåede en form for generel accept som fagligt ligeværdig disciplin og anerkendelse som et meriterende arbejdsfelt for den universitetsuddannede historiker. I hvad man kunne kalde det universitære historikermiljø - hvilket udover selve universitetsinstitutterne og disses bemanning omfatter de institutioner og personer, hvis faglige normer og ambitioner stemmer overens med de på de respektive historiske institutter gældende - kan man omkring 1980 beskæftige sig med studiet af lokale samfund uden derved at adskille sig fra sit miljøes normer og krav. En dokumentation for den faktiske aksept ligger vel deri, at man reelt kan opnå ansættelse ved disse institutioner på baggrund af faglig meritering i netop lokalhistorie.

Det er ikke så forfærdelig længe siden, at forholdene tog sig anderledes ud. Min egen faglige hukommelse går tilbage til min studiestart i 1963, og det er stort set inden for dette tidsrum, forandringen er sket. Studiet af lokalhistorie, interesse for og deltagelse i det lokalhistoriske arbejde, herunder også i det organisatoriske arbejde, kunne endnu i 1960'erne være omgivet af en vis nedvurdering fra de herskende kredse i det universitære historikermiljø. Det var lidet meriterende, f.eks. i forhold til beskæftigelsen med dansk middelalder, og det var opfattet som perifert i forhold til f.eks. udforskning af udenrigspolitik og adelig studehandel. Interesse for lokalhistorisk arbejde og en evt. indsats i så henseende ville typisk blive betragtet på linie med undervisning på Folkeuniversite-

tet, altså en form for oplysningsarbejde, man efter lyst og tilbøjelighed kunne tage op. Der har gennem tiderne været gjort forsøg på tilnærmelse, således søgte Erik Arup i sin redaktørperiode at åbne Historisk Tidsskrift for anmeldelser af lokalhistoriske bidrag, ligesom et lokalhistorisk institut næsten så dagens lys i 1940'erne. Men derved blev det også. Indenfor miljøet var det arkiverne, særlig landsarkivernes folk, der stod lokalhistorien nærmest i kraft af deres geografiske placering og karakteren af det forhåndenværende kildemateriale. Universiteternes og Rigsarkivets historikere havde med få undtagelser hverken interesse i eller berøring med det lokalhistoriske arbejde, ligesom det ville ligge de fleste af dem fjernt at gøre et lokalhistorisk emne til genstand for egen forskning. (1)

Det er denne afstand, der tillige har indebåret markeringen af en niveauforskellighed i faglig henseende, der er blevet kraftigt formindsket og til dels (alt efter personer) udryddet. Oprettelsen af Lokalhistorisk afdeling under Historisk institut, Københavns Universitet, i 1971 var symptomatisk for udviklingen. Det skete på en gang på baggrund af, at lokalhistorien havde plads i det universitære historikermiljø, og afdelingens tilstedeværelse har siden under ledelse af Knud Prange naturligtvis yderligere bidraget til at sikre lokalhistorien borgerret. (2) Hvad angår Århus Universitet, så må man her pege på tilstedeværelsen af Erhvervsarkivet i samme by, en institution, der også rummer det kommunale arkiv og tillige er adresse for Århus byhistoriske udvalg. Uden direkte formel tilknytning til universitetsundervisningen har dette, sammen med en udpræget aktiv og udadventt ledelse af institutionen, stærkt befordret inkorporationen af lokalhistorien i undervisning og forskning på universitetet. (Vagn Dybdahl, 1967, 275 ff).

Tilsvarende gælder for Odense Universitet, hvor det stedlige landsarkiv på samme vis har kanaliseret lokalhistorien ind i specialeskrivning, universitetsansattes undervisning og forskning og heraf flydende publikationer. Af de nyeste universitetscentre stillede AUC og SUC direkte i udsigt, at man i udforskningen af den historiske dimension af samfundsudviklingen ville tage lokale emner op. På AUC synes man nu efter nogen tøven at være kommet i gang med opfyldelsen af programmerklæringen, mens hele SUC's opbygning fra begyndelsen har indebåret, at de forskningsmæssige aktiviteter, også de historiske, har rettet sig mod den region, der organisatorisk og bevillingsmæssigt er grundlaget for institutionens eksistens. (3)

Tendensen er naturligtvis ikke entydig. Der kan peges på andre bestræbelser og strømninger, som måske ligefrem kan siges at modarbejde denne anerkendelse af lokalhistorien. Således vil det næppe ligge fjernt for de, der stærkt fremhæver nødvendigheden af beskæftigelsen med histo-

riefagets teoretiske aspekter eller ønsker arbejdet med ikke-dansk historie fremmet, at opfatte lokalhistorien som en videreførelse af dansk historieforskningens traditionelle afgrænsethed og mangel på vingefang. Heller ikke hos tilhængerne af den marxistiske historieopfattelse er der tale om en ubetinget anerkendelse. Her har man kunnet høre affejende bemærkninger om de studier, der handler om, hvem der kom og gik i Skælskør en junidag 1906, samtidig med, at man f.eks. kan slå til lyd for lokale studier over arbejderklassens konstituering i danske provinsbyer som en vej til bedre indsigt i arbejderbevægelsens opkomst og udvikling. Således udsender »Den jyske historiker« et hæfte, der er helliget lokalhistorien, ligesom årbogen 1980 fra Selskabet til forskning i arbejderbevægelsens historie (SFAH) er et temanummer om lokalhistorie. Den marxistiske historiker må afvise eksistensen af lokalhistorie som en metode- og problemsspecifik disciplin, og heri bunder vel den ovenfor citerede negative holdning til meget af den foreliggende lokalhistoriske litteratur og til ikke-marxistiske strømninger indenfor studiet af lokalsamfund. Men samtidig tvinges vedkommende i det evige teori-empiridilemma ind i studiet *også* af lokale samfund, ligesom en bevægelse som »History Workshop«, hvis virksomhed bl.a. giver sig udslag i noget, der ligner lokalhistorie, tiltrækker ved sin (tilsyneladende) mulighed for overvindelse af marxistens lige så evige problem: hvordan forbinde den teoretiske indsats med praksis i klassekampen. (4)

Hvis specialerne til hovedfag i historie er udtryk for de tendenser, der gør sig gældende hos den helt unge generation af historikere, så må lokalhistoriens plads i det universitære historikermiljø betragtes som sikret - og det blandt både marxister og ikke-marxister. Situationen er i dag den, at man blot mangler den første egentlige lokalhistoriske doktordisputats, før man kan give lokalhistorie plads på linie med discipliner som studiet af international politik, samtidshistorie eller økonomisk historie. Aage Fasmer Blomberg: Fyns vilkår under svenskekrigene 1657-1660 (1973) handler efter hele sit anlæg og sin opbygning først og fremmest om svenskekrigene, dernæst om Fyn. Når det i en anmeldelse af værket hed, at forfatteren havde valgt en »regional afgrænsning«, så er dermed antydnet, at den hverken efter sin forfatters eller anmelderens mening falder ind under lokalhistorien. Og hermed er rejst et afgrænsnings- og definitionsproblem. Der har været givet mange bud på en definition af lokalhistorie, uden at noget har vundet almen hævd, hverken blandt lokalhistoriens dyrkere udenfor det universitære historikermiljø eller indenfor dette. Er København under industrialiseringens lokalhistorie? Eller er den nationale vækkelse i Sønderjylland? Richardt Willerslev ville antagelig betakke sig for at blive betragtet som lokalhistoriker, ligesom dyrkerne af Sønderjyllands historie formentlig vil skelne mellem

de bidrag, der omhandler de gamle hertugdømmer under et eller det hele Sønderjylland og de bøger og artikler, der indenfor denne ramme beskæftiger sig med sønderjyske lokalsamfund som Haderslev eller Rømø, for at fremdrage to lokaliteter, der begge i den nyeste tid er blevet indgående behandlet. Går man til forordet til Holger Hjelholts med fuldt videnskabeligt apparat forsynede »Falsters Historie I-II« (1934-35), så fremgår det imidlertid klart, at forfatteren betragter sit arbejde som et lokalhistorisk bidrag.

Foreløbig kunne det således være nærliggende at formulere (hen i retning af) følgende definition på lokalhistorie: studiet af en lokalitet (mindre end Fyn!), der geografisk, administrativt eller ved indarbejdet tradition opfattes som et (indenfor landet) i forhold til omgivelserne afgrænset hele.

Men det er en difinition, der ikke i tilstrækkelig grad giver en udtømmende beskrivelse af, hvad der hverken i eller udenfor det universitære historiske miljø normalt betegnes som lokalhistorie. Sprogbrugen vil hurtigt vise sig at være endda meget uklar, og det vil fremgå - her forløbig et postulat fra min side - at *lokalhistorien ved at indgå i det universitære historiske miljø ændrer substans*. Man kan næsten fremsætte den provokerende påstand, at lokalhistorien ophører med at være lokalhistorie, når den accepteres som fagligt meriterende disciplin!

Til nærmere belysning af denne tendens til sprængning af selve begrebet vil jeg fremdrage et par repræsentative eksempler på den »lokalhistoriske« forskning, der har vundet indpas i universitetskredse indenfor historie. I Erhvervshistorisk årbog 1970 offentliggjorde Niels Senius Clausen på grundlag af sit hovedfagsspeciale den store afhandling *Håndværksmesterguppen i Roskilde ca. 1870 - med særligt henblik på dens sociale og økonomiske placering*. Det var et af de tidlige eksempler på lokalhistorisk forskning i universitetssammenhæng, der blev offentliggjort, men i metode og emne i mange henseender typisk - også det valgte tidsrum.

Niels Senius Clausen markerer allerede i indledningen, at det lokalhistoriske aspekt af arbejdet har en særlig karakter. I de første linier står Roskilde i parentes efter »en dansk købstad«, og hermed er sigtet tilkendegivet. Lidt senere hedder det:

»Som lokalitet for undersøgelsen er valgt Roskilde. Ikke fordi Roskilde på nogen måde skal gøre det ud for at være mere typisk end andre købstæder, men først og fremmest på grund af kildematerialets omfang og tilgængelighed«, og så redegør forfatteren for ligheder og forskelle mellem Roskilde og andre provinsbyer af samme størrelse.

Med andre ord - det kunne ligeså godt have været Slagelse eller en hvilken som helst anden købstad, hvor kildematerialet var rigt, tilgænge-

ligt og relativt nær på den specialeskrivende stud.mag.'s bopæl! Roskilde er underordnet, men »en dansk købstad« er det overordnede. Niels Senius Clausen er interesseret i at undersøge håndværksmestergruppen under den tidlige industrialisering (idag ville han måske sige: småborgerskabet under kapitalismens begyndelsesfase i Danmark), og af praktiske, forskningsøkonomiske årsager vælger han så Roskilde, hvor kildematerialet er fyldigt og til at komme igang med.

Og videre. Niels Senius Clausen har formentlig gerne set, at hans undersøgelse blev læst i Roskilde og værdsat her, men den har først og fremmest bud til kolleger, fagfæller og som det oprindelige speciale til eksaminator-censor, der på vegne af faget har skullet evaluere hans indsats i studiesammenhæng.

Asger Th. Simonsen: *Husmandskår og husmandspolitik i 1840'erne. Sociale forhold blandt husmænd og inderster og den politiske rejsning af husmandssagen på Lolland-Falster ca. 1840-46* (1977) handler angiveligt om Maribo amt, men dele af dette ambitiøse forsøg på »totalhistorie« på dansk grund om enkelte sogne i amtet grupperet i tre områder - et på Lolland og to på Falster. Men det hedder i forordet:

»Formålet med dette arbejde er dobbelt: det skal give en skildring af de sociale forhold i landbosamfundets underklasse (husmændene og indsidderne), og det skal skildre den politiske rejsning af husmandssagen. Endvidere er det hensigten som afslutning at sige et par ord om forholdet mellem social status og politisk aktivitet«. Ikke et ord om Lolland, Falster eller de udvalgte sogne - det kommer først senere, hvor forfatteren argumenterer for sin afgrænsning af emnet både i tid og rum.

Igen gælder det som for Niels Senius Clausens arbejde, at lokaliteten er underordnet emnet og at undersøgelsens sigte er rettet udover den valgte lokalitet. (5)

Niels Senius Clausen og Asger Th. Simonsen har leveret to værdifulde lokalhistoriske bidrag med deres respektive arbejder - men det har ikke været deres hensigt i første række. De er så at sige blevet lokalhistorikere ufrivilligt, fordi kombinationen af problemstilling, kildemateriale, faglig ambition og endelig egne ressourcer i henseende til tid og kræfter har tvunget dem til at begrænse sig til *en* lokalitet fremfor den totale undersøgelse af de pågældende emner på landsplan.

Mere erklæret bevidst om det særligt lokalhistoriske aspekt i sit arbejde er Stig Günther-Rasmussen i *Træk af fagbevægelsens historie i Ålborg ca. 1885-1914* (1978), der er udsendt af AUC. Han funderer indledningsvis over modstillingen rigshistorie/lokalhistorie og tager som eksempel: oprettelsen af brugsforeningen i Store Lilleby. Ved at gå ud over personkreds bag oprettelsen, medlemstilslutning osv. og pege på den sam-

menhæng med en landsdækkende, ja overnational bevægelse, som oprettelsen af den pågældende brugsforening er udtryk for, »samfundsmæssiggøres« denne konkrete og helt lokale begivenhed, og så fortsætter han med henblik på sin egen undersøgelse:

».. den aalborgensiske fagbevægelses start og tidlige udvikling er mindst lige så oplagt i den forstand, at det lokale her er en del af noget større. Derfor må samfundsmæssiggørelsens dimension, eller om man vil forholdet mellem det almene og det specifikke, konkrete, også her stå centralt. Simpelthen ud fra det faktum, at lokalhistoriske undersøgelser indeholder bestemmelser og problemstillinger, der henviser til både et nationalt og overnationalt, historisk-strukturelt niveau. Omvendt henter de almene problemstillinger deres materielle indhold i de konkrete undersøgelser, som her i lokalhistorien. Denne konstatering har betydning for så vidt som den pointerer det frugtbare, ja nødvendige i de teoretiske betragtninger, dvs. forsøgene på præcist at opfange og udtrykke det almene, de samfundsmæssige betingelser i deres samspil med det specifikke« (Stig Günther-Rasmussen 1978, s 6f)

Her er tale om en mere eksplicit bekenden sig til de muligheder, som den lokalhistoriske undersøgelse byder for ikke blot at belyse, forstået som repræsentere eller træde i stedet for helheden eller det almene, men også til de muligheder den rummer for at belyse det almene i den forstand, at den kan nuancere og forklare. Lidt hårdt trukket op kan man måske formulere det sådan, at mens den lokalt afgrænsede undersøgelse hos Niels Senius Clausen og Asger Th. Simonsen repræsenterer samme analyse-niveau som den (hypotetiske) totale undersøgelse, så kredser Stig Günther Rasmussen om muligheden for at benytte den lokale afgrænsning til at opnå et højere erkendelsesniveau i det postulerede samspil med den almene teori. (6)

Heroverfor kan det, for at anskueliggøre konflikten indenfor begrebet lokalhistorie som antydnet tidligere, være på sin plads at bringe et citat fra forordet til en relativt nyudkommen sognehistorie, S. Sloth Carlsen: *Hornslet by og sogn* (1977), hvor forfatteren motiverer bogens fremkomst:

»Gennem et mangeårigt arbejde ved Hornslet bibliotek og iøvrigt ved andre kontakter er undertegnede gang på gang blevet stillet overfor spørgsmålet om lokalhistorisk litteratur vedrørende Hornslet by og sogn i Rosenholm Kommune. Sådanne forespørgsler har hidtil måttet afvises, da der ikke har været publiceret sammenhængende beskrivelser, der kunne dække et nødtørfigt omfang af by- og sognehistoriens mangeartede forgreninger. Som født i byen med rod i sognets fortid har det været mig magtpåliggende gennem mange år at indsamle og bearbejde lokalhistorisk materiale, således også som stifter og forvalter af Rosenholm egnarkiv«.

Lidt mere lyrisk og meget mere personligt kan baggrunden for udsendelsen af en sognehistorie formuleres af Svend Frederiksen i hans *Seden - Træk af sognets historie* (1979):

»Først da jeg blev aftægtsmand, blev jeg bosat i Seden, men som dreng har jeg færdedes hjemmevant i sognet og på fjorden. Og min slægt har gammel rod her. Mindst tre generationer har været smede i Seden. Min tipoldemor, smedeinken Inger Eriksdatter var sine sidste 9 år almisselem i Seden. Lad denne bog betale lidt af en gammel gæld«. Og Svend Frederiksen beskæftiger sig i overensstemmelse hermed grundigt med almissemedlemmernes vilkår i sognet.

Meget hyppigt begrundes udarbejdelsen af en sognehistorie med ønsket om at fastholde minderne om tidligere tider, forhold og personer, mens det endnu er muligt. Sammenkædningen med personlig erindring, indsamlings- og bevaringsarbejde kommer frem i Sevel Andersen: *Vitved sogn - som det var engang* (1979):

»Med bøgerne Fruering sogn - som det var engang, og Vitved sogn - som det var engang, har jeg, så vidt jeg nu har formået det, prøvet at fortælle lidt om udviklingen i sognene, indtil storkommunerne blev oprettede. Tiden er blevet anderledes, menneskene måske også. Kunne bøgerne vække minder om noget, der var en gang og som ikke er mere, er egnarsarkivet måske ikke oprettet helt forgæves«. (7)

Der kunne bringes yderligere eksempler, men de her tre fremdragne kan siges at repræsentere nogle centrale motiver og bevæggrunde. Sognehistorierne er naturligvis kun en side af det lokalhistoriske arbejde, men de er en meget karakteristisk og lokalt højt prioriteret opgave. Søren Sloth Carlsen præsenterer baggrunden for arbejdets tilblivelse i ønsket om og behovet for at tilvejebringe faktisk tilgængelig viden om den pågældende lokalitets fortid. Svend Frederiksen understreger den personlige tilknytning - hvilket også udnyttes i selve fremstillingen - og kredser vel omkring det endnu dybere liggende, at få klarhed over, hvor man kommer fra (»Rødder«), mens Sevel Andersen peger på det nødvendige i at opsamle, bevare og formidle erindringerne om stedets fortid under indtryk af en oplevelse af meget dybtgående forandringer, som forfatteren frygter hos andre vil føre til udslettelse af disse erindringer.

Alle tre forfattere giver endvidere i de pågældende forord udtryk for ydmyghed overfor opgaven, men de har søgt at gøre det så godt, som de med deres forudsætninger og muligheder har evnet det. På bagklappen af en ligeledes nyudsendt sognehistorie *Horbelev. Blade af et sogns historie* (1979) proklameres det direkte:

»Denne bog er udgivet af en gårdejer, en læge og en præst, - men den rummer bidrag fra mange af indbyggerne i Horbelev sogn. Den er ikke skrevet af faghistorikere, men den er skrevet for at bevare for eftertiden, hvad man endnu ved, og hvad man endnu husker«.

Det sidst bragte citat rammer midt ned i lokalhistoriens dilemma idag. Eller rettere, det peger utvetydigt på, at hvad der i almindelig sprogbrug såvel indenfor det universitære historikermiljø som udenfor går under betegnelsen »lokalhistorie« ihvertfald rummer mere end én opfattelse af begrebet, dets substans og dets relationer til det overordnede »historie«. Det kan være fristende i forlængelse af det tidligere fremsatte forsøg på en omtrentlig definition og den derefter antydede indskrænkning i definitionens gyldighed at reservere *lokalhistorie* til en snævrere benyttelse og vælge et andet begreb, en anden betegnelse for den beskæftigelse med et lokalsamfunds historie, der her er eksemplificeret ved Niels Senius Clausen og kolleger. Lokalsamfundsanalyse har været bragt i forslag, og udtrykket trækker ved sin »videnskabelighed« noget karakteristisk frem, lokalstudie kunne ligeledes være en mulighed til overvejelse. Det skal der ikke her tages endelig stilling til, men det kunne være praktisk med en betegnelse for det universitære historikermiljøes beskæftigelse med emnet, der præciserede, at det for de pågældende, når de studerede dette lokalsamfund, var tale om en ikke-totalitet indenfor deres generelle opfattelse af, hvad historie er, at de opererer med betegnelser som »repræsentativ« eller introducerer »almen-specifik« problematikken - i begge tilfælde for at nå frem til en belysning af sammenhænge udover lokalsamfundet. Og så kunne man eventuelt forbeholde betegnelsen lokalhistorie eller lokalhistorikere for de, der i deres beskæftigelse med det af dem valgte lokalsamfund virkeliggør en totaloplevelse af, hvad man kunne kalde de pågældendes historiske forestillingsverden, deres dimension som historikere. Ikke dermed hævdet, at en repræsentant for den sidste gruppe, for det ikke-universitære historikermiljø - og et sådant kan siges at eksistere indenfor rammerne af det lokalhistoriske organisationsarbejde - ikke skulle »interessere« sig for eksempelvis Danmarkshistorie i almindelighed, men således, at vedkommende netop ved sin afgrænsning til arbejdet med det udvalgte lokalsamfund så at sige realiserer sig helt og fuldt ud som aktivt udøvende historiker.

Jeg vil skynde mig at tilføje, at der naturligvis eksisterer, hvad man kunne kalde en elite af lokalhistorikere, der i kraft af et talent, erfaring og ofte mange års selvskoling har uddannet sig *i forhold til* det universitære historikermiljøes normer og krav. De kan vurderes ud fra samme kriterier, som den universitære historiker anlægger på en kollegas arbejder, og

de kan også selv ønske at blive evalueret efter disse faglige normer. Men det drejer sig næppe om mere end et par snese personer på landsplan, hvor det iøvrigt er værd at bemærke, at det vestlige og sydlige Jylland samt Sønderjylland har en gammel og stadigt videreført tradition for at huse hovedparten.

For størsteparten af lokalhistorikerne udenfor det universitære historikermiljø gælder det imidlertid, at de er uinteresserede i, i enkelte tilfælde ligefrem afstandtagende fra, det universitære historikermiljø og dets herskende normer. Det er meget sjældent, at man fra denne side finder udtryk for mere principielle overvejelser over sigtet med arbejdet eller betragtninger over metodiske for slet ikke at tale om egentlig historieteoretiske problemer vel netop fordi de pågældende oplever en selvfølgelig overensstemmelse mellem valget af studieområde og -emne og så dette overhovedet at beskæftige sig med fortiden. Den universitært skolede historiker må, ligegyldigt om han eller hun arbejder med lokalhistorie eller ej, på en eller anden måde relatere sit valg af opgave og metode til en form for totalopfattelse. For mange lokalhistorikere vil denne problemstilling næppe opfattes som i samme grad aktuel og påtrængende - lokalhistorie og lokalhistorikeres fortid er givet som arbejdsfelt og selve fremdragelsen fulgt af fremlæggelsen af materialet til belysning af denne fortid er lige så oplagt arbejdets egentlige indhold. Det er formentlig i nær sammenhæng hermed, at man skal forstå den særlig tidligere udbredte tendens til, at den ikke-universitære lokalhistoriker i vid udstrækning offentliggjorde sine kilder i stort set ubearbejdet og kun nødtørfigt kommenteret form, det være sig så en landsbyvedtægt eller en kuriøs sag fra en 1600-tals tingbog. Et på papiret imponerende forfatterskab som det, Carl Klitgaard udfoldede gennem mere end et halvt århundrede, får således et mere overkommeligt format, når man kommer bag titlerne og det viser sig, at store dele består af uddrag af kirke- eller tingbøger, som postmesteren i Hjørring fik afskrevet på landsarkivet i Viborg ved hjælp af en til opgaven hyret underofficer. (8)

Det forekommer mig, at den her skitserede væsensforskellighed mellem den lokalhistorie, der dyrkes udenfor det universitære faghistoriske miljø, og den beskæftigelse med studiet af lokalsamfund, der i de senere år har vundet stigende indpas netop i det universitære miljø, ligger bag den gamle og stadigt løbende debat: rigshistorie-lokalhistorie, fagmænd kontra amatører eller »herremænd og bønder«. Størstedelen af den lokalhistoriske aktivitet, der har været udfoldet og stadig udfoldes inden og udenfor rammerne af det lokalhistoriske organisationsarbejde er i sin

dybeste motivation, sin hele forståelse af egen opgave og funktion grundlæggende adskilt fra hvad der tilsvarende gælder for den professionelle, universitære historikerverden - »Oh, East is East, and West is West, and never the twain shall meet«.

Det er indlysende, at denne påstand er ubillig overfor den tidligere omtalte elite af ikke-universitære lokalhistorikere, der ofte er stærkt engageret i redaktions- og vejledningsarbejde i deres lokale sammenhæng, hvor de gør en stor indsats for at højne det faglige niveau i sognehistorier, bidrag til årbøger osv. Det er da også lige så indlysende, at der er faser i den historiske arbejdsproces, hvor mål og redskaber er ens for begge typer lokalhistorikere - arkivkundskab, kendskab til tidligere tiders skrift, elementære kildekritiske regler og frem for alt sund vurderingsevne overfor fortidige tildragelser. Og her er det oplagt, at den skolede, professionelle historiker fra arkiv eller universitet kan tilbyde vejledning.

Men det rører efter min opfattelse alligevel ikke ved konstateringen af, at lokalhistorie og lokalhistorie ihvertfald mindst er to ting. Her kan C. F. Brickas herostratisk berømte nedrakning af E. Carstensen's *Hjørlunde Sogns Historie* (1878) tjene til illustration. Når anmelderen er tæt ved at kræve faglig censur indført overfor historikere af Carstensen's slags (han var skolelærer!), så begrundede han det dels i fremstillingens faktuelle fejl, i hans usikre kildebehandling og svigtende kendskab til og udnyttelse af den foreliggende litteratur, dels - og måske ikke mindst - i en generel afvisning af bogens emne som værdig til at blive genstand for historisk behandling. Carstensen skrev om et landsogn med et par byer, en kirke, en præstegård og nogle skoler, der aldrig havde »tilhørt historien og aldrig ville komme til at tilhøre den«. Og side op og side ned optales beboere på sognets gårde og huse gennem tiderne - så havde man større glæde af den kinesiske kejserrække!

Her går det afgørende skel mellem E. Carstensen og C. F. Bricka, for den første fremhævede netop i sit forord, hvorfor han mente, at dette tilfældige (set fra Brickas synspunkt) landsogn havde krav på at få sin historie skrevet: *da* bønderne nu var blevet samfundets mest betydningsfulde gruppe, *så* følte han et savn af en historieudskrivning, hvor denne samfundsgruppes historie blev sat i centrum, og *derfor* tog han opgaven på sig og gav den den udformning, den havde fået. (9)

Bricka afviste direkte lokalhistorien. Senere har de, der fra det universitære historikermiljø har udtalt sig om relationerne, været knap så rigoristiske, men det er karakteristisk, at hvad enten man har opereret med forestillinger om, at lokalhistorien skulle bidrage med brikker til det mønster, der skaber rigshistorien, eller man har tildelt lokalhistorikeren en art »mellemteknikerstatus«, så har det været baseret på en forestilling,

der i sidste ende opretholdt det universitære faghistoriske miljøes normer og krav som gyldige også for den lokalhistoriske aktivitet. Disse normer og krav har man selvfølgelig kunnet gøre gældende overfor miljøets egne folk, når de som i de senere år tog lokalhistoriske emner op, men man har yderligere i den fremtalte elite af lokalhistorikere i mange henseender kunnet opnå accept. Men det har også kunnet indebære, at den merite-rende lokalhistoriker, der gennem en årrække har forsket, skrevet, redige-ret og organiseret det lokalhistoriske arbejde på sin egen, en dag kan opleve, at der på »hans« egen dukker nye initiativer og lokalhistorikere frem, der så at sige starter forfra. Og vedkommende kan komme i den situation, at han og de bevæger sig i forskellige sammenhænge, hvad angår deres arbejde med historien. Man kan måske opfatte de seneste års stærke interesse for lokalhistoriske arkiver og skabelsen af sognehisto-riske foreninger som de institutionelle udtryk for en ny strømning - en ny generation (?) - i det ikke-universitære lokalhistoriske miljø. (10)

Else-Marie Boyhus, Maribo, der har igangsat »folkeforskningsinitiati-ver« med lokalt udgangspunkt, har ved flere lejligheder sammenlignet interessen for historie med behovet for at få sin sult stillet hver dag og med kønsdriften, og den tidligere formand for Sammenslutningen af Lokal-historiske Arkiver, A. Strange Nielsen, har direkte præsenteret lokal-historien som »Et menneskeligt behov«. Efter min mening rummer begge formuleringer noget væsentligt om den lokalhistorie, der drives lokalt. Den er for de pågældende, der engageres i arbejdet, udtryk for nogle helt basale behov, næppe særlig klart og heller ikke særlig entydigt defineret hos de pågældende selv. Lokalhistorien som den drives omkring et nystar-tet lokalhistorisk arkiv eller indenfor rammerne af en sognehistorisk forening med tilslutning både fra »de gamle gårde« og fra parcelhus-kvartererne, kan rumme snart sagt alt: ønsket om bidrag til at skabe en lokal identitet, sammenkædning med miljøholdninger, ønsket om en »positiv fritid« eller den simple antikvariske interesse: at samle og bevare gamle ting. Og arbejdet kan tilfredsstille samme behov som deltagelse i Sct. Georgsgildets virksomhed og medlemsskab i forældrenævn.

Der er mange tusinde mennesker engageret i det lokalhistoriske arbejde i Danmark, i de traditionelle lokalhistoriske organisationer som de gamle amtssamfund, i sognehistoriske foreninger og i kredsene omkring arkiverne. Deres baggrund og motivation for at deltage i dette arbejde er vidt forskellig, men jeg vil fastholde, at det er mindre end 1%, der vil opfatte deres aktivitet her som i sidste ende identisk med det universitære historiske miljøes egen forståelse af sin opgave og indsats i bredere sam-menhæng.

Jeg mener, at det er af betydning at få præciseret ovenstående, da der på det allerseneste kan spores en ny tendens i det universitære historiske miljøes ønske om at beskæftige sig med lokalhistorie. Nemlig, at det nu skal ske på lokalsamfundets præmisser og med sigte ikke mod det universitære faghistoriske miljø, men rettet mod det pågældende lokalsamfund for her at indgå i en aktuel sammenhæng.

Baggrunden herfor kan ligge i flere ting. Dels sker der i disse år en markant decentralisering af ansættelsesmulighederne, også hvad de mere forskningsprægede stillinger angår. Det statslige arkivvæsen får næppe flere stillinger - men der kommer nye lokalhistoriske arkiver med heltids-beskæftiget ledelse. Nationalmuseets indskrænkninger er velkendte - men der ansættes endnu folk i Thisted. Og i disse ansættelsesmuligheder ligger en simpel appel til at dyrke lokalhistorie.

Vi oplever ydermere i disse år en »grøn bølge«, der skyller hen over stort set alle samfundsspørgsmål med krav om ressourcebevidsthed, opprioritering af miljøspørgsmål, aversion mod store enheder og centralisering og akkompagneret af fremmedgjorthed overfor den industrialiserede og urbaniserede tilværelsesform, der er blevet virkeligheden for størstedelen af den danske befolkning. Den grønne bølge har også berørt lokalhistorien, der i sin substans er udtryk for en »alternativ« historie overfor de store enheders, her Statens, historie. Den har fortsat tilknytningspunkter til landbosamfundet og er i sin baggrund og arbejdsform præget af afstamningen fra de folkelige bevægelser. Og det er ikke mindst til landet og til tidligere samaktivitetsformer, man i mange tilfælde søger (jfr. fornyet interesse for forsamlingshusene). For at stille det meget provokerende op, så kan modstanden mod multinationale selskaber og EF, bestræbelser for decentralisering og beboerindflydelse via en lang række mellemregninger og niveauforskydninger føre til, at man som historiker foretrækker at analysere et lokalsamfund fremfor at udrede de parlamentariske forviklinger på Christiansborg.

Så kan man yderligere lægge til, at impulserne fra det store udland, der kan tænkes at nå dansk historieforskning i de første år af 80'erne, meget vel kan rumme tendenser mod mikrostudier kombineret med historisk-antropologisk tilgangsvinkel som L. E. Le Roy Laduries allerede klassiske bog om det lille Pyrenæersamfund Montaignou. Det er ikke på nogen måde utænkeligt, at dybtgående studier i de indbyrdes køns-, alders- og produktionstilhørsforhold-specifikke relationer i småsamfund om et par år bliver ligeså »in« som opgøret med Ellen Jørgensen i dansk historiografi er i skrivende stund. Og det ville unægtelig være inspirerende med et dansk Montaignou på grundlag af nogle fede tingbogssager eller analyser af hjemlige Chipperham'er eller Earls Colne'r - af kildemæssige årsager dog

noget senere end de pågældende franske og engelske eksempler. (11)

Der vil kunne peges på såvel videnskabseksterne og -interne impulser, der i de kommende år fortsat vil befæste lokalhistoriens placering i det universitære historiske miljø. Jeg anser det for en vinding, hvis det medfører øget integration med beslægtede fag som etnografi og europæisk etnologi, optagelse af nye arbejdsmetoder og teknikker og åbenhed overfor disse fags teoretiske traditioner.

Det vil blot være en illusion, hvis man hermed mener at man deler synsvinkler, bestræbelser og sigte med den »folkelige« lokalhistorie udenfor det universitære historikermiljø, og det uanset om man kommer med Marx eller Ladurie i tornysteret.

En videre beskæftigelse med lokalhistorien og et engagement heri fra de universitetsuddannede historikers side må tage denne forskel som udgangspunkt og respektere den. Det behøver ikke at indskrænke interessen for at beskæftige sig med lokalhistorie, tværtimod. Der er den universitære lokalhistorie som fuldgyldigt arbejdsfelt, og der er skolingsopgaverne for den kommende elite af lokalhistorikere, der gerne selv vil gennemgå denne skolingsproces. Og der ligger måske her en opgave af stor vigtighed og betydningsfuldhed, hvis man kunne gøre denne proces så tillokkende, at den nuværende promise kunne blive en eller et par procenter.

Noter.

- 1) Se Fortid og Nutid bd.20, 1959, s. 361ff. med oversigt over det lokalhistoriske organisationsarbejdes historie. Knud Fabricius var 1920-41 formand for Historisk Fællesforening, men man har lov til for hans som for andre »navnes« vedkommende at se deres medvirken som udtryk for velvillig indstilling overfor bestræbelser, man ikke tog del i aktivt, men stillede sig positivt overfor, som en art protektorat. Endnu i midten af 1960'erne kunne det af samme fællesforening udgivne tidsskrift »Fortid og Nutid« af universitetslærere blive betegnet som perifert for historiestuderende, hvis man da ikke lige havde lokalhistoriske interesser. En opfattelse, der overfor tidsskriftets daværende linie og indhold var særdeles misvisende.
- 2) Løbende beretning om afdelingens virksomhed i Lokalhistorisk journal 1972ff.

- 3) For begge centre gælder, at den erklærede forpligtelse overfor lokalområdets problemer har medført konfrontationer mellem centerets »venstreorientering« og de lokalt dominerende holdninger og normer.
- 4) Se Niels Ole Højstrup Jensen: s.22-37, Den jyske historiker nr. 17, 1980, Kristof K. Kristiansen og Tinne Vammen: s. 411-24.
- 5) Det gælder dog for Asger Th. Simonsens bog i forhold til Niels Senius Clausens arbejde, at det valgte område på forhånd var kendt for at rumme såvel omfattende, ubenyttet kildemateriale samt for at være »relevant« for den erklærede problemstilling.
- 6) Det er en selvfølge, at jeg ikke hermed har taget stilling til, om de pågældende forfattere har realiseret disse intentioner og med hvilket held.
- 7) De pågældende to bøger bygger så godt som udelukkende på materiale fra det nævnte egsarkiv, der er skabt af forfatteren.
- 8) Et aktuelt eksempel på den helt kildegengivelsescentrerede lokalhistoriske fremstilling er *Vald. Andersen: Kongeåegnen* (1979) der er tingbogsuddrag, løst ordnede og nødtørfigt sammenføjede. Her er der ikke, som i enkelte tilfælde, tale om at den pågældende lokalhistoriker i en art ydmyghed og i en erkendelse af egne evners begrænsning nøjes med at fremlægge kildematerialet, som han så at sige kan stå ved.
- 9) Historisk tidsskrift 5. rk. 1, 1879, s. 705-21. E. Carstensen var iøvrigt ikke mere knust over modtagelsen, end at han gik videre og 1884 udsendte *Vigsø Sogns Historie*, hvor han i forordet refererede til den opmuntring han havde haft ved modtagelsen af hans forrige sognehistorie!
- 10) Sammenlign blot aldersfordelingen i hhv. SLA's SLF's styrelser!
- 11) E. le Roy Ladurie (engelsk og svensk oversættelse foreligger, og den sidste bør foretrækkes!). Margaret Spufford: A. Macfarlane.

Litteraturliste:

- Andersen Sevel: Vitved sogn - som det var engang, Skanderborg 1979.
 Blomberg Aage Fasmer: Fyns vilkår under svenskekrigene 1657-60, Odense 1973.
 Carstensen E.: Hjørland Sogns Historie, København 1878.

- Christensen Peter, Petersen Allan og Rasmussen Knud (udg.): Horbelev, blade af et sogns historie, Horbelev 1979.
- Clausen Niels Senius: Håndværksmesterguppen i Roskilde ca. 1870 - med særlig henblik på dens sociale og økonomiske placering, Erhvervs-historisk Årbog, Århus 1970.
- Den jyske historiker nr.17, Lokalhistorie, Århus 1980.
- Dybdahl Vagn: Det lokalhistoriske arbejde i byerne, Fortid og Nutid, Bd.23, 1967.
- Frederiksen, Svend: Seden - Træk af sognets historie, 1979.
- Günther-Rasmussen Stig: Træk af fagbevægelsens historie i Ålborg ca. 1885-1914, AUC, Ålborg 1978.
- Hjelholt Holger: Falsters Historie I-II, Nykøbing F. 1934-35.
- Kristiansen Kristof K. og Vammen Tinne: History Workshop, Fortid og Nutid, Bd.28, 1980.
- Jensen Niels Ole Højstrup: Arbejderklassens konstitueringsproces - nogle teoretiske og metodiske overvejelser, Meddelelser i forskningen i arbejderbevægelsens historie 11, København 1978.
- Ladurie E. le Roy: Montaillou; Village Occitan, de 1294 a 1324, Paris 1975.
- Macfarlane A.: Origins of English Individualism, Cambridge 1978.
- Simonsen Asger Th.: Husmandskår i 1840-erne. Sociale forhold blandt husmænd og inderster og den politiske rejsning af husmandssagen på Lolland-Falster ca. 1840-46, København, Landbohistorisk Selskab 1977.
- Sloth Carlsen, S.: Hornslet by og sogn, 1977.
- Spufford Margaret: Contrasting Communities, English Villages in the Sixteenth and Seventeenth Century, Cambridge 1974.

Dagliglivsdokumentation og historieformidling - på vej mod en ny lokalhistorie?

Flemming Mikkelsen.

Flemming Mikkelsen, født 1946, cand. mag. i historie og samfundsfag fra Københavns Universitet, 1976. Har deltaget i projekter og skrevet om emner inden for økonomisk historie, socialhistorie, klimaforandringer og lokalhistorie. Arbejder for tiden med et større projekt omkring studiet af sociale forandringer og kollektive konflikter.

De glade 60'ere og efterfølgende kriseår er ikke gået sporeløse hen over lokalhistorien (her opfattet som lokalitetshistorie modsat mikrohistorie). Ikke i form af manglende interesse, for den etablerede lokalhistorie blomstrer som aldrig før, men snarere som en nyorientering, der prøver at betræde andre veje hvad angår indhold og i valg af formidlingskanaler. Man slutter op om begreber som historisk identitet, historisk bevidsthed, rødder, dagliglivsdokumentation, barfodshistoriker og guerillahistoriker for blot at nævne nogle få.

De sociale, ideologiske og faglige interesser/drivkræfter bag denne nyorientering, men også hvordan den stiller sig til den etablerede lokalhistorie, vil blive de ledetråde, der kommer til at tegne denne artikel. Desuden bærer den præg af at være en personlig kommentar udsprunget af min deltagelse i et større projekt omkring historieformidling og lokalhistorie (De nye tider), foruden de kontakter til lignende svenske og norske forsøg, det bragte med sig. At jeg på trods af det personlige element stræber efter at gøre artiklen så informativ og alment oplysende som muligt skulle være en selvfølgelighed. Indledningsvis vil jeg tage de svenske og norske bestræbelser op, fordi her ligger på flere områder forudsætningerne gennem eksemplets magt og som mulig fremtidig inspirationskilde.

Sverige

Et af de mest ambitiøse forsøg på at gøre almindelige menneskers dagligdag til historie på egne betingelser er det svenske »Bygd i förvandling«, der senere har dannet grobund for et lignende norsk projekt »Bygd og by i förvandling«, og et dansk »De nye tider«. Det svenske »Bygd i förvand-

ling« blev startet i 1973 på initiativ af den svenske radio og TV's undervisningsafdeling, og siden ført ud i livet i samarbejde med forskellige oplysningsforbund herunder Arbetarnes Bildningsförbund (ABF). Det har således været muligt for de divergerende studieforbund at sætte deres eget (ideologiske) præg på aktiviteterne og resultaterne. (1)

Grundtanken var, at alle på lokalt plan skulle deltage, at alle kunne bidrage med viden og egne erfaringer. Man startede i Norrbottens len med over 300 studiekredsledere og et samlet antal studiekredse med ca. 5000 deltagere, siden har »bevægelsen« bredt sig til de fleste svenske len. Størst tilslutning opnåedes i tyndt befolkede landdistrikter, mens befolkningen i de større byer forblev uinteresserede, ikke at forveksle med uengageret. På basis af erfaringerne fra Norrbotten udarbejdedes en grundbog (Mats Hellspong m.fl.) med temaerne: Fra bondesamfund til industrisamfund - På jagt efter arbejde - Arbejde og fritid - Familie og bolig - Nye tider, nye bevægelser - Fra fattigskole til højere uddannelse. Herefter følger nogle mindre afsnit angående praktiske hjælpemidler (fotografering, anvendelse af båndoptager, studiekredsarbejde, museer, arkiver, osv). Desuden produceredes TV-programmer og lydbånd bygget op omkring bogens grundtemaer og selve studiekredsarbejdet - et alt i alt grundigt, perspektivrigt og velorganiseret forsøg på at få en bredere og mere jordbunden lokalhistorie stablet på benene.

Det spørgsmål, som herefter melder sig, er, hvorvidt resultaterne så stod mål med disse intentioner og det grundige forarbejde. Følge-aktiviteterne i Norrbotten må absolut omtales som en succes. Udover selve studiekredsarbejdet blev der opført teater, indsamlet billeder og redskaber og lavet udstillinger. Man nedskrev og optog erindringer på bånd; folk skrev digte, dagbøger, prosafortællinger, hvoraf en del samledes i bogen »Norrbotten berättar«. Andre steder i Sverige foregik lignende initiativer. Der blev udarbejdet lokale udgaver over grundbogens temaer, billedmateriale og indsamlede redskaber hobede sig op i de lokale arkiver, og visse steder fik man skrevet den tilstedeværende skoles eller sin egen bygds historie.

De dybereliggende bevægelsesgrunde bag hele projektet har videre perspektiver end blot det at få folk til at interessere sig mere for lokalhistorie. Man har villet stimulere til aktiv indsigt i industrialiseringens betydning for jævne menneskers levevilkår, give os muligheder for bedre at kunne vurdere vor egen situation, hvilke kræfter der styrer den, hvordan vi kan træde aktivt ind med ændringsforslag og kollektivt kæmpe for bedre livsvilkår - for at blive i det mere patetiske.

Samme holdning og konstruktive forhold til (lokal)historien finder man blandt de aktiviteter, »Riksställningar« arbejder med (jvf. det årlige udstillingskatalog). Lige fra de store stationære udstillinger som eksem-

pelvis »Sverige 1900-1920« (i Stockholm 1977) over vandredstillingerne til konsulentvirksomheden. Konsulenterne nøjes ikke med at arrangere udstillinger omkring velærværdige byjubilæer, de tager også del i kampen for bevarelse af arbejdspladser og støtter den stedlige befolknings miljøbevidsthed.

Det gælder for projektet »Bygd i förvandling« som for »Riksställningar«, at de på trods af en holdningsmæssig profil lægger en ideologisk pluralisme til grund for deres arbejde, og det gælder i hvert fald for Bygd-projektet, at det ikke helt frigør sig fra nostalgis svøbe med dets hang til at understrege samfundets harmoni og konsensus-opbygning. (2)

Disse indvendinger kan ikke rettes mod to nyligt udkomne bøger af Gunnar Sillén og Sven Lindqvist, der opfatter sig som henholdsvis guerillahistoriker og barfodsforsker. (3) Her lægges vægten på arbejderkollektivet frem for individuelle lønmodtagere, ulighederne frem for lighederne og klassekampen frem for enkeltstående konflikter. Her gælder det om at vælge side og gå aktivt ind i klassekampen.

De er begge ment som håndbøger for ikke-fagfolk. »Stiga vi mot ljuset« tager sit udgangspunkt i arbejdslivet/arbejdspladsen for siden at bevæge sig over arbejderkollektivet og hjemmet til samfundet, ind imellem bliver der plads til hvad Sillén kalder »dokumentationens værktøj og arbejdsresultat«. Mere udførlig men tillige også mere uoverskuelig er Sven Lindqvists »Gräv där du står«, i hvilken der gives en vejledning i tredive forskellige måder, hvorpå man kan undersøge ens eget job og dets historie i en bred sammenhæng: Disse omfatter blandt andet virksomheds-historie, fagforeningshistorie, bygdehistorie, strejker, arbejdsløshed, erhvervsuddannelse og arbejdsmiljø, arbejdsulykker, hjem og beboelsesforhold. Dertil kommer omtale af hjælpemidler som biblioteket, museet, arkivet, slægtsforskning, breve og dagbøger, erindringer, alt sammen sat i forbindelse med arbejdernes livssituation helt konkret i cementindustrien, der bruges som det gennemgående eksempel, hvorom dagliglivet udspiller sig. Bogen er velskrevet og rig på mange oplysninger; den gennemsyres af en levende og engageret stil og er politisk i ordets bedste forstand: »Sådan lever historien endnu i levende menneskers kroppe. Der ligger den og lurer og til sidst dræber den. Når man åbner den døde krop møder man historien i form af sølvglinsende fibre - de sidste rester af den luft som folk indåndede i 10- og 20-tallets fabrikker og arbejderkvarterer ... Ligesom asbest-arbejdernes børn arvede fibrene, så har andre børn arvet aktiebrevne. Historien er ikke død. Den kommer endog i morgen til at gøre sit yderste for at påvirke de anvisninger som arbejderbeskyttelsesstyrelsen udsteder« (s. 77).

Det er blevet indvendt mod Lindqvist, at han er for negativt indstillet overfor den etablerede forskning («ekspertkompleks»)(Bo Anderson, s. 5) og fra anden side, at bogen er for lidt teoretisk funderet. (4) Den første indvending kan Lindqvist tage forholdsvis afslappet set på baggrund af en ikke mindre end skelsættende (hånd)bog, mens det andet kritikpunkt overhovedet ikke har forstået at bogens egentlige berettigelse og gennemslagskraft ligger i den kritiske, konkrete skildring af almindelige menneskers hverdag. (5)

Samme kritiske holdning i omgangen med »folkets« historie, udvises af en gruppe omkring »Arkiv för folkets historia«, hvis program er »at undersøge produktionen, folkets levevilkår og kamp mod sine undertrykkere, samt at sprede kundskab om folkets historie«, hvorfor man da heller ikke bliver i tvivl om, at det er bønder og arbejdere, der udgør historiens egentlige drivhjul, efter blot at have kastet nogle få blikke i »arkivets« tidsskrift af samme navn.

Et vist indtryk af hvad de mange »bevægelser« har fostret fremgår af »Meddelande från Arbetarrörelsens Arkiv och Bibliotek« nr. 11-12, der har gjort status under overskriften »Amatörforskning i arbetarrörelsens historia«, med nogle (tal)angivelser af hvad der for tiden er i gang rundt omkring. Det viser sig, at der i august 1979 var ca. 119 studiekredse i arbejde inden for rammerne af »Stiga vi mot ljuset«. 13 i forbindelse med »Gräv där du står« og 7 studiekredse med tilknytning til »Bygd i förvandling«, hvortil kommer et utal af andre studiekredse lige fra partihistorie, kvindehistorie, arbejdspladshistorie til teatervirksomhed. (6)

Disse ydre tegn på succes er det imidlertid muligt at følge op med studiekredsdeltagernes egne bedømmelser. For eksempel fremhæves: det positive i at få kendskab til og kundskab om, hvordan man arbejdede indenfor arbejderbevægelsen i gamle dage - at de yngre har fået etableret en god kontakt til de ældre nu ikke længere aktive medlemmer - at fællesskabet og sammenholdet styrkes - at der i gruppen forekommer en febrilsk fortælleaktivitet - at interessen for dokumentation i sig selv bliver en oplevelse - at gennemgangen af de gamle protokoller er morsom, og at de ældre medlemmer ofte husker/mindes hvad som ligger bag formuleringerne - at interessen som møder »os« ved interviews og samtaler med folk er enorm stor og positiv.

Til de mere negative sider hører, at p.g.a. sjuskeri med arkiveringen er det vanskeligt for mange studiekredse at få det rigtige materiale frem. Endvidere nævnes problemer med at afgrænse materialet, eftersom der er så meget interessant. Endelig at amatørforskningen er kommet i gang for sent - mange af arbejderbevægelsens pionerer er ikke længere i live, og deres erindringer findes ikke dokumenteret.

Gøres regnskabet op, er der imidlertid ingen tvivl om, at for deltagerne og den klasse, de repræsenterer, kommer arbejdet i studiekredsene til at virke styrkende og identitetsskabende: de kommer til at tro på egne evner og erfaringer, de får mulighed for at blive stolte over deres egen historie, de får uddybet deres-syn på dagens samfund, og ikke mindst får de mulighed for at koble historien sammen med nutiden og fremtiden.

Amatører såvel som professionelle teaterarbejdere har stræbt efter at give hverdagen med dens mange kriser en egen kunstnerisk dimension. Ca. 150 mennesker fra Nordberg i Bergslagen deltog i »Spelet om Nordbergstrejken 1891-92« (skrevet af Sture Karlsson), der handlede om tre arbejdskonflikter, hvor især den sidste skulle have været dramatisk med strejkebrydere, arrestationer, brug af militær, m.v. Baggrundsmaterialet til stykket bestod af materiale fra en magisterafhandling foruden interviews og samtaler med den lokale befolkning. (7) Et ikke enkeltstående eksempel på, hvordan også teatret kan gøres nærværende og mobiliserende.

Endnu to eksempler på fremragende politisk teater af mere professionel observans er mammutforestillingen »Vi ära tusende« og spillet »När dagen randas... Et liv på ris fälten«.

Kjeld Koplev skrev i Politiken om telt-projektet »Vi ära tusende«, at det nok var det mest dristige og mest folkelige teater han længe havde set, og det med rette. 60 skuespillere, musikere og teknikere gav publikum i over 30 byer, inklusiv København, en imponerende og uforglemmelig skildring af den svenske arbejderbevægelse fra Sundsvallsstrejken i 1879 og frem til 1976, hvor socialdemokratiet for første gang i 40 år måtte vige regeringsmagten. (8)

»När dagen randas...« af teatergruppen Bella Ciao, er ligeledes politisk teater med et aktuelt historisk stof, men på en anden måde, mere direkte men fremforalt mere sanselig. Gruppen har i dens musikalske dramatisering anvendt de italienske risplukkerskes beretninger og erindringer, og deres musik og sangtradition i et vellykket forsøg på at formidle et billede af risplukkerskernes historie formet som »en proces af frigørelse og tilvækst hos kvinderne«. - Teatergruppen siger om sig selv: »Vi er et teaterfolk, sangere og musikere, som vil stille os til disposition for deres historie, for yderligere af føre den frem. Og vi præsenterer denne historie på svensk med de midler vi har til vor rådighed og vi forsøger at overføre atmosfæren i deres tradition«.

Norge.

Norsk historieforskning har været og er begunstiget af en solid social-historisk tradition og folkelig orientering, der ej heller er gået spurlost

hen over lokalhistorien eller arbejderklassens og arbejderbevægelsens historie. (9)

Lokalhistorien har fået sin egen institution »Norsk lokalhistorisk institut«, sit eget tidsskrift »Heimen« (10), foruden en omfangsrig udgivelsesvirksomhed af bygdebøger og byhistorie. Men som fremhævet af Lars Thue i Kontrast har lokalhistorien groft forsømt studiet af underklassen på land og i by, ligesom lokalhistorien domineres af et udpræget harmonisyn, der er med til at hæve »den lokalhistoriske virksomhed op over de økonomiske, sociale og politiske interessekonflikter i samfundet«. - »Den glade videnskab... som samler alle uden hensyn til politisk parti og sociale og religiøse skillelinier«, har imidlertid på det seneste fået følge af et mere konfliktorienteret syn på lokalhistorien. (11) Således gøres der i bogen »Lokalsamfundet i historia« opmærksom på den voksende uoverensstemmelse mellem faghistorikere og amatører, af den etablerede lokalhistorie (især »Landslaget for bygde- og byhistorie«, hvori mange lægfolk er organiseret) opfattet som et herre-knægt forhold, hvor faghistorikerne søger at presse modeller, tabeller, statistik og lignende »stads« ned over hovedet på dem, som »arbejder med et lokalsamfundets historie på lokalsamfundets egne præmisser«. (12) At satse på egne præmisser indebærer ifølge kritiske faghistorikere, en traditionel gård- og slægtshistorie/litteratur med tilknytning til den velbjærgede ejendomsklasse, som man imidlertid gerne ser afløst af en lokalhistorie for »de mange« udenfor bondesamfundets snævre sociale og geografiske grænser. Dermed er også begrebet lokalhistorie kommet i miskredit, for mens bønderne som grundejere har en egen tilknytning til det lokale, så er arbejderens identitet p.g.a. deres udprægede geografiske mobilitet og ejendomsløshed, mere bundet til arbejderkollektivet, faget og klassen.

Den manglende berøring med arbejderklassen i (lokal)historien er man da også så småt fra andet hold ved at råde bod på: Grupper ved Historisk Institut i Oslo har lavet en udstilling om det gamle Kristiania og planlagt en om arbejderklassen ca. 1880 til 1890'erne, mens Arbejderbevægelsens Arkiv gennem udstillinger har taget problemer op omkring skovarbejdere, jernbanearbejdere, minearbejdere samt industriarbejdere. Desuden har folk fra Folkemuseet, siden fra Historisk Institut, i længere tid (oprindeligt på initiativ af Edv. Bull d.y.) indsamlet arbejdererindringer, og der er på det sidste skudt en del arbejderbevægelsens arkiver op rundt omkring i landet (Tromsø, Trondheim, Bergen, Stavanger, Kristiansand, Tønsberg, Moss og Lillehammer).

Danmark

Det er ikke kun Sverige og Norge der kan fremvise nye alternative lokal-

historiske initiativer. Danmark - omend i mindre omfang - markerer også tendenser til opbrud fra den etablerede konsensusprægede lokalhistorie over mod en profileret aktionsrettet »miljøhistorie«. (13)

Ses der bort fra de mere fundamentale socioøkonomiske forandringer og den kendsgerning, at folk i almindelighed har fået mere fritid og en større økonomisk formåen, så kan der som årsag til disse ændringer peges på følgende: Den statslige og kommunale kulturpolitik tog i 60erne og begyndelsen af 70erne et kraftigt opsving (14), poster der vedrørte kultur, biblioteker, idræt, aftenskoler og ungdommen steg kraftigt. Udelukkes kan det ikke, at tillige en ændret holdning hos de bevilgende myndigheder har spillet ind - man var blevet mere åben overfor eksperimenter herunder en anden kulturopfattelse (fra fin-kultur til masse- og folkekultur). Et andet nøgleord er modkultur, der her refererer til den holdningsændring, som blev resultatet af (ungdoms- og) studenteroprøret 1968 - i bredere forstand den ekspanderende uddannelsessektor og ungdommens (midlertidige?) politisering - og i yderkanten af denne modkultur finder vi de mange folkelige (græsrods) bevægelser omfattende beboergrupper, landsbybevægelser, kvindegrupper og miljøgrupper, hvortil man vel også snart må regne institutionen »Oprør fra midten«. Til disse reminiscenser fra en radikaliserings af »mellemlagene« i Danmark (15) hører også den brede modstand imod en centralisering af væsentlige dele af vort samfundsliv lige fra kommunesammenlægninger, bureaukratiske tendenser i den offentlige og private sektor, nedlæggelse af de mindre skoler, regionsplanlægning og Danmarks tilslutning til EF ikke at forglemme.

Uden for denne kreds af folkelige bevægelser og uden for selvsamme modkultur står fagbevægelsen, Sydjysk Universitetscenter, Roskilde Universitetscenter samt Ålborg Universitetscenter, der alle har projekter igang med reference til det folkelige kulturarbejde (16).

På det mere konkrete plan løber flere af disse strømninger sammen, støder på modstand eller opsluges af mere etablerede foretagender, men de har, som jeg nedenfor vil søge at vise gennem nogle spredte eksempler, fået fodfæste og manifesteret sig i skrift, tale og handling (17).

De nye tider er som allerede antydnet heller ikke gået sporløse hen over den institutionaliserede/etablerede lokalhistorie. Museernes nye »folkeforskningsprojekter« tager udgangspunkt i folks egne erfaringer og virker især fornyende på det formidlingsmæssige område (jvf. Jan Skamby). Blader man i de seneste numre af Lokalhistorisk Journal og følger med i debatten i Fortid og Nutid, kan der ikke herske tvivl om, at man også her ønsker en engageret lokalhistorie, der går tæt på problemerne i nærmiljøet, inddrager nye undersøgelsesområder som »Kvinderne - den glemte

halvdel«, »Mennesker og maskiner«, boligforhold, dagligdagen o.lign. (18).

At det ikke kun er et ønske fra Lokalhistorisk Afdeling ved Københavns Universitet eller en gruppe »selvbestaltede« universitære historikere/-etnologer, eksemplificeres af en artikel i Fortid og Nutid af Henrik Inge-mann angående en nylig opstået egnshistorisk forening i Hvalsø Kommune. Det jeg hæftede mig mest ved i artiklen var forfatterens omtale af det »længe ventede generationsskifte«: »Mange fagfolk er blevet aktive i det lokalhistoriske arbejde, og lokalhistorikerne er blevet dygtigere, særlig efter det længe ventede generationsskifte, hvor unge og mere kritiske folk nu har afløst, hvad man kunne kalde den »pensionerede førstelærers« generation, der alt for længe har domineret lokalhistorien, både fysisk og psykisk. Det har været paradoksalt, at dansk lokalhistorie har været et »overklassefænomen« (i landbosamfundet gårdmands- og lærerdomineret), og at den danske lokalhistorie i vid udstrækning er skrevet ud fra denne klasses værdinormer. Et positivt tegn er også, at de unge er knapt så autoritetstro og ikke »falder på halen« for alt hvad der kommer fra de professionelle historikere« (19).

Foruden aktiviteter som udgivelse af et medlemsblad, et årsskrift, en skriftserie (hvor især erindringer har været en stor succes) og forskellige arrangementer som foredrag, film, lysbilleder, udflugter m.v., så afspejler »generationsskiftet« sig måske mest i de miljøesager foreningen kører: Der lægges vægt på deltagelse i lokalplanlægningsdebatten, hvor man gennem skriftlige henvendelser og pressekampagner søger at øve indflydelse på befolkningen i almindelighed og kommunalbestyrelsen i særdeleshed ud fra den antagelse, at »kombinationen mellem historie og miljø er et godt udgangspunkt i det daglige arbejde og giver et bredere perspektiv. Og er miljøbevaring og historieinteresse ikke to sider af samme sag?« For at disse »sager« ikke begrænses til en mindre gruppe aktive, har foreningen planer om en ny ledelsesstruktur, hvor arbejdet uddelegeres til grupper, mens bestyrelsen reduceres til et koordinerende organ.

Selv folke- og gymnasieskolen har måttet se tingene ændre sig. Af egen erfaring har jeg en fornemmelse af, at det især er en yngre generation af dansklærere (bemærk ikke historielærere), som virkelig formår at give undervisningen et præg af nærhed, et nyt indhold i retning af konkret hverdagshistorie (20). Men hvorom alting er så har en kreds af fynske skole-, arkiv- og museumsfolk i 1977 startet et »Projekt Lokalhistorie og Undervisning«, der primært har til formål at tilvejebringe undervisningsmateriale (kildehæfter, dias, o.lign.) til brug for lærere og elever. Et i så henseende godt og nyttigt hjælperedskab, men uden de store (pædagogiske) visioner, er Leif Ingvorsens (red.) »Lokalhistorie.

En vejledning til undervisnings- og studiebrug« (Kbh. 1978), der giver en række forskrifter på projektarbejde og anvendelige kildegrupper. Alt i alt nye bestræbelser, men det forekommer mig alligevel, at der endnu er lang vej til en for lærere og elever historisk-sociologisk fantasi, der evner at »overgå fra en synsvinkel til en anden... fra den politiske til den psykologiske, fra undersøgelsen af den enkelte familie til vurdering af den statslige husholdning, og at erkende strukturelle sammenhænge mellem individuelle livshistorier, umiddelbare interesser, ønsker, håb og historiske begivenheder« (21).

Til de mere alternative (politiske) aktiviteter hører uden tvivl miljøbevægelserne og beboergrupperne. For eksempel har Røde Rose på Nørrebro oprettet en historiegruppe, der stiller spørgsmål om »hvordan så her ud for 10, 20, 30 ... 100 eller 200 år siden? Boede folk i huler eller højhuse eller noget helt tredje? Boede der overhovedet nogen for 100 år siden og i givet fald hvem - rige københavnere i landlig idyl eller arbejderfamilier i baggårdsslum?« Indtil videre er »Historiegruppen« nedkommet med en artikel om »Arbejdernes Fællesbageri«, mens en anden beboergruppe (Brumleby, Lægeforeningens boliger) har fået stillet en »Historiebog« til rådighed til dokumentation af, hvordan »ansete mænd« og senere Københavns magistrat har kunnet skalte og valte med og især mod beboernes interesser (H. H. Madsen).

Miljø- og beboerspektret har på godt og ondt kunnet trække på en ny arkitekturopfattelse strækkende sig fra den parcelhusprægede nostalgiske landsbyidyl (Galgebakken, Gadekæret, Hyldebjerg) til det mere selvaktiverende og behovstilfredsstillende byggeri, som det er blevet skitseret af Ussing-Hoff (22). Det nostalgiske og »i gamle dage (dvs. før industrialismen) var livet trygt og godt med sammenhold og familiefølelse« har ej heller sluppet sit tag i tidsskriftet Blød By med undertitlen »Blad om bolig-, miljø-, og planlægningsproblemer«, hvor man har udvidet det historiske perspektiv til at omfatte hverdagens rum, dvs. fabrikken, kontoret, butikken og boligen. Mens man her kunne indvende, at der er for meget uforpligtende og letkøbt ideologikritik og for lidt konkret hverdags/livshistorie, så er dette ikke tilfældet med »Hjemmenes Tværfag«, et blad/projekt der beskæftiger sig med folks boliggrammer, familieformer og daglige livsrytme; blot kunne man ønske sig, at den historiske dimension indtog en mere gennemgående og markant stilling (23). Det kan imidlertid ikke nægtes, at blade som Blød By og Hjemmenes Tværfag er med til at stimulere og øge interessen for folks dagligliv, at uddybe vor viden og frem for alt gøre dagligdagen til objekt for menneskers (historiske) bevidsthed - altså sand aktionsforskning.

Der kunne sikkert nævnes mange flere bestræbelser og projekter, hvor dagligdagen perspektiveres i en historisk og almen formidlingsmæssig dimension (24): forsøg på fabriksbevaringer og oprettelse af arbejdende industrimuseer (beskyttede værksteder med gammel teknik) (25), ligesom radion (jvf. de mange erindringsudsendelser), de forskellige musik- og teatergrupper (26), samt hvad man kunne kalde den litterære dokumentarisme (27) i dag er med til at nuancere og fremme dette spektrum af folkelige aktiviteter. Alligevel finder jeg det formålstjenligt at slutte af med omtale af et større projekt ved navn »De nye tider - hvordan industrialiseringen forandrede vores dagligdag«, hvori jeg selv har deltaget. Dette projekt accentuerer mange af de problemer og besværligheder, historieformidlingen har at kæmpe med.

De nye tider startede i begyndelsen af 1978 under direkte inspiration fra det føromtalte svenske »Bygd i förvandling« og samlede efterhånden en gruppe af yngre historikere og etnologer, der til fælles havde et ønske om en anden form for (lokal)historie, oplysningsarbejde og historieformidling. Vort mål var at aktivisere interessen for historie, helt konkret hvordan dagligdagen har set ud for de fleste mennesker, og hvordan hverdagen dvs. de materielle og immaterielle levevilkår ændrede sig ved overgangen fra landbosamfund til industrisamfund, samt udviklingen under den efterfølgende industrielle ekspansion.

Formidlingsarbejdet skulle forme sig som en dialog mellem fagfolk og amatører, hvor sidstnævnte opfattedes som de egentlige bidragydere til deres egen historie. Den vigtigste ydre ramme skulle være studiekredsen og til brug for dennes arbejde, forberedte vi en grundbog med titlen »De nye tider«. Bogen kom til at figurere med følgende afsnit: Fra landbo- til industrisamfund - fra land til by - den industrielle produktion - arbejdet - hjem og bolig - familien - familien i dag - fritiden - de folkelige bevægelser - skole og uddannelse - politik i lokalsamfundet - at studere hele miljøer - mens de praktiske hjælpemidler omfattede: bygninger og maskiner - at benytte billeder - billedalbummet - at lave en udstilling - interview - erindringer - dagbog og husholdningsregnskab - om avisen som kilde - nyttige adresser. I det store og hele et nyttigt redskab som da også blev godt modtaget af de fleste anmeldere. Forventningerne var derfor store til projektets videre forløb hos de 18 forfattere, studiekredslederne og den ikke ubetydelige kontaktkreds.

For ligesom at gøre arbejdet overkommeligt begrænsede vi kampagnen til samtlige oplysningsforbund i Frederiksborg amt, hvoraf mange - bl.a. via et nyhedsblad - deltog entusiastisk i planlægningsfasen. Projektet blev annonceret i samtlige kommuner med i alt ca. 25 studiekredse som et tilbud til unge og ældre om at være med til at skrive deres egen historie.

Desuden var projektet blevet omtalt i flere aviser, det var blevet støttet af lokale kulturinstanser, og for at sætte prikken over i'et havde vi udsendt en kampagneplakat til de fleste biblioteker og andre offentlige møde- og forsamlingssteder. Men da resultatet af tilmeldingerne til oplysningsforbundene forelå, viste det sig, at kun to studiekredse var kommet op at stå (på dispensation p.g.a. et for ringe deltagerantal). Siden er endnu to kommet til så tallet er oppe på de fire. Aktuelt kunne da også med fuld ret skrive (20. 10. 1978) om »lokalhistorie, der snublede i starten«.

Vi havde jo bare som en begyndelse håbet på adskillige studiekredse, der kunne være gået i gang med at kortlægge egnens og dens beboeres historie efter nogenlunde de retningslinier, som var skitseret i grundbogen med de deri anførte hjælperedskaber. Vi havde endog sat næsen op efter en eller flere studiegrupper, der i lighed med »Historien om spritfabrikken i Hobro« kritisk kunne gå i lag med de store arbejdspladser (28). Det må dog siges, at de igangsatte tre-fire studiekredse har fungeret fuldt tilfredsstillende (29).

Tilbage står det presserende spørgsmål, om hvorfor det gik skævt. I valget mellem en decentral-central kampagnemodel valgte vi at nærme os den førstnævnte, uafhængig af interessegrupper og større organisationer som den skulle være. Det vil i praksis sige, at vi kom med kampagneideerne og ellers overlod det mere praktiske formidlingsarbejde til oplysningsforbundene og den enkelte studiekredsleder. Desuden fremstod vi som en gruppe uafhængige (idealistiske) individer alene bundet sammen af en fælles interesse for en anden lokalhistorie. - Kunne vi i stedet med støtte, også finansielt, fra en større institution, evt. Nationalmuseet, fra (lokal)radioen og fjernsynet samt enkelte nationale kulturpersonligheder, have lanceret projektet som noget nyt og interessant overfor befolkningen på en mere troværdig måde, eller skulle vi helt og holdent droppe alle organisationstendenser for i stedet enkeltvis eller i mindre grupper »at starte i det små og lade aktiviteterne sprede sig?«

Hvad kan der gøres?

Det skulle stå klart, at vanskelighederne med at præsentere og formidle »en folkets historie«, en historie der skildrer almindelige menneskers dagligdag, ikke er til at komme uden om - Men hvad kan der gøres? For det første skal man ikke - som jeg har indtryk af, at mange gør - stirre sig blind på kæmpeuddet af populærhistorie, TV's dramatisering af historiske begivenheder og lignende, for på dette felt kan eller skal man ikke konkurrere. Dernæst er det absolut nødvendigt at undgå enhver form for falsk folkelighed og arbejderisme, hvis eneste resultat er at skræmme de mennesker bort, man ellers gerne vil have i tale.

Hvad man som faghistoriker skal gøre er at stikke hovedet ind i det virvar af slægtshistorie, egnshistorie og lokalhistorie, der blomstrer som aldrig før, i tæt samarbejde med de lokalhistoriske arkiver og foreninger, samt de kulturhistoriske museer ikke at forglemme. For kan mange af disse traditionsbærende institutioner udefra forekomme profil- og perspektivløse, så rummer de bag denne facade mennesker, der nok dyrker det lokale, det snævre slægtshistoriske og ofte pittoreske, men som alligevel har godt fat om det at have en fattig historie, at være ufrivillig geografisk mobil, arbejdsløs, udsat for arbejdsulykker, dårligt lønnet, osv., kort sagt undertrykt og fremmedgjort men trods alt fremadskuende og aktive.

Men andre muligheder står åben for de historikere, der vil noget andet og mere med lokalhistorien. Mindre grupper, evt. udgået fra høj- og aftenskoler, beboerforeninger, miljøbevægelser, seminarier, universiteter, o.lign. kunne kontakte diverse arbejdspladser eller pensionistforeninger i et forsøg på enten at indsamle erindringer med bearbejdelse og udgivelse for øje eller at skrive disse menneskers og miljøers historie (30). Mulighederne er utallige, og man skal bestemt ikke afholde sig fra at gå sammen i større grupper for endog at starte projekter i lighed med »De nye tider«. Endelig kunne der etableres et sidestykke til den engelske »History Workshop« (31) som et koordinerende organ for de mange historiebevægelser med inddragelse af arbejdspladserne, fagbevægelsen og længere ude uddannelsesinstitutionerne med deres mange deltidshistorikere.

Men selvfølgelig er der flere ting, som stiller sig hindrende i vejen for en ny lokalhistorie og en dansk History Workshop. F.eks. fremviser fagbevægelsen, bl.a. AOF, en overraskende konservativ kulturopfattelse (=finkultur) foruden et yderst stift organisationsapparat, der måske ufrivilligt er med til afvise mange gode forslag. Dertil kommer en blandt historikere almindelig afsky for hvad dagligdagen rummer eller en al for stor tro på kapitallogikkens ufejlbarlighed. Ydermere er det en kendsgerning, at for overhovedet at komme videre må historikerne sætte sig sammen for at skrive socialhistorie, ordentlig socialhistorie, for en sådan mangler vi. Først med en sådan baggrundsviden har vi noget at tilbyde folk, således at historisk identitet og historisk bevidsthed ikke forbliver floskler i nogle historieformidlers uforpligtende skrivelser, men virkelig får ben (fakta) at gå på.

Nyttige adresser:

Arbejderbevægelsens Arkiv, Youngs Gt. 11, Oslo 1

Arkiv för folkets historia, Box 16 213, 103 24, Stockholm

Folkets brevscole, Teglverksgt. 7, Oslo 5

Norsk lokalhistorisk inst., Sommerogt. 17, Oslo 2

Riksställningar, Sandhamnsgatan 63, 115 28 Stockholm

Projektgruppen »Bygd i förvandling«, TRU, Fack, 182 71 Stocksund

History Workshop Collective, Ruskin College, Oxford

Noter.

- 1) Nyere svensk lokalhistorie omtales af Bo Anderson hvor »Bygd i förvandling« sættes ind i en større svensk sammenhæng.
- 2) Et på mange områder virkelig godt eksempel på hvor vedkommende en tilbageskuende lokalhistorie kan formidles i tekst og billeder er Jan Gustafson og C. Holdar.
- 3) For dem som ikke har tid eller afskrækkes af det tydelige og direkte politiske engagement, men som alligevel er interesseret i råd og vink ang. dokumentation af arbejdslivet, kan jeg henvise til »Industri-minnesdokumentation - Handbok« (40 s.), udgivet af Svenska Cellulosa- och Pappersbruksförenings Industrihistoriska Utskott.
- 4) Bl.a. Göran Frederiksson, »Arbetets historia lever kvar, men hur ska vi erövra den?« i Häften för Kritiska Studier nr.3, aug.11, 1978, hvori forfatteren leverer en såkaldt ideologikritisk analyse af bogen.
- 5) Også »Det svenska Riksförbundet för hembygdsvård« har taget initiativ til en bred folkelig forskning omkring det lokale arbejdsliv med håndbogen »Arbetsliv - dokumentation av industri och människa« (Årsbok 1978).
- 6) Sammen med Medd. 11-12 er der udkommet et særnummer med titlen »Att arbeta i cirkel med föreningshistoria«, hvori der gøres rede for socialdemokratiets »Gräv-där-du-står-cirklar«, formålet med deres arbejde efterfulgt af nogle konkrete forslag til, hvordan man skaffer pålidelige oplysninger til veje og bringer dem videre.
- 7) Stykket findes omtalt i Knut Kjeldstadli »Förmedling av historia« i Kontrast 77 (1978) og af Erik Pierstorff i Dagbladet 6/6-78.
- 8) Teltprojektet omtales i Teatararbejde 1978-2, samt Politiken 3/7-77 og af Morten Sabroe i Information 29/11-76.

- 9) Oversigt over norsk lokalhistorie gives i Bjørkvik m.fl. 1970, og tages ligeledes op til kritisk behandling i tidsskriftet Kontrast 77.
- 10) Et godt indtryk af spændvidden i Heimen gives i Bjørkvik m.fl. 1973.
- 11) Dette kommer frem i Jon Tvinnereim (red.)
- 12) Denne mere avancerede form for lokalhistorie, der nærmer sig mikrohistorie, fremgår af Fladby og Imsen (red) og Fladby og Winge (red.)
- 13) Jvf. to bidrag der søger at gøre status over de lokalhistoriske aktiviteter: A. Strange Nielsen, 1978, og Ole Warthoe-Hansen.
- 14) Jvf. Steen Bengtsson i Information 26/4-78 om »60ernes og 70ernes kulturpolitik - ét stort paradoks«.
- 15) Om denne mulige radikaliserings se J. G. Andersen »Mellemlagene i Danmark (Politica 1979).
- 16) Således yder fagbevægelsen støtte til indsamlingen af arbejdererindringer (jvf. C.E.Andresen). At lokal- og regionalhistorie har fået en plads ved Sydjysk Universitetscenter fremgår af tidsskriftet »Folk og forskning« nr.4, 1978, programerklæringen heri om historiens rolle og funktion rummer ansatser til noget virkelig nyt, nemlig at (lokal) historien vil blive søgt indpasset i de forskellige forskningsprojekter som redskab for centrets samarbejde med regionens befolkning og institutioner. AUC har i forskningsprojekter dyrket den lokale/regionale folkekultur, mens RUC har beskæftiget sig med arbejdsmiljøets sociale og politiske aspekter.
- 17) Nogle af de nye tendenser inden for såvel formidlingsarbejdet som den forskningsmæssige nytækning findes omtalt i »Lokalhistorie«. Den jyske Historiker, nr.17, 1980, og i Flemming Mikkelsen.
- 18) Bemærk f.eks. Knud Prange, 1976, og Prange, 1978, især afsnittet »Lokalhistoriens opgave«. Bemærk også »Nye tanker om byhistorie - fra SLF's kursus på Liselund« i Lokalhistorisk Journal 1979-2.
- 19) Ingemann, s.52. En vis modificering men også perspektivering af H. Ingemanns indlæg giver A. Strange Nielsen i Fortid & Nutid 1980, hf.3, s.455-56.
- 20) Jvf. projektet Dansk kulturhistorie og bevidsthedsdannelse 1880-1920, især skriftet »Periodelæsning. Debat og rapport om periodelæsningens midler og mål« (Odense Univ. Forl. 1978) samt P. Olivarius m.fl. (red.) »Historien i dansk, en debatbog« (Kbh.1978) og P. Behrendt m.fl. (red.) »Litteratur og historie« (1979).

- 21) Sv. Sødring Jensen »Historieundervisningsteori« (Kbh.1978), s.163
- 22) Jvf. afsnittet »Den nye bolig« i L. B. Jørgensen »Danmarks Arkitektur enfamiliehuset« (Kbh.1979).
- 23) »Hjemmenes Tværfag. Meddelelsesblad vedrørende forskning og undervisning om hjemmesfæren«, red. Birte Rasmus-Nielsen og Kresten Bjerg, Psykologisk laboratorium, Kbh. Univ.
- 24) Især det nyligt udkomne »Dansk tidsskrift for museumsformidling« beskæftiger sig med de mange nye og utraditionelle formidlingskanaler og -redskaber.
- 25) Jvf. »Projekt Mølleå«, et projekt hvor Nationalmuseet og Grundtvigs Højskole Frederiksborg er gået sammen om en teoretisk og praktisk undervisning i industrialismens udvikling og restaurering af vandmøller. Bemærk desuden »Den gamle fabrik, oh lad den stå«, en artikel af Svend Aagard Nielsen i Samvirke, 1980-3, et tegn på, at emnet har appel til bredere kredse.
- 26) Om arbejdsdteater som f.eks. Smederevyen, Stilladsrevyen og Skralderevyen samt beboerteater se »Teaterarbejde«. 1978-3.
- 27) Se E. Sønderriis »Dokumentarisme - rapport fra arbejdspladserne 1968-74« (Kbh.1978), der har fyldige henvisninger til skandinavisk dokumentarisme-litteratur foruden vigtige adresser.
- 28) Denne fortræffelige bog er skrevet af en studiegruppe på 18 personer og bygger på samtaler med folk, der har arbejdet på spritfabrikken foruden skriftligt kildemateriale. Den søger på en levende måde at beskrive produktionsforholdene, arbejdsforholdene, familiernes levevilkår, brugen eller misbrugen af alkohol, alt sammen fortalt ikke som snæver virksomhedshistorie men sat ind i bredere samfundsmæssige rammer. Det er ikke faghistorie, men en livlig fortalt historie med gode billeder, interessante oplysninger og et budskab der går tæt på de arbejdere og deres familie som var beskæftiget på fabrikken. - Et andet eksempel på utraditionel arbejdspladsbeskrivelse er Ida Bruun (red.), hvor historien har fået en mere beskedne plads.
- 29) Studiekredsene har bestået af mange ældre mennesker, der fortrinsvis er vokset op i kommunen. Projektet og studiekredsarbejdet beskrives af J. Burchardt i Dansk tidsskrift for museumsformidling, 1979-4. Samme sted samt i Fortid og Nutid 1980, giver Jan Skamby og J. Vedsted en interessant redegørelse for et vellykket formidlingsarbejde, der viser, at på baggrund af et intensivt lokalt forarbejde, er der mulighed for at skabe interesse for »nutid og fremtid i lokalmiljøer«.

- 30) Eksempler på sådanne projekter er »Vi kvinder finder os i for meget. Syersker i Herning 1930-80« (Århus 1980), og »Damearbejde i 30erne i Horsens« (Århus 1980). Et erindringsprojekt der påkalder sig opmærksomhed er J. Burchardt m.fl. (red.): »Arbejdererindringer-Køge«. Indhold og indeks (Køge 1980), de indsamlede erindringer kommer siden til at danne grundlag for følgende tre publikationer: Villy Christiansen: »Min barndom og læretid som smed« (SOC, 1981), »Vi lærte at arbejde. Arbejderklassens lokalhistorie. 23 arbejdere fortæller om sit liv og sin by« (SOC, 1981), og »Arbejderliv. 8 arbejdere fortæller« (SOC, 1981).
- 31) History Workshop-projektet startede i 1967 på det fagforeningsfinansierede Ruskin College, Oxford, og har til formål gennem et akademikerarbejder samarbejde at fremme forskningen i engelsk socialhistorie i det 19. og 20. årh. For nærmere omtale se Tinne Vammen og Kristof K. Kristiansen.

Litteraturliste

- Amatørforskning i arbetarrörelsens historia, i Meddelande från Arbetarrörelsens Arkiv och Bibliotek, nr. 11-12.
- Andersen Bo: Hembygdshistoria eller lokalhistoria: några funderingar kring tämligen nyutkommen litteratur och studiematerial, i Sv. Hist. Tidskr. 1979, nr. 1.
- Andresen, C. E.: Arbejdererindringer - kultur og levevilkår 1900-1950, i Nord Nytt 3.
- Arbetsliv - dokumentation av industri och människa, udg. af Det svenska Riksförbundet för hembygdsvård, Årsbok 1978.
- Bjørkvik, Halvard m.fl. (red): Lokalhistorie i forskning og kulturarbeid gjennom 200 år. Univ.Forl. Oslo, 1970.
- Bjørkvik, Halvard m.fl. (red): Næringsfunnet i historisk lys. Utvalde artiklar fra Heimen i 50 år. Univ.Forl. Oslo, 1973.
- Bruun, Ida (red): Guldborg. Historien om en virksomhedslukning. Kbh. 1978.
- Burchardt, J. (red): Arbejdererindringer - Køge. Indhold og indeks. Køge, 1980.
- De nye tider. Nationalmuseet 1978, rev. udg. 1981.
- Fladby og Imsen (red): Lokalhistorie. Fra gard til tettsted. Oslo 1974.
- Fladby og Winge (red): Lokalsamfunn under omstøpning. Den nyeste tids lokalhistorie. Oslo 1977.

- Gustafsen, Jan og Holdars, C.: På jakt efter en hembygd. Stockh. 1976.
- Hellspång, Mats m.fl.: Bygd i förvandling - hur industrialismen har förändrat våra levnadsvillkor. Lund 1974.
- Ingemann, Henrik: Hvad vil vi med det folkelige historiske arbejde? Et portræt af en egnehistorisk forening, i Fortid og Nutid 1979, bd.28, hf.1.
- Ingvorsen, Leif (red): Lokalhistorie. En vejledning til undervisnings- og studiebrug. Kbh. 1978.
- Jensen, Vagn m.fl.: Spritten. Historien om spritfabrikken i Hobro 1780-1978. Århus, Husets Forl. 1978.
- Kontrast 77, 1978, nr. 7, temahæfte om Historie.
- Lindqvist, Sv.: Gräv där du står - hur man utforskar ett jobb. Stockh. 1978.
- Madsen, Hans Helge: Brumleby's historiebog. Nationalmuseet 1979.
- Mikkelsen, Flemming: Kulturhistorie - etnohistorie - mikrohistorie, i Fortid og Nutid 1978, bd.27, hf.4.
- Prange, Knud: Den lokalhistoriske skribent - er hun/han tids- og problembevidst?, i Lokalhistorisk Journal 1976, nr. 1.
- Prange, Knud: Lokalhistorikeren som forsker og skribent, i Fortid og Nutid 1978, bd.27, hf.4.
- Rosenbladet nr. 57, dec. 1978, udg. af Røde Rose.
- Sillén, Gunnar: Stiga vi mot ljuset - om dokumentation av industri - och arbetarminnen. Malmö 1977.
- Skamby, Jan: Museerne, lokalhistorie og formidlingen, i Den jyske Historiker, 1980, nr. 17, tema Lokalhistorie.
- Skamby, Jan og Vedsted, Jacob: Lokalhistoriske studier i Hads herred, i Fortid og Nutid 1980, bd.28, hf.4.
- Strange Nielsen, A.: Lokalhistoriske arkiver, i Festskrift til Johan Hvidtfeldt. Kbh. 1978.
- Thue, L.: Lokalhistorie - historie fra grasrota? i Kontrast 77.
- Tvinnereim, Jon (red): Lokalsamfunnet i historia. Eit utval av eldre og nyare artiklar om lokalhistorie. 1977.
- Vammen, Tinne og Kristiansen, Kristof K.: History Workshop. Om et engelsk forsøg på at gøre historie til fælleseje, i Fortid og Nutid 1980, bd.28, hf.3.
- Warthoe-Hansen, Ole: Lokalhistorisk status, i Festskrift til Johan Hvidtfeldt. Kbh. 1978.

Med titlen »Nye strømninger i dansk lokalhistorie« understreges de påvirkninger, der i de seneste år fra mange forskellige fagområder har skabt fornyelse i arbejdet med lokalsamfundenes historie. En væsentlig del af disse fornyelser har vi ønsket, at præsentere her i bogen. Gennem ni artikler skrevet af ni fagmænd/kvinder behandles emnerne:

— Tre bidrag om påvirkningerne udefra: *Leicester-skolen* fra England, *Annales-skolen* fra Frankrig og *Etnologien* fra Sverige.

— Andre tre artikler omhandler impulserne fra arbejdsområder, der med utraditionelle metoder har fået fornyet aktualitet, nemlig forskning i: *Byhistorie*, *De folkelige bevægelser* og *Erindringer*.

— De sidste tre indlæg betragter bredt lokalhistorien i dag og fremover. *I forhold til lokalsamfundet som sådan, overfor faghistorien og ikke mindst om hvordan man selv har skrevet lokalhistorie ud fra det daglige liv.*

Således skulle bogen have vide anvendelsesmuligheder:

— Som *håndbog* for biblioteker, lokalarkiver og lokalhistoriske foreninger.

— Som *udgangspunkt for undervisning* på bl.a. aftenskoler, universiteter og seminarier.

— Men naturligvis først og fremmest som *inspiration* for de mange, der i dag arbejder med lokalhistorie og historie i det hele taget.

